

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINI

Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi

AHMET CAFEROĞLU

Özel Sayısı

Fasikül: 2

Sayı : 11

Edebiyat Fakültesi
ARAŞTIRMA DERGİŐ

AHMET CAFEROĞLU
Özel Sayısı

S A H İ B İ
Prof. Dr. M. Kaya BİLGEGİL

Edebiyat Fakültesi
ARAŞTIRMA DERGİSİ

Fasikül : 2

Sayı : 11

İ Ç İ N D E K İ L E R

Âmil ÇELEBİOĞLU — Kıyâfe(t) İlmi ve Akşemseddin-zâde Hamdullah Hamdî ile Erzurumlu İbrâhim HAKKI'nın Kıyâfet-nâmeleri	305—348
İnci ENGİNÜN — Halide EDİB — Adıvar'ın Eserlerinde Çocuklar	349—364
Münan BALI — Doğu Anadolu'da Halk Meslek ve Sanatları Çobanlık	365—374
Saim SAKAOĞLU — Türçede Soyadları	375—422
Bilge SEYİDOĞLU — Ahmet Harami Destanı'nın İki Masalla Karşılaştırılması	423—428
Saime İnal SAVİ — Hakîm Senâî ve Sayr Al-'İbâd İla'l-Ma'ad	429—442
Zeynep KERMAN — Recaizade Ekrem'in Batı Edebiyatından Yapmış Olduğu Tercümeler	443—450
Kemâl YAVUZ — Ermenek Kazâsı'nın Başdere Köyleri Ağzı	451—505
Yavuz AKPINAR — Şehriyar'ın Türkiyede Neşredilmiş Bazı Türkçe Şiirleri	507—530
Belkıs GÜRSOY — Ahmet CAFEROĞLU'nun Dil Derlemeleri	531—534

KIYÂFE(T) İLMİ VE AKŞEMSEDDİNZÂDE HAMDULLAH HAMDÎ İLE ERZURUMLU İBRÂHİM HAKKI'NIN KİYÂFET- NÂMELERİ

Amil ÇELEBİOĞLU

Kıyâfe(t) kelimesi, arapça olup bir **kimsenin ardınca gitmek** (1) mânâsına gelen **k a v f** kökünden müştaktır. **Firâset ve kimsenin ardınca olmak** (2), **iz sürüp gitmek** (3) mânâlarına gelir. Bu kelime, türkçedeki **e l b i s e**, **ş e k i l**, **h e y ' e t**, **s û r e t**, **z â h i r** ve **k ı l ı k** gibi mânâlarıyla arapçada herhâlde kullanılmış değildir. Farsçada ise türkçedeki mânâlar mevcut olmakla (4) bu kelimenin, türkçeye farsçadan geçtiği söylenebilir.

Mevzûu, bir kimsenin saç, göz, kulak, el, ayak v.s. gibi uzuvlarından ve dış görünüşünden onun ahlâk ve karakter husûsiyetlerini diğer bir ifâdeyle zâhirinden bâtinî vasıflarını tahmin ve tesbit etmek olan ilme de **k ı y â f e (t)** ilmi (**p h y s i o g n o m y**) denilmiştir.

Bir bakıma insan vücûdu, rûhu kaplayan, onu muhâfaza eden âdetâ bir elbise, bir kıyâfettir. Nitekim Hz. **M e v l â n â**, bu mânâda :

Bil ki oldu rûha ten gûyâ libâs
Bî-libâs ol lâbisi kıl iltimâs

-
- (1) Mustafa Ahterî, Ahterî-yi Kebir, İstanbul, 1292, c. II, sh. 152.
 - (2) a.e.c. II, sh. 155.
 - (3) Ahmed Âsım, Kâmus Tercümesi, İstanbul, 1305, c. III, sh. 713. Mine Mengi (Kıyâfetnâmeler üzerine, TDAY, Belleten 1977, Ankara, 1978, Sh. 300), bu kelimenin kökünü, yanlış olarak «kfv, kfâ» şeklinde göstermiştir.
 - (4) Feridun Kâr, Ferheng-i Cedîd Farsî be-Farsî Tahran, 1345/1966, sh. 1084. F. Steingass, A Comprehensive Persian-English Dictionary, Beyrut, 1970, sh. 997.

Bil ki bu ten, rûha elbise gibidir. Elbiseyi bırak! Onu giyineni ara, buyurmuştur (5).

Türk Edebiyatında, bu mevzûda yazılan eserlere, **V e s î l e t ü'l-İ r f a n**, **Z ü b d e t ü'l-İ r f a n** gibi husûsî isimlerin dışın-da, umumiyetle «Kıyâfet-nâme» adı verilmiştir.

Bu ilmin mütehassısına, daha doğrusu **firâsetle bir kimsenin nesebini bilen kişiye k â y i f** denir. (6) Türkçe ve farsçada ise bu mânâ, daha şumullü olarak kıyâfet ilmi erbâbı için **k ı y â f e (t) -ş i n a s (p h y s i o g n o m i s t)** tâbiriyle karşılanmıştır.

Kıyâfet ilmi, birbiriyle alâkalı olarak çeşitli guruplara ayrılabilirse de umûmî mâhiyette, **k ı y â f e t ü'l-i s r** ve **k ı y â f e t ü'l-b e ş e r** olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. (7).

K ı y â f e t ü'l-i s r, insanların, sığır, katır, merkep v.s. gibi hayvanların yollardaki ayak izlerinden bahseden bir ilimdir. Bu ilme vâkıf olanlar, ayak izleri vâsıtasıyla genci ihtiyardan, erkeği kadından tefrik ederler (8). Bu konuya dâir şu hikâye meşhurdur :

Üç arkadaş birlikte seyahat ediyorlarmış. Birgün bunlar, yolda bâzı hayvan izleriyle karşılaşır. Birisi izin, deve izi olduğunu belirttiikten sonra diğeri, bu devenin bir gözünün kör, üçüncüsü bir ayağının topal, birincisi kuyruğunun kesik... olduğunu söyler. Ne-ticede yoldaki otların sâdece bir cihetten yenmesiyle devenin bir gözünün körlüğü, izlerden birinin daha hafif çıkmasıyla topallığı, yerdeki bâzı kan damlalarıyla (hayvan, kendisini sokan sinek ve-ya böcekleri kuyruğuyla kovamadığından) kuyruğunun kısalığı tah-min edilerek anlaşılmıştır.

K ı y â f e t ü'l-i n s â n i y y e, **k ı y â f e t ü'l-e b d a n** da denilen **k ı y â f e t ü'l-b e ş e r** veya kısaca kıyâfet ilmi ise, daha önce de belirttiğimiz gibi insanın beden yapısından ahlâkî vasıflarını tahmîne ve uzuvlarından nesebini tesbite dâirdir. Arap-çada, kıyâfet ilmi karşılığında daha ziyâde «firâset» ilmi tâbiri

(5) Mısnevî-i Şerif, Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercü-mesi, Hz. Amil Çelebioğlu, İstanbul, 1969, c. III, sh. 61.

(6) Mustafa Ahterî, Ahterî-yi Kebîr, İstanbul, 1292, c. II, sh. 155.

(7) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünûn, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1366.

(8) a.e., c. II, sh. 1181. Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm, İstanbul, 1313, c. I, sh. 379.

kullanılmıştır. Yalnız bunu, «ferâset» ile karıştırmamalıdır. O takdirde **ferâset, binicilik fenninde ve at kısmına mahsus ahvâlde hâzik ve mâhir olmak mânâsınadır.**(9).

Mevzû ve husûsiyet itibâriyle kıyâfet ilmine pek yakın veya nisbeten uzak, yâhut bu gurupta tasnif edilebilecek çeşitli ilim dalları bulunmaktadır. **İ l m - s î m â**, insanın sîmâsından ahlâkını anlama, **i l m - i k e f**, avuçtan ve ondaki çizgilerden hükümler çıkarma, **i l m - i - h u t û t**, alındaki çizgilerden ömrün uzunluğuna veyâ kısalığına, zenginliğe veyâ fakirliğe dâir ve benzeri tahminlerde bulunma, **i l m - i i h t i l â c**, seğrimelerden bazı mânâlar çıkarma (10), **i l m - i i y â f e**, kuşların uçuşundan bir mânâ çıkarma ve tefe'ülde bulunma, **i l m - i r i y â k a**, dağ ve sahralarda su tesbiti (11), milletlerin umûmî karakterleri, (12) bâzı hayvanların tabiatı, hayvan tipleriyle insan karakteri arasında bir benzerlik kurma (13) gibi çeşitli ilimler ve konular, misâl olarak söylenebilir.

İ l m - i s r, firâset ilmine nazaran daha müsbet görülebilir. Bir takım tecrübe, **görüŖ kuvveti, muhayyile ve hâfıza** (14) ile netice alınabileceği gibi nisbeten tâlim ve tahsili de mümkündür. Kaçan esirleri ve köleleri, kaybolan çocuk ve hayvanları arayıp bulmada av hayvanlarını ve düşmanı tâkib etmede ayak izlerini incelemenin, bu ilimden anlamanın faydası âşikârdır.

Firâset ilmi ise **istidlâl ve delille olmaktan çok hadsiyyât ve tahminledir. Bu ilim, tedris ve tâlim ile mümkün değildir. Bunun için bu babda kitab tasnif edilmemiştir.** (15) Buna rağmen bu ilimden, bilhassa araplarda, doğan çocuğun nesebini tâyinde istifâde edilmiş olduğu gibi (16) siyâset sâhasında, saraya alınacak kimse-

(9) Ahmed Âsım, Kamus Tercümesi, İstanbul, 1305, c. II, sh. 978.

(10) Sevdâî, İhtilâc-nâme, Topkapı Sarayı Müz. Ktp., Hazine bl. nr. 296. İbrâhim Hakkı, Mârifet-nâme, İstanbul, 1330, sh. 215-216.

(11) Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm, İstanbul, 1313, c. I, sh. 381.

(12) Ebî Abdillâh ibni Muhammed, Kitâbü'l-Âdâbü's-Siyâse, terc., İstanbul, 1291, sh. 42 vd.

(13) a.e., sh. 5. ayrıca bkz. William F. Ogburn, Sociology, Cambridge, 1940, sh. 211. İnsanlar ve hayvanlar arasında benzerlik var mıdır? Yeşilay, İstanbul, 1978, s. 532, sh. 11.

(14) Ahmed Rif'at, Lugat-i Târihiyye ve Coğrafiyye, İstanbul, 1300, c. VI, sh. 54.

(15, 16) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1366.

ler bakımından, köle ve câriye alım-satımlarında faydalanılmıştır (17).

Vucud yapısıyla ahlâk arasındaki münâsebetlerin mevcûdiyeti, hiçbir zaman bir muayyeniyet ve kat'iyet göstermezse de herhâlde hayat şartlarının, devamlı meşgul olunan işlerin, maddî ve mânevî alışkanlıkların ve bunlarla alâkalı davranışların (18), çeşitli rûhî huzursuzlukların - sigara içenlerin öksürmesi, çocukluğunda fazla bisiklete binenin bacaklarının kalınlaşması, el ve tarla işleriyle uğraşanların parmak ve pazularının irileşmesi, maddî ve mânevî ıztıracların gözlerden, yüz ve alın çizgilerinden yansması gibi - bedenimiz üzerindeki tesirlerini müşâhede etmek, bu bakımdan da bu mevzûdan faydalanmak mümkündür.

İslâmiyetten önce, dünyânın bir çok ülkelerinde bu ilim sâhası ile meşgul olunmuş, bu hususta çeşitli fikirler serdedilmiş ve eserler yazılmıştır.

İnsanı tiplere göre ayırmak teşebbüsü, ilk önce milâddan önce V. yüzyılda yaşamış olan yunan hekimi H i p p o c r a t e s'de görülür. (19) Sıhhat ve mizacla ilgili olarak insan vücûdu, d e m (kan, blood), b a l g a m (phlegm), s a f r a (yellow bile) ve s e v d â (black bile) olmak üzere dört karışım (a h l â t-ı a r- b a'a) ihtivâ eder. (20) **Milâddan sonra II. yüzyılda yaşayan B e r g a m a l ı H e k i m G a l i e n,** mizacları, demevî, choleric (safravî), flegmatik (balgami) ve melânkolik olmak üzere dörde ayırır. (21).

Keşfüzzünun'da, B u k r a t (H i p p o c r a t e s) ile alâkalı şöyle bir hikâye naklolunmaktadır :

«Firâset ilminde üstâd olan İ f l i m u n (P o l e m o n i s, P h i l e m o n) (22) adında birisi, insanın terkibinden ahlâkına

(17) Zübdetü'l-İrfan fî Alâmâtî'l-İnsan, İstanbul, 1290, sh. 3.

(18) Gerard I. Nierenberg and Henry H. Calero, How to Read a Person Like a Book, London, 1973.

(19) Selmin Evrim, Psikoloji Açısından Şahsiyette bir Buud olarak İçer Dönüklülük Dışa Dönüklülük Sorunu Üzerine bir Araştırma, İstanbul, 1967, sh. 16.

(20) Hippocrates, On the Nature of Man (Kitâbu Bukrat fî Tabiati'l-insan), J. N. Mattock and M.C. Lyons, Cambridge, 1968, c. IV, sh. 6 vd.

(21) Selmin Evrim, g.e., sh. 16.

(22) Kitâbu İflimun fi'l-Firâse, Bibliothecae Academiae Lugduno Batavae, MCCVI. cod. 198 (1) col. Filimun el-Hakîm, Kitâbü'l-Firâse, Haleb, 1347.

dâir delil getirilebileceğini iddia etmiştir. B u k r a t'ın talebeleri bunu imtihan etmeyi düşünürler. B u k r a t'ın bir resmini yaparak İ f l i m u n'a verirler. İ f l i m u n, resim üzerinde derin derin düşünür ve -Bu resmin sâhibi, zinaya düşkün birisidir- der. İ f l i m u n, onun kim olduğunu bilmiyordu. — Yalan söylüyor-sun. Bu B u k r a t'ın resmidir — dediler. İ f l i m u n, B u k r a t'a gidiniz, ona sorunuz, şüphesiz benim ilmimi tasdik edeceksiniz — dedi. Ona gittiler, denileni söylediler. B u k r a t da — İ f l i m u n doğru söylemiştir. Ben zinayı severim, lâkin nefsimе mâlik bir insanım — der.» (23).

Resimle şahsiyet tesbitine dâir diğer bir rivâyet de şöyledir : «E f l â t u n, bir dağ tepesini mesken ittihaz etmişti. Tepeye çıkan yolun başına da bir nakkaş koydurmıştu. Kendisiyle sohbet etmek isteyen kimselerin önce sûretlerini tasvir ettirir, firâset gözüyle o tasviri tetkik eder, sohbele lâyık görürse ziyâretçisine iltifat eylerdi.» (24).

E f l â t u n insanları, «derin ve sathî» olmak üzere ikiye ayırır. A r i s t o da P l a t o n'un bu ayırımını kabul etmekle beraber görüş açısı kendisini fizyolojik esaslara dayanmaya daha fazla sevkeder. (25) A r i s t o, İ s k e n d e r'e siyâset yollarını birer birer öğretirken o arada bir de firâset ilminden ehemmiyetle bahsederek onu öğrenmek için tavsiyede bulunuyor. Ve onun doğru bir ilim olduğunun sebebini isbat edebileceğini iddia ediyor. (26)

B u k r a t, C â l i n u s (G a l i e n), E f l â t u n, İ l a d u s ve A r i s t o'nun kıvâfet ilmiyle alâkalı söz ve eserlerinin bahsi ve tercümeleri, islâm âlemindeki bu konuyla ilgili eserlerde de geçmektedir. (27)

A h l â k-i M u h s i n 'de Sâsâni padişahı N û ş i r e v a n için hükemâ tarafından bir firâset kitabı yazılmış olduğunu ve

(23) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1367.

(24) Osmanzâde Tâib Ahmed, Ahlâk-ı Ahmedî (Ahlâk-ı Muhsinî terc.), İstanbul, 1256, sh. 75.

(25) Selmin Evrim, a.g.e., sh. 17.

(26) Hayyam Pur, Kıyâfet-nâmeler, İstanbul, 1941, Türkiyat Enst., Mezu-niyet tezi, nr. 126, sh. 8.

(27) Ebî Abdillâh ibni Muhammed, Kitâbü'l-Âdâbi's-Siyâse fî İlmi'n-Na-zari'l-Firâse (terc.), İstanbul, 1291, sh. 3, 6.

N û ş i r e v a n'ın bu kitaba bakarak hükmettiğini görüyoruz. (28)

Hind âlimlerinin de bu ilim konusuyla alâkadar oldukları bilinmektedir. Meselâ, manzum bir kıyâfet-nâme sahibi olan **V i s â l î**:

Hind diyârında var idi bir pîr

Hayli ilm-i firâset ile şehir

beytiyle bu husûsu tesbit etmektedir. (29).

İslâmî devirde, kıyâfet hakkında yazılmış ilk eserin müellifi, **İ m a m Ş â f i î** (150-204/767-819) görünmektedir. Bu gün için onun, bu mevzûda kaleme aldığı bir telifi veya tercümesi elimizde bulunmuyorsa da muhtelif kaynaklarda böyle bir eserin mevcûdiyetine ve şöhetine hatta (eğer rivâyetler sahîh ise) **İ m a m Ş â f i î**'nin bu nev'iden bir risâle yazabilecek mizacda oluşuna dâir işâretler bulunmaktadır.

Meselâ: **Hikâyet olunur ki İ m a m M u h a m m e d ü b n i'l-H a s a n ile İ m a m Ş â f i î (r.a.) bir kimse gördüler. İ m a m M u h a m m e d, şahs-ı mezbur için neccardır dedi İ m a m Ş â f i î haddaddır dedi. Pes ol şahsa san'atından suâl eylediler. Ol, haddad idim, hâlen neccarım dedi. (30).**

El-K i n d î denmekle meşhur **Y a'k u b ibni İ s h a k** (öl. III/IX. y.y. ortaları)'ın **R i s â l e t'ün f i'l-F i r â s e** adlı bir eseri olduğunu biliyoruz. (31) **Y u h a n n a i b n ü'l-B ı t r r ı k** (IV/X. y.y.), **A r i s t o n u n İ s k e n d e r** için yazdığı siyâset kitabını, **K i t â b ü's-S i y â s e f i T e d b î r i'r-R i y â s e** (32) adıyla arapçaya tercüme etmiştir. On makaleden ibâret olan bu eserin ikinci makalesinin son kısmı, firâsete dâirdir. **M u h a m m e d i b n i Z e k e r i y a R â z î** (240-320/854-932)'nin tıbbâ dâir **E l-M a n s u r î** isimli on makalelik kitabının ikinci makalesi firâset konusundadır. (33) **K â t i b Ç e l e b i**'nin haber ver-

(28) Hayyam Pur, g. tez. sh. 8. Farsça metin için bkz. İst. Ün. Ktp. F.Y. nr. 368, yk. 88.

(29) Visâli, Vesîletü'l-İrfan, Erzurum, A.Ü. Ktp. A. Sırrı bl.nr. 269, yk. 39^b

(30) Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm, İstanbul, 1313, c. I, sh. 379. Osmanzâde Tâib Ahmed, Ahlâk-i Ahmedî, İstanbul, 1256, sh. 72.

(31) Ş. Sâmî, Kâmusü'l-Âlâm, İstanbul, 1314, c. V, sh. 3898.

(32) Süleymaniye Ktp., Ayasofya bl. nr. 2457, 2890. Nuruosmanive Ktp. nr. 4927.

(33) Üsküdar Selimağa Ktp., nr. 886. Cümelü Ahkâmi'l-Firâse, Halep, 1347.

diğine göre İ b n i S î n a (370-428/980-1036-37)'nın da bu mevzûda bir risâlesi vardır. (34) G e v r e k z â d e'nin kıyâfet-nâmesi de İ b n i S î n a'nın muâsırı olan E b û S e h l M e s î h î'nin arapça bir firâset-nâmesi olduğunu bildirmektedir. (35) Aynı asır müelliflerinden E b u'l-K â s î m A b d ü l k e r î m i b n i H a v â z î m K u ş e y r î (376-465/986-1072-73)'nin, E t v â r ı S e l â t î n ü'l-M ü s l i m î n adlı eserinin bir bölümü firâsetle ilgili umûmî hükümleri ihtivâ etmektedir. (36).

F a h r e d d i n-i R â z î (544-606/1149-1209)'nin de arapça yazılmış bu nev'i eserlerin en iyilerinden biri olan bir K i t â b ü'l-F i r â s e t'i mevcuddur. (37) M u h y i d d i n i b n ü'l-A r a b î (560-638/1164-1240)'nin E t-T e d b î r â t ü İ l â h i y y e f î I s l â h i'l-M e m l e k e t i'l-İ n s â n i y y e adlı eserinin sekizinci bâbı ile E l-F ü t ü h a t ü'l-M e k k i y y e'nin yüz kırksekizinci bâbı firâset konusuyla ilgilidir. E b î A b d i l l a h i b n i M u h a m m e d i b n i e b î T â l i b i'l-E n s â r î e d-D î m î ş k î'nin K i t â b ü'l-Â d â b v e's-S i y â s e f î İ l m i'n-N a z a r i v e'l-F i r â s e (telifi: 750/1349)'sini, bu mevzûda arapça yazılmış tanınmış eserler arasında zikredebiliriz. (38).

Farsça kıyâfet-nâmelerden K e m â l e d d i n A b d ü r r e z z a k K â ş â n î (öl. 730/1329)'nin eserini (39), D e r v i ş A b d ü r r a h m a n M î r e k (VIII/XIV. yy.)'in S u l t a n E b û S a î d B a h â d ır (öl. 736/1335)'a ithaf ettiği T u h f e t ü'l-F a k î r'ini (40), S e y y i d A l i H e m e d â n î (öl. 786/1384)'nin Z a h î r e t ü'l-M ü l û k (beşinci bâbın sonları)'ünü (41), H ü s e y i n V â i z K â ş i f î (öl. 910/1504)'nin firâsetle alâkalı bir bölüm ihtivâ eden A h l â k-ı M u h s i n î'sini (42) ilk plânda

(34) Keşfüzzunun, İstanbul, 1941, c. I, sh. 879.

(35) İstanbul Üniv. Ktp., T. Y. nr. 2695.

(36) Nuruosmaniye Ktp. nr. 2389, türkçe tercümesi, İstanbul Üniv. Ktp. T. Y. nr. 2212.

(37) Ş. Sâmî, K â m ü s ü'l-Â l â m, İstanbul, 1314, c. V, sh. 3346.

(38) Bu eserini türkçe tercümesi, 1291/1874 de İstanbul'da taş basması olarak basılmıştır.

(39) a.e., sh. 7.

(40) Süleymanîye Ktp., Fâtih bl. nr. 5345.

(41) İstanbul Üniv. Ktp., T. Y. nr. 2671. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., E. H. bl. nr. 1351.

(42) Türkçe tercümesi için bkz. Osmanzâde Tâib Ahmed, Ahlâk-ı Ahmedî, İstanbul, 1256, 34. bab, sh. 72-76.

hatırlayabiliriz. (43).

Bizim tesadüf edebildiğimiz kadariyle, bu mevzûa temas eden türkçe ilk manzum eser, Bedri Dil şâd bin Muhammed Oruc'un, Sultan II. Murad'a ithâfen 829/1426 yılında yazmaya başladığı Murâd-nâme adlı mesnevîsidir. (44) Mûsikîyle ilgili 34. babda :

**Şu kim ağ etlü durur aña nerm
Olan perdeyi çalalar ola germ**

gibi birkaç beyitte, cild ve göz rengi ile mûsikî arasında bir münâsebet kurulmuştur. (45) Köle ve câriye satın almaktan bahseden 40. babın başlarında :

**Evet bil ki âdem-şinâs olmağa
Her işe yarar olanı almağa**

**Gerekdür ki ilm-i firâset bile
Bu gez özün ehl-i riyâset bile**

denilerek yer yer bu konuyla alâkalı husûsiyetlere temas olunmuştur. (46).

Fâti h S u l t a n M e h m e d devri vezirlerinden Mahmud Paşa'nın muhâsibi ve 895/1490 yılında tamamlanan Selâtin-nâme adlı eserin müellifi, Sarıca Kemâl, adı geçen manzûmesinde :

**Kı düzdüm türkî dilden iki nâme
Ferâset-nâmedür bir Sûz-nâme (47)**

beytiyle iki kitabını daha haber vermektedir. Maalesef günümüze kadar nüshalarıyla karşılaşılmayan bu iki eserden birincisi, konumuzla ilgili ve Hamdullah Hamdî'nin Kıyâfet-nâmesinden biraz önce veyâ sonra, herhâlde takrîben yakın yıllarda yazılmış

(43) Bu mevzûda farsça yazılmış en son eserlerden birisi, Ali Deştistânî'nin tercümesidir: Kıyâfe-Şinâsî, 1350/1971.

(44) Millî Ktp. nr. (694/1976. Bu esere dâir daha fazla mâlûmat için bkz. Amil Çelebioğlu Kâbus-nâme tercümesi Murad-nâme'ye dâir, Türk Kültürü, Ankara, Ekim 1978, s. 192, sh. 15-24.

(45) a.e., yk. 207^a.

(46) a.e., yk. 259^b vd.

(47) Robert Anhegger, Selatinname müellifi Kemal, TDED., İstanbul, 1952, c. IV, sh. 461.

olabilir. Mâmafih eğer beyitte bir imlâ veya okuyuş hatâsı yoksa zikredilen eserin atla, binicilikle alâkalı bulunması da, ihtimâl dâhilindedir.

Nüshası mevcut olan ilk müstakil eser olarak da A k ş e m s e d d i n z â d e H a m d u l l a h H a m d î (853-909/1449-1503)'nin manzum kıyâfet-nâmesiyle karşılaşıyoruz.

Diğer türkçe eserlerden F i r d e v s î-i R û m î (S u l t a n II. B â y e z i d devri)'nin F i r â s e t-n â m e'sini (48), Ş â b â n-ı S i v r i h i s â r î'nin 938/1531 de D â m a d İ b r â h i m P a ş a'nın emriyle yazdığı manzum tercümesini, (49) Bayramiye meşâyihinden İ l y a s i b n i İ s â y i S a r u h a n î (öl. 967/1559-60)'nin Kıyâfet-nâmesini, (50) A b d ü l m e c i d i b n i Ş e y h N a s ú h (öl. 973/1565)'un manzum Kıyâfet-nâme'sini, (51) M u s t a f a i b n i E v r a n o s (II. S e l i m (974/982/1566-1574)'un Kıyâfet-nâme'sini (52), B â l i z â d e M u s t a f a E f e n d i'nin 983/1575 de tamamlayıp III. M u r a d'a ithaf ettiği eserini (53), B â l i z â d e muâsırı N e s i m î'nin K i f â y e t ü'l-F i r â s e'sini, (54) N i ğ d e l i V i s â l i'nin 1003/1595 te, padişahın cülus tarihinde veyâ daha sonra yazıp S u l t a n III. M e h m e d'e ithaf ettiği V e s î l e t ü'l-İ r f â n'ını (55), L o k m a n b i n H ü s e y n'in 1010/1601 de yazdığı K i y â f e t ü'l-İ n s â n i y y e f î Ş e m â l i'l-O s m â n i y y e'sini, (56), Ş e y h Ö m e r ü'l-H a l v e t î'nin 1030/1620 târihli manzum tercümesini, (57) Ö m e r F â n î E f e n d i (öl. 1032/1622-23)'nin Kıyâfet-nâme'sini, (58) E r z u r u m l u İ b r â h i m H a k k ı (1115-1194/1703-1780)'nın Kıyâfet-nâmesini, G e v r e k z â d e H â f ı z H a s a n (öl. 1216/1801)'in tercümesini, (59) M u s t a f a H â m î P a ş a

(48) M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, c. II, sh. 359.

(49) Nuruosmaniye Ktp. nr. 4099.

(50) M. Tâhir, a.g.e., C. I, sh. 18.

(51) a.e.,c. I, sh. 113.

(52) a.e.,c. II, sh. 49.

(53) Nuruosmaniye Ktp. nr. 4100.

(54) İstanbul Ün. Ktp., T. Y. nr. 5413.

(55) Erzurum, A. Ü. Ktp., A. Sırrı bl. nr. 269.

(56) Millet Ktp., Tarih bl. nr. 1216.

(57) Kâtib Çelebi, Keşfüzzunun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1367.

(58) Bursalı M. Tâhir, Osmanlı Müellifleri, İstanbul, 1333, c. I, sh. 118.

(59) İstanbul Ün. Ktp., T. Y. nr. 2695.

(öl. 1295/1878)'nin F e n n-i K ı y â f e t'ini (60) misâl olarak gösterebiliriz. Bunların ekserisi mensurdur. Bir çoğu arapçadan tercüme edilmiş olmakla beraber, tercüme tesirleri az ve çeşitli ilâvelerle telife yaklaşanlar da vardır.

Görüldüğü üzere islâm âleminde başlı başına bir ilim mevzûu olan kıyâfetnâmeler, telif veya tercüme edilegelmiştir. Bilhassa İslâmî Türk Edebiyatında bu nev'in mahsullerinin onsekizinci asra kadar artarak devam ettiğini, dolayısıyla bu ilme karşı bir alâkanın mevcûdiyetini müşâhede ediyoruz. Müteâkır asırda bu ilme karşı ilgi azaldığı gibi son devirlerde kıyâfet mevzûununun ciddiye alınmadığına şâhit olmak da mümkündür.

Batıda ise durum tamâmen aksine olmuştur diyebiliriz. Başlangıçta bu mevzû, müstakil bir ilim konusu teşkil etmekten daha çok, bâzı eserlerde fizyolojik görüşler olarak aksettiriliyordu. **S h a k e s p e a r e'in (1564-1616) J u l i u s C e a s a r'ın birinci perdesinde iki tip insanı nasıl karşılaştırdığı mâlumdur. Burada hem beden yapısı telâkkisi hem de bu yapıyla birlikte gittiği farz olunan karakter ve ahlâkla ilgili kıymet hükümleri vardır. (61) Fransız filozofu ve fizikçisi P a s c a l'ın (1623-1662) iki nev'i zihniyet 'esprit' ayırt ettiği bilinir. Birinci tip, gördüğü eşyâdan kalbe v e iç âleme doğru iner, diğeri daha ziyâde, mantık ve riyâziyyeye dayanır. (62).**

Öte yandan, tipolojiler ve bâhusus somatik morfolojiler hayli geliyordu. **H i p p o c r a t e s'in açtığı çığırda yürüyen çeşitli araştırmacılar görülüyordu. XIX. yüzyıl ile XX. yüzyılın başlangıcı, bâzı müelliflere göre tipolojilerin «altın» çağı olmuştur. (63).**

Fizyonomi, yâni kıyâfet ilmi, belki aslından bir hayli uzaklaşmış fakat esasta kaynak olmuş yeni bir çok mevzûları ve ilim dallarını doğurmuştur. Bu arada el yazısından, fotoğraftan, renk tercihlerinden v.s. den yapılan şahsiyet tahlillerini sayabiliriz. (64)

(60) Miralay el-Hâc Mustafa Hâmî, Fenn-i Kıyâfet, 1280.

(61) Selmin Evrim, Psikoloji Açısından Şahsiyette bir Buud olarak İçer dönüklülük-Dışa dönüklülük Sorunu üzerine bir Araştırma, İstanbul, 1967, sh. 17.

(62) a.e., sh. 17.

(63) a.e., sh. 18.

(64) Bu mevzûlarla ilgili çalışmalar için bkz. İstanbul Üniv. Ktp. Mezuniyet tezleri nr. 2817, 3035, 3220, 3331.

Bilhassa beden yapısıyla karakter arasındaki münâsebetlere âit bilgilerin tecrübe yoluyla inkişaf etmesi, kriminolojide fayda sağladığı (65), **bedenle ruh arasındaki korrelasyonu, müsâid şartlar dâhilinde sırf riyâzî olarak (beden yapısı endeksi, yâni deneme neticesi elde edilen adet vâsıtasıyla) ifâde etmenin, teknik bakımından mümkün olduğu** ileri sürülmüştür. (66).

İnsanın beden yapısından karakterine, ahlâkına dâir bir hüküm çıkarmak -Hernekadar bâzan her hüküm sonunda: **Bu gizli sırları Allah'dan başka kimse bilmez ise de, Doğrusunu en iyi Allah bilir, Çalışmakla, sa'y ü gayret ile bu mizacları değiştirmek mümkündür** diye tasrih ve tereddüt izhar eden müellifler olmuşsa da -, bu hüküm ve netîceler, ne derece doğru ve ne derecede dînin mâhiyetiyle çatışmayabilirdi? Bu bakımdan bu mevzû, dînî delillere istinad ettirmek veya başlangıcı itibâriyle islâmî olmadığından islâmî bir görünüşe bürümek için bâzı âyet-i kerîmelere, hadîs-i

- (65) Caeser Lombroso, İngilizceye terc. H.P. Horton, *Crime, Its Causes and Remedies*, Boston, 1911. C. Lombroso, İngilizceye terc. Peter Owen, *The Female Offender*, London, 1959.

Orta çağ Avrupasında «cürmün sebepleri, tabiî hastalık hâllerine ve yaratılıştan mevcut olan bozucu şeytânî ruhlara dayandırılıyordu. Kötü hareketler de muayyen fizikî işaretler ile tefsir edilmeğe çalışılıyordu... Ondokuzuncu yüzyılda ise mücrimler ile ilmî tarzda çalışmalara teşebbüs edildi... Caesare Lombroso (1836-1909) vucud ölçüleri ve yüz ölçüleri tetkikleri sonunda şu kaideyi koydu: 'Umumiyetle bir çok mücrimler çıkıntılı kulaklara -yelken kulak-, bol ve gür saçlara, seyrek sakala, çok iri alın kemiğine ve çeneye... mâlik-tirler'...

Bu teori iddia ediyordu ki mücrimler ve mücrim olmayanlar birbirlerinden farklı bünye yapılarına sahiptirler...» Lombroso'ya «göre, sosyal şartlar ancak anormal bir insanın cürüm fiilini yapmasına vesîle olurlar...» Hâlbuki «Suçluluk hâdisesi izole edilmiş, münhasıran bir faktöre bağlı olan bir keyfiyet olmadığı gibi, dâima değişme ve oluş hâlinde bulunan bir akışın içerisinde, yâni sosyal bünyede her zaman aynı faktöre bağlı olarak da ortaya çıkmaz. O, aynı anda sosyolojik, psikolojik, biyolojik faktörlerin içtima ettiği bir hâldir. Fakat mâhiyeti bakımından suç tamâmen sosyolojik bir fenomendir.» (*)

- (*) Nihad Nirun, *Sosyal Düzensizlikte Şahsî Davranışın Yeri, Araştırma (DTCF. Felsefe Araştırmaları Enstitüsü Dergisi)*, Ankara. 1968, c. VI, sh. 175-178.
- (66) Ernst Kretschmer, terc. Mümtaz Turhan, *Beden Yapısı ve Karakter*, İstanbul, 1949, sh 253. Ayrıca bkz. Francis Baud, *Physionomie et Caractère*, Paris, 1969.

şeriflere ve islâm büyüklerine âit atıf ve hikâyelere yer verilmiştir. Bunlardan bâzı tesbitlerimizi naklediyoruz :

(Fakirler için)... Ey Resûlüm, sen onları simâlarından tanır-sın. (67).

Mücrimler (müşrikler) simâlarından tanınır da perçemleriyle ayaklarından yakalanırlar. (68).

Hz. M e v l â n â, bu ilhamla şöyle demiştir :

Reng-i rûyim gör ki oldu hemçü zer
Kim derûnumdan virür çehrem haber
Çün muarrif didi simâyâ Hudâ
Dide-i ârif olur simâ-nümâ
Reng-i rû gammâzdır hemçün ceres
Eyler ihbâr-ı feres savt-ı feres

Yüzümün renginin altın gibi sarardığını gör. Çehrem içimden haber vermektedir. Cenâb-ı Hak, yüz için bildirici dedi. Bu yüzden âriflerin gözü, simâ görücü olur. Yüzün rengi çan gibi gammazdır. Atın sesi, atın varlığından haber verir. (69).

Mü min'in firâsetinden sakınınız, muhakkak ki o, Allah nûruyla bakar. (70)

Hayrı, güzel yüzlüden taleb ediniz. (71).

Rivâyet olunur ki bâzı ekâbir-i fukahâ bu ilmin ashâbına tas-hih-i ensabda ta'vîl ve i'timâd etmeyi re'y ve ictihad eylemiştir. Nitekim İ m a m Ş â f i î (r.a.) böyle istişhad eylemişlerdir ki Hazret-i Resûlallahtan (s.a.) menkuldür ki Ü s â m e b i n Z e y d ile (r.a.) bez kadife içinde nâyim idiler. Hazretin kade-meyn-i şerifeyni açılmış idi. Bir şahs-ı kâif gelip vâkıf oldukça eyitti : Bu akdâmın bâzı bâzındandır. Hazret-i risâlet-penah dahil kâifin bu kavlından mesrur ve kalb-i şerifleri pür hubûr oldu. Zira müşrikîn-i tâgîn neseb-i şerifinde tâgîn idiler. ol rivâyete binâen İ m a m Ş â f i î eyitti : Eger kavlı-kâif ta'vîl olunup hüccet

(67) Bakara Sûresi, 273. âyet.

(68) Rahman Sûresi, 41. âyet.

(69) Mesnevî-i Şerif, Aslı ve Sâdeleştirilmişiyile Manzum Nahîfi Tercümesi, Hz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, 1967, C. I, sh. 52.

(70, 71) Hadîs-i Şerif.

olmasa Hazret-i risâlet-penah onunla izhâr-ı sürur ve behcet ey-
lemezler idi. Ammâ İ m â m-ı A'z a m Hz. Eb û H â n î f e
(r.a.) buyurdular ki Hazretin izhâr-ı sürur ettikleri müşrikîn-i liâm
kendiler zu'munda hüccet olan nesne ile ilzâm olundukları için
idi. (72).

Nitekim Hazret-i O s m a n (r.a.) hazretlerinin huzûr-ı lâ-
miu'n-nurlarına bir kimse dâhil oldu. Hazretin nazar-ı dakıkları
ol kimesneye taalluk eyledikte — Subhânallah, bu vaktin ne aceb
âdemleri var, gözlerini mehârimden hıfz etmez — buyurdular. Me-
ger recl-i mezkur huzûr-ı mezkûra gelmezden evvel haram olan bir
şeye nazar etmiş imiş. ol vakt recl-i mezkur Resûlullahtan (s.a.)
sonra vahy mi nâzil oldu? dedikte, Hazret-i O s m a n (r.a.)-
Nâzil olmadı, lâkin firâsetle ma'lûm oldu. Sen işitmedin mi Re-
sûllallah (s.a.) hazretlerinin kavî-i şerîfini, «İttekû firâsete'l-mü'min
feinnehu yenzuru bi-nûrullah, yâni mü'minin firâsetinden kendi-
nizi hıfz edin. Zirâ mü'min, Allâhu Taâlâ'nın nûru ile nazar eder»
diyü buyurdular. Vaktâ ki sen benim yanıma dâhil olduğta gözle-
rinde alâmet-i ma'siyet gördüm — buyurdular. (73).

H a m d u l l a h H a m d î (853-909/1449-1503)'nin te'lif tâ-
rihini bilmediğimiz K ı y a f e t-n â m e'si, «feilâtün mefâilün fe-
ilün» vezniyle yazılmış olup kısmen tertib husûsiyetlerini ihtivâ
eden takriben 150 beyitlik bir mesnevîdir.

Hamdele, salvele ve na't mâhiyetindeki beyitlerden sonra «se-
beb-i te'lif» diyebileceğimiz kısımda şâir, bu manzûmesini, Mevlâ'-
nın emrine uyarak yazdığını belirtir.

İnsanların, sîrette bir, sûrette farklı yaratıldıklarına, sûretin
sîrete nişan olduğuna işâreti müteâkib asıl konuya geçilmiştir. Yir-
mialtı başlık altında renk, yanak, boy, et, hareket, saç, baş, alın, ku-
lak, kaş, göz, yüz, burun, ağız, ses, gülmek, dudak, boyun, omuz, çe-
ne, sakal, bilek ve el, parmak, sırt, karın, baldır - ayak ve ökçe ile
ilgili, kıyâfet ilmi itibâriyle menfî ve müsbet husûsiyetler kısaca
zikrolunmuştur. Beyân-ı muâraza kısmında, zıd husûsiyetler mev-
cud olduğu takdirde müsbet olanının tercih edileceğinden, Beyân-ı

(72) Taşköprüzade Ahmed, terc. Kemâleddin Mehmed, Mevzûatü'l-Ulûm,
İstanbul, 1313, c. I, sh. 380.

(73) Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Fütûhatü'l-Mekkiyye, 148. bab, terc. Şâkir
İbni Hüseyin, Firâsetü'l-Hikemiyye fî Kıyâfeti'l-İnsâniyye, (yer ve
târih gösterilmemiş) sh. 7-8.

tasfiye bölümünde ise nefsi emmâre, nefsi levvâme ve nefsi mutmainne'den bahsedilmiştir.

Akşemseddin'in yedinci yâni en küçük oğlu olan Hamdî Çelebi, «Şikâyet» başlığı altındaki beyitlerde, zamâne insanlarından yakındır. Bu husus, onun hayâtı ve şahsiyetiyle alakalı olmakla beraber zamandan, felek ve insanlardan şikâyetin, edebiyatımızda yer yer karşılaşılan bir gelenek olduğu da söylenebilir. Nasihat bölümünde müellifimiz, kendisine ve muhâtabına bâzı öğütler verdikten sonra, münâcat nev'inden beyitlerle manzûmesini bitirmektedir.

Kâtib Çelebi'nin, İmam Şâfiî'den tercüme edildiğini söylediği Hamdî'nin bu mesnevîsi (74), türkçe benzerleri arasında en tanınmış olanıdır. Nitekim Emîr Hüseyin Enîsî, Menâkıb-ı Akşemseddin'de Hamdî'nin Mecâlis ü't —Tefâsir, Ahmediyye, Kısşa—yı Yusuf Aleyhisselâm, Kısşa-yı Mecnun ve Leylâ, Münis ü'l-Uşşak (Tuhfet ü'l-Uşşak) adlı eserlerini, tasavvuf ve fıkıhla ilgili birer risâle ve kitap cem'ettiğini söyledikten sonra **Kıyâfet-nâme manzûmesi vardır, meşhurdur** (75) demekle bu gerçeği belirtmektedir. Dolayısıyla Türk Edebiyatında bu mevzûda Hamdullah Hamdî'nin, en çok tesir eden bir müellif olduğunu söyleyebiliriz.

Yümni, Hâr-enâme adlı mesnevîsinde ondan bahsetmektedir :

**Asfer idi hey'eti zırnhveş
Nahs idi zâtı dahi mirrihveş**

**Hamdi-i merhum eserinde dimiş
Dahi nice kimse beyân eylemiş**

**Tecrîbe itdüm nice kez ben hele
Hiç umamam sarıdan eylik gele (76)**

Erzurumlu İbrâhim Hakkı, meselâ kösenin

(74) Kâtib Çelebi, Keşfüzzünun, İstanbul, 1943, c. II, sh. 1366.

(75) Ali İhsan Yurd, Fâtih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri, İstanbul, 1972, sh. 140.

(76) A. Sırrı Levend, Dîvan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar, İstanbul, 1943, sh. 235.

boyu tavil olsa ol kösedir diyü ana ta'n olunmaz (77) ifâdesini, K i y â f e t-n â m e-i H a m d î'nin 125. beytinden naklettiği gibi, 149. beyti dahi aynen iktibas etmiştir (78).

Z ü b d e t ü'l-İ r f â n f î A l â m â t i'l-E b d a n adlı mensur eserde de şâirimizin mesnevîsinden alınmış 'bâzı' beyitlerle karışlıyoruz (79).

Takdim ettiğimiz metinde, —M u r a d B u h â r î nüshasını esas nüsha olarak almakla birlikte her zaman ona bağlı kalmayıp—görebildiğimiz çeşitli nüshalardan da faydalandık. Nüsha farklarına, daha çok mânâ ve vezin bakımından lüzum gördükçe işâret ettiğimiz gibi M u r a d B u h â r î nüshasında olmayan beyitleri de diğer nüshalardan ilâve etmiş bulunuyoruz (80).

(77) İbrahim Hakkı, Mârifetname, İstanbul, 1330, sh. 214.

(78) a.e., sh. 215.

(79) Zübdetü'l-İrfan fî Alâmâtî'l-Ebdan, İstanbul, 1290, sh. 14, 29.

(80) Kıyâfetnâme-i Hamdî nüshaları : Süleymaniye Ktp., Murad Buhârî bl. nr. 330, yk. 79^b-82^a (kısaltması : M). Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 3613, yk. 84^b-89^b (E1). Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 3436, yk. 195^b-198^a (E2). İstanbul Üniv. Ktp., TY. nr. 1883, yk. 81^b-86^a (Ü). Erzurum A. Ü. Ktp., A. Sırrı bl. nr. 605-63, yk. 10^a-15^b (A). Süleymaniye Ktp., Bağdadlı Vehbi bl. nr. 2162, yk. 19^b-25^a (B). Millet Ktp., Ali Emîrî bl. nr. 563, yk. 31^a-34^a (AE, başı ve sonu noksan).

Diğer bazı nüshalar : Ankara Cebeci Ktp., nr. 1717. Koyunoğlu Müz. nr. 13249, 13507. Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 3814, yk. 74^b-76^a, 82^a. Süleymaniye Ktp., Fâtih bl. nr. 3544, yk. 64^b-66^a. Süleymaniye Ktp., H. Mahmud bl. nr. 2043, yk. 1a - 3a. Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar bl. nr. 1386, yk. 33^b-38^a. Topkapı Sarayı Müz. Ktp., Koğuşlar bl. nr. 1202, yk. 49^b-51^a. Serpil Bülbülân, Hamdullah Hamdi ve Kıyâfetnâmesi, Mez. tezi, A.Ü. DTCF., 1966-67, nr. 84.

KIYÂFET-NÂME Lİ MERHŪMİ'L-MAĞFŪRİ HAMDI ÇELE-
Bİ °ALEYH RAHMETE'L ĞAFŪR (79^b)

Eylerüm ol Kerîm'e hamd ü sipâs
Yok durur ni°metine hadd ü kıyâs

Ahsen eyledi şekl-i insanı
Cümle hayvandan a°del itdi anı (1)

Hem dŪrŪd u selâm-ı bî-pâyân
Âna kim oldur emlah-ı insân (2)

Fahr-i°âlem odur ki ekmeldŪr
ŞŪret ü sîreti mŪkemmeldŪr (3)

5 — Ba°dehu bil ki bu fakîr u za°if (4)
Guşşaya hem-dem ü belâya harîf (5)

Şâri° oldum bu nazm u inşâya
İmtisâl idŪp emr-i Mevlâ'ya

Oldur ol kim e°azz-ı ihvândur
ÇeşmŪme nŪr u cismŪme cândur

ŞŪRETLER BEYÂNİ Kİ SĪRETLERE NİŞÂNDUR

Hak yaratdı çŪ nev°in insânun
Kıldı efrâdını muhalif anun

-
- (1) A°del: a°lâ El, evvel B.
(2) emlah: eflah B.
(3) şuret ü A: şureti ve M, B.
(4) fakîr: hakîr El.
(5) harîf: esir E2.

Gerçi birdür kamusu sîretde (6)
Bir degüldür ve lîki şüretde (7)

10 — Lutfını ʿāleme ʿayān itdi
Şüreti sîrete nişân itdi

ŞIFAT-I RENG

Levn-i ahmer dell-i hün-ı şitâb (8)
Reng-i esmer nişân-ı fikr-i şavâb

Rengi anuñ ki surh-ı şâfidür
Edebi vü hayası vâfidür

Rengi ol âdemün ki şufretdür
Kalbi kalb u işi hıyânetdür (9)

Ol şaru kim siyâha mâ'ildür
Hak budur cümle hulki bātıldur (10)

15 — İctidâle budur nişân u dell
Ağı ağ ola vü kızılı kızıl

Her ki ağ ola ve hem aşkar ola (11)
Göklüğü gözlerinün ekşer ola

Hâyin ü bî-hâya ve fâsık olur
Hıffet ile cihânda fâyık olur

(ŞIFAT-I RUH) (12)

Yumrı olsa anuñ yanağı dahı
Giñ olup alını tar olup zenahı

-
- (6) sîretde: hılkatde A.
(7) veliki El, E2: velikim M, şüretde: kıyâfetde A.
(8) Levn A: reng M, hün: havf u E2.
(9) kalbi kalb e2, B: kalbi kâlebi M.
(10) Hulki: işi E2.
(11) ve hem: illâ El, E2, B, ala A.
(12) Bu başlık E2 nüshasında bulunmaktadır.

Hem saçı çoğ u az ise sakalı
Şerr içinde bulunmaya bedeli

ŞIFAT-I KÂMET

20 — Kâmeti her kimün ki olsa uzun
Olur ol şâfi-kalb ü sâde-derün

Kısa olursa kibr ü kine olur
Mekr ile hileye hazîne olur

İtidâl ile ola çü kâmet
Aña rahmet nişânıdur hikmet

ŞIFAT-I ET

Her kişiniün ki yumşak ola eti (13)

Lutf-ı tabı çoğ ola fehmi iti (14)

Katı olursa kuvvet-i tendür
Issı ammâ galliz ü gevdendür

(ŞIFAT-I HAREKET) (15)

25 — Cünbişi çok kimesne hod-bîn olur (16)

Fuḥş ile hile aña âyin olur

ŞIFAT-I ŞAÇ 80*

Şaç irisi dell-i cür'etdür
Şihhat-i mağza hoş 'alâmetdür (17)

Yumşak olursa havfe şâhiddür
Issı gevden dimâği bāriddür

Aşkar olursa ola havf u gazaḥ
Esved olursa ola 'akl u edeb

(13) yumşak: 'akfk A.

(14) iti: atı A.

(15) E2.

(16) hod-bîn: ḥāyin Ü, âyin: oyun E1.

(17) hoş: hem A.

Bir kişiniñ ki göresin kılı çok (18)
Bil ki kılca anuñ zerâfeti yok

ŞIFAT-I BAŞ

30 — Başı büyük büzürg himmet olur (19)
Küçük olursa ʿaklı kılet olur
Yaşlı olsa kafâsı insânuñ (20)
Mişli olmaz belâdet içre anuñ

ŞIFAT-I CEBHE

Alnı giñ olsa huyı çirkîn olur
Tar olursa gâbî ve hod-bîn olur
Gâlibâ yumrı olsa kâhil olur
Pes budur ahseni ki aʿdel olur (21)
Çünkü alnı ʿarîz-i bî-çîn olur
Ahmaq u ehl-i şerr ü hod-bîn olur
35 — Çini şudğına irüp olsa dırâz (22)
Zîrek olur eger olur ise az
Alnı çini çoğ olsa bir kişiniñ
Lâf olur hâşılı kamu işiniñ
İki kaş arasında ger ola çîn (23)
Şâhibi bî-sebeb ola gam-gîñ (24)

ŞIFAT-I KULAK

Her ki hargüş olursa câhildür
Gerçi hıfz eylemekde kâmindür (25)

(18) kılı: saçı A.

(19) büzürg: ʿuluvv-ı A.

(20) insânuñ: oğlanuñ A.

(21) ki aʿdel Ü: ki iʿtidâl M, A. nüshasında bu beytin ikinci mısra'ı, «Muʿtedil olsa hoş ʿalâyim olur» şeklindedir.

(22) şudğına: şandüğına, El, haddine E2, irüp A, E2: uyup M.

(23) ger: çün E1, çoğ A, E2.

(24) şâhibi: dâyimâ A.

(25) Kâmil: mâhir A.

Küçük olsa kedi gibi güşü (26)
Uğrılıkda unutturur müşü

- 40 — Lik vardır büyüklüğünde delil (27)
Ki ola şâhibinüñ °ömri tavîl

ŞIFAT-I KAŞ

Her ki kaşınunıñ ince olsa ucu
Eksük olmaya fitnessi ve güci

Kaşı kılı olur ise bisyâr
Herze ola nedîmi guşşası yâr

Hüb olur ebrüvân ki ola açuk (28)
Uğrı olur eger olursa çatuk

İnce olmak dell-i bihcetdür
Kibre uzunluğu °alâmetdür (29)

- 45 — Kaş odur kim siyâh u ince ola
Nâzı vü şivesi yirince ola

ŞIFAT-I ÇEŞM

Gözi çukur olursa insânunıñ (30)
Reşki vü kibri çoğ olur anunıñ

Her toñuz gözli pârs dilli olur
Rüz-ı da°vîde burnı yilli olur

Göz karası zekâ °alâmetidür
Surh olursa şecâ°at âyetidür

Gözleri gök olanda olmaz edeb
Gözi çakır bahâdur olsa °aceb

(26) olsa A: olursa M.

(27) Bu beyit, M, E1, E2, D, B, ve AE nüshalarında bulunmayıp
A nüshasında mevcuttur.

(28) ki ola E1, E2: olsa M.

(29) kibre: kiprik E1.

(30) çukur E1, Ü, AE: açuk M.

50 — Görmedi her ki gördi °ömr-i dırâz
Turna gözli olanda cür'et-i bâz (31)

Gözi buyüğün ıssı kâhil olur
Küçük olsa hafif ü muhmlil olur (32)

Yumrı olsa hasûd u hâyin olur
Mu'cedil bunlara mübâyin olur 80^b

Gök olursa ne'üzü billâh eger
Bu sıfatlar bulunur anda beter

Olmaz anuñ gibi olanda hayâ
Katı bed-hüy olur °aceb hod-râ

55 — Göz kıpıklığı mekre âyetdür
Dâyim olsa delil-i hıffetdür (33)

Kıpsısı giç olursa bakışı süst (34)

Ğ ızlet-i tab^c ve cehli ola dürüst

Olur ahvel mu'ânid ü cebbâr (35)

Bire bir diyesin kılır inkâr

Çü göz ağında ola nokta-i zerd
Olur ol °ayn-ı renc ü mâye-i derd

Ol kişinün ki tîz ola nazarı

Uğruluğ ile mekr olur hüneri (36)

60 — Ger bunun birle küççük olsa başar
°Aleme fitne vü belâ o yiter

Her ki oğlan gibi ola nazarı

Hande eyler gibi ola başarı

°Ömri uzunluğına âyetdür (37)

İ'timâd itmesün hamakatdür (38)

(31) olanda: kişide B.

(32) hafif: za'ff Ü.

(33) hıffet: cinnet A.

(34) kıpsısı: kıpması A, AE.

(35) mu'ânid ü A, Ü: cihânda M.

(36) mekr: kim B.

(37) °Ömri: eli B.

(38) itmesün: eylemek E2, B, hamakat: himâyet A.

Çün ecel tîrin ata kavsi kader
Başaruñ bu delâletini başar

Çeşm-i zîbâ budur ki ekhel ola
Cümle evsâfı anuñ a°del ola

- 65 — Kıpma bakışları gönül apara
Nâzı vü şivesi yürek kopara

ŞIFAT-I YÜZ

Yüzi büyük her işde kâhil olur
Küçük olsa denî vü mühmil olur

Ger mülahham olursa gîlzet olur
Yumrı olursa cehl ü şıklet olur (39)

Çün göresin ki yüzi zerd ü nahif
Mekr odundan kaçarsañ olma harif (40)

Hâşşa kim boynı dahı olsa nizâr
Felek ola anuñ gibi gaddâr

- 70 — Yüzi ol âdemüñ ki ola dırâz
Da°visi çoğ olur unutması az (41)

Ekşi yüzlüde acı söz çokdur
Egri yüzlüde toğruluk yokdur (42)

Âdem oldur derünü sâde ola
Şüreti gül gibi güşâde ola

Eyü yüze bu vaşf olur kâfi (43)
Mu°tedil ola cümle evsâfı

(39) olursa E2, Ü: olsa M, cehl: °akl A.

(40) odundan: ire andan E1, andan Ü, idenden A, kaçarsañ: ka-
çasıñ E1.

(41) unutması: utanması: B.

(42) toğruluk: toğrı söz A.

(43) Eyü E1, E2, A: ele M.

ŞİFAT-I BURUN

Burnı anuñ ki ince ola dırâz
Hıffet-i °aqlı anuñ olmaya az

75 — Ağzına burnı ucı ola yaqın
Şîr odur aña qarşu turma hemîn (44)

Her ki burnı delügi vâsi° ola
Hased ü kibr ü kîni câmi° ola

Olsa burnı qalâqlı insânuñ
Öykesi öykenine sığmaz anuñ

Burnı yaşsı cimâ°a lâzım olur
Ağzı büyük dilîr ü muqdim olur

ŞİFAT-I DEHEN

Deheni teng egerçi bihcetdür
Havf-ı qalbe velî °alâmetdür 81*

80 — Bulmayasın ili ararsañ eger (45)
Egri ağızlularda toğrı haber

ŞİFAT-I ÂVÂZ

Her kimüñ gunne-y-ile olsa sözi
Ahmaq u kibr ü kîne olur özi

İnce vü tîz ünli câhil olur (46)
Bî-ḥayâ vü yalanda kâmil olur

Ehl-i şirret olur dimiş hükemâ
°Avret ünli er ü er ünli nisâ (47)

Sözde cünbişde her ki sâri° ola
Fikri vü fehmi berq-ı lâmi° ola

85 — Giç olursa olur tabî°atı giç
Hem-dem olma cihânda gevdeneye hiç

(44) hemîn: şakın A.

(45) İli ararsañ eger: ararsañ °âlemi ger Ü.

(46) ünli: olursa A.

(47) er ü A: recl ü M, recl Ü.

‘Âli-himmet olur bülend-âvâz
 Kışa ünlilerin yürekleri az (48)
 Şavtı yoğun olursa insânın
 Halkı bed haşmı çoğ olur anın

ŞIFAT-I DIHK

Kande bisyâr olur ise hande
 Umma anda muvâfakat sen de
 Çün tebessüm edeb ‘alâmetidür
 Kahkaha bî-hayâ emâretidür

ŞIFAT-I ŞEFE

90 — Yufka vü kırmızı olursa tutak
 Añlanur lutf-ı tab^c u fehm-i sebak
 Ger gallz olur ise rengi gibi
 Şâhibi ahmak ola bengî gibi

ŞIFAT-I ESNÂN

Çünki seyrek uvağ ola dendân
 Gâlibâ za‘f-ı cisme ola nişân
 İri olursa şerr ü âfetdür
 Egrisi hîle vü hiyânetdür
 Çün düz ola vü mu‘tedil dendân
 Kim ola yigleye dürri andan

ŞIFAT-I ZAKAN

95 — Çün eñek ince ola hıffet olur
 Büyük olursa kibr ü gîlzet olur
 Mu‘tedil olsa ıssı ‘âkıl olur (49)
 Her neye tâlib olsa kâbil olur

(48) ünlilerin: olanların E1.

(49) ıssı: çünkü Ü.

ŞIFAT-I LİHYE

Rîş-i merdüm tavîl olursa eger
Bil ki oldur ser-i tavîle-i har

Kalıñ olup sakalı ger ola gür
Şohbet içre şakîl olur anı sür

Ger degirmi olup ola bisyâr
Şâhibi ola anuñ ehl-i vakâr

100 — Ol ki şalmaz yüzine mû sâye (50)
Bil ki dîr len terânî Mûsâ'ya

İy dil andan sakın ki hîle olur
Mekr-i şeytân anuñla bile olur

Rîş odur kim ola dakîk u kalîl (51)
Fehm ü 'akl u zekâya ola delîl

ŞIFAT-I GERDEN

Uzun u ince ola çün gerden
Issı olur muhannes ü gevden

Yoğun olsa şığır gibi boyunu
Yimeg ile olur anuñ oyunu 81^b

105 — Kışası mekri ile hıyânetdür
Mu'cedil olsa hoş 'alâmetdür

ŞIFAT-I OMUZ

Omuzu sivri olsa insânuñ
Dîni vü mezhebi kem olur anuñ (52)

Kışa olursa gâyet ebleh olur
İnce olsa 'acâyib esfeh olur

(50) şalmaz: şalmış Ü.

(51) dakîk: rakîk Ü. A.

(52) Dîni vü: niyyeti E2, B, nebiyy-i E1, milleti A, kem: kim A.

Egri olursa fikri toğrı olur
Mu'tedil olsa 'aklı uğrı olur

Ş IFAT-I BİLEK VE EL

Bilegi her kimün kim olsa dırāz
Bahşışi çoğ ola tevāz'uu az (53)

- 110 — Eger olursa sā'idi kütāh (54)
Mekr ü şerri elinden ideler āh (55)

ŞIFAT-I BARMAK

Barmağı ayası uzun olanun
Uzluk olur her işde işi anun

Barmağı yumşak olsa zîrek olur
Tırnak ak olması mübârek olur

Ş IFAT-I ARKA

Arkası yaşşı ehl-i kuvvet olur
Şāhib-i cür'et ü şakāmet olur (56)

Egri olursa hüyı çirkîn olur
Halk için de sefh ü hod-bîn olur

- 115 — Arka kılı delîl-i şehvetdür
Boğaz ile omuzda cür'etdür

ŞIFAT-I BAŦN

Karnı büyük ğabî ve cāhil olur
Küçük olsa zekî ve kâbil olur

Karnı büyük kimesne olsa kaşır
Olmaya şerr içinde ana nazir

-
- (53) Bu mısra A nüshasında, «Hıffet-i 'aklı anuñ olmaya az» şek-
lindedir.
(54) eger E1: egri M.
(55) mekr ü E1: mekri vü M.
(56) şakāmet: sefāhet A.

KALE'N-NEBÎ °ALEYHÎ'S-SELÂM (İLLÂ UH BİRİKUM Bİ-EHLİ'N-
NÂRİ KÜLLÜ °UTÜLLİN CEVVÂZİN MÜTEKEBBİRİN) (57)

Her ki olsa kaşır ü baḥnı kebîr
Aña cevvăz didi ba°zı ḥabîr

Şikem ü sînede ger olmasa kıł
Vaḥşet-i ṭab° u zulme ola delîl

ŞIFAT-I İNCİK VE AYAK VE ÖKÇE

120 — Baldırı yoğun olsa olmaz edeb
Bî-ḥamâkat olursa olmaz °aceb (58)

Ökçe kalınlığı şecâ°atdür
Rıkkati ḡıłzete °alâmetdür (59)

Ayaḡı etli olsa bir kişinüñ
Cevr ü cehl ola ekşeri işinüñ

Küçük ü nerm olursa fâcir olur
Adımı ḡiñ olan müdebbir olur

BEYÂN-I MU°ARAŻA

Cem° olunsa delâyl-i ezdâd
İ°tidâl ide mecma°ın âbâd

125 — Köse ola boyı uzun meşelâ (60)
Kösedür diyü ta°n olunmaz aña

Çün yüzi daḡı ola nürânî
Añladı ehl-i dîde nür anı

Her ne cānib nişānı ola keşîr (61)
Añlar anı başîret ehli başîr

(57) E1. E2,B.

(58) olmaz B: ola M, A.

(59) rıkkat: diḡkat E2, M nüshasında «°alâmetdür» kelimesi, istisna hatası olarak «°alemidür» şeklinde yazılmıştır.

(60) M nüshasında bu beyit, müteâkıb beyitten sonradır.

(61) keşîr:kebîr A.

Başar olsa kişiye nūr-ı Celil (62)
Lâzım olmaz firâsetine delil (82a)

KÂLE'N-NEBĪ °ALEYHĪ 'S-SELÂM İTTEKŪ
FİRÂSETE'L-MŪ°MİN FEİNNEHU YENZURU
BĪ-NŪRULLÂH

Olur aña o nūr ile zâhir
Mü'min ile münâfık u kâfir

BEYÂN-I TAŞFİYE

130 — Bu °alâyim ki cümle oldu beyân (63)
Bil ki evşâf-ı nefse oldu nişân

Nefs-i emmâre olsa evsâfı
Zulm-ı zulmetden olmaya şâfî (64)

Kimisi seg-şifat kimi şeytân
Kimisi gâv şüretâ insân (65)

Nefs-i levvâme olsa ola dü-rüy
Gâh ola nîk-vaşf geh bed hüy

Çün ola mutma'inne nefsi beşer
Sulha döne fesâd ü hayr ola şer (66)

135 — Rûhı mutlak olursa insânıñ
Kaydı olmaz bu hayr u şerr anuñ

Terk idüp cümle varı var olur
Cümle ağıyâr aña yâr olur (67)

BĪ-nişândur aña nişân olmaz
Zâtı vaşfı anuñ beyân olmaz

(62) Celil: halil A.

(63) beyân: °ayân: B.

(64) Zulm-ı: zulm u El, A.

(65) Bu mısra M nüshasında, «Kimi gâv sûret-i insân» şeklinde-
dedir.

(66) şulha döne: şihhat ola E2.

(67) ağıyâr: ağıyârı A.

ŞİKÂYET

Şimdiki demde gitdi hayra nişân
Şer bulunur cihân içinde hemân

Şüretâ Yüsuf olan insānuñ
Sıreti hüy-ı gurga beñzer anuñ

140 — Āh elinden zamāne ādeminiñ
Ki göge irdi burnı eñ kiminiñ

Çamunuñ işi kibr ü kîn ü ħased
Çālebi ādemî vü çalbi esed

Her biri söze gelse kāmildür
Cümle taḥşîl olara ħāsıldur

İlle ma'na ki behîme-^camel (68)
Bil ki dinür olara belhum aḍal

Zemm iderler cefā-yı sultānı
İçlerinde vefā ider çanı (69)

145 — Çamunuñ da^cvisi budur iy yār
Leyse fi'd-dāri çayrinā deyyār

Zāhir olan arada da^cvādur
Çāyib ammā ol iş ki ma'nādur (70)

NAŞİHAT

Çayri ço Ĥamdî ħālūñe naçār it
Sa^cy idüp kendü sengüñi çüher it (71)

Kendü çözüñdeki sütünü gider (72)
Çayri gözdeki çöp gözüne nider

(68) ki behîme: kimi fer^ca El.

(69) vefā: ħafā El.

(70) çāyib E1, E2, B: çālībā M.

(71) sengüñi: silküñe E1, senligüñÜ, çüher: çüzür E1, Ü.

(72) Bu beyit, M, E1 ve A nüshalarında bulunmayıp E2 ve Ü nüshalarında mevcuttur.

Her ki ister kadīmī dildārın
Virmesin māsivāya dil dārın (73)

150 — Pendüm oldur ana ki tālibdür
Halkı terk itdi Hakk a rāğıbdur (74)

Gey sakınsun °akīde gencini
Bād-ı ilhāda virmesün dīni (75)

Ehl-i sünnet sevād-ı a°zamdur (76)
Ol sevādun şırātı muhkemdür

Her kimün cüz'i ol cemā°atdür (77)
°Akıbet tekye-gāhı cennetdür

İy kamu kāşıda olan maksūd
°Abidi nūra gark iden ma°būd

155 — Çünkü lutfından irdi bize vucūd
Bizde °ilm olmadın dahı mevcūd

Şimdi kim fazluña tutaram ümīd
Bizi hāşā kim idesin nevmīd

Evvel āhir çü senden oldı kerem
Senden āhir sa°ādetin dilerem (78)

Ayn-ı °afvuñla ol bize nāzır
Sözümüz budur evvel ü āhir

(73) dārın: varın Ü.

(74) Halkı terk itdi: Halkdan geçdi A.

(75) ilhāda: dünyāya B.

(76) 152 ve 153. beyitler, M, E1 ve A nüshalarında bulunmayıp
E2, Ü ve B nüshalarında bulunmaktadır.

(77) cüz'i ol: haremi Ü, harfi ol B.

(78) āhir Ü, A: āhret (ahret) M.

Türk Edebiyatında, kıyâfetnâmeler içinde başlangıçta nasıl H a m d u l l a h H a m d i'nin kıyâfetnâmesi meşhur ve bilhassa halk arasında en yaygını ise en son tanınmış kıyâfetnâme olarak da E r z u r u m l u İ b r â h i m H a k k ı (1115-1194/1703-1780)'nın (79) eserini zikredebiliriz. Her iki eser de manzum ve hacim itibâriyle küçüktürler. İ b r â h i m H a k k ı'nın kıyâfetnâmesi, M â r i f e t-n â m e içinde olup beşinci faslın bir kısmını teşkil ediyor. (80) sekiz nev'e ayrılan bu fasılda asıl kıyâfetnâmeyi meydana getiren bölüm, dördüncü ve beşinci nev'ilerdir. «Müfteilün fâilün» vezniyle yazılmış mesnevîdirlir. * Diğer nev'iler, tamamlayıcı mâhiyette olup birincisi, baş uzuvlarının şekilleri hikmetine, ikincisi, insan cisminin sâir uzuvlarının hikmetine, üçüncüsü, insan uzuvlarına firâsetle nazar etmenin selâmetine, altıncısı, kadın güzelliklerinin alâmetlerine, yedincisi, uzuvların zıd durumlarıyla ve nefisle alâkalı hükümlere, sekizincisi, bedenî ihtilâclara dâirdir. Bunlardan altıncı ve sekizinci nev'iler hâric ötekiler nesirdir.

İ b r â h i m H a k k ı'nın kıyâfetnâmesinde, diğer birçok örneklerden farklı olarak, her uzuvla ilgili hükümler verilirken başlık konularak ayrıca uzuvlar belirtilmemiştir. Beyitler müteselsilen devam eder.

Müellifin, bu mevzûda eski eserlerden faydalanmış olması tabii olmakla beraber manzûmede, hiçbir yabancı tesir ve tercüme konusu hissedilmez. Mevzû, şiire mûsâid olmamakla veya tâlimi mâhiyette bulunmakla bu nev'i eserlerde, bir şiir havası beklemek zâten doğru değildir. Dili devrine göre sâde ve akıcıdır.

Bu ilmin faydası ve hikmeti şöylece beyan edilir :

«... (Cenâb-ı Hak) gerçi beni Âdem'in cümlesini, tıynet ve hıl-

(79) Müellifimizin eserleri için bkz. İsmet Binark, Nejat Sefercioğlu, Erzurumlu İbrâhim Hakkı Bibliyografyası, Ankara, 1977.

(80) Bu kısım ayrıca İhtilâcnâme ile birlikte basılmıştır. Bkz. Zübdetü'l-İrfan fî Alâmatî'l-İnsan, İstanbul, 1290, sh. 34-43.

* Mine Mengi (Kıyâfetnâmeler üzerine, TDAY, Belleten 1977, Ankara, 1978, sh. 301)'nin «Manzum kısımların bazıları hece, bazıları ise aruzla yazılmıştır» ifâdesi doğru olmayıp manzum kısımlar tamâmen aruz vezniyle yazılmıştır.

katte muttarid ve müttehid yaratmıştır. Lâkin efrâd-ı beni Âdem'i, sûret ve sîrette biri birine muhâlif ve mugâyir etmiştir. Bâdehu... sûreti sîrete ve a'zayı ahlâka alâmet ve nişan etmiştir. Tâ kim ibtidâ insan, kendi kıyâfetinden kendi evsafın tamamıyla bilip ihtimam ile tehzîb-i ahlâk eylesin. Bâdehu akran ve yârânı kıyafetlerine fehm ü firâset ile nazar edip her birinin zâtında muzmer olan ahvâl ve ahlâkına vâkıf ve muttali oldukda onlara yâ hulkunca rağbet ve mahabbetle muâmele etsin, veyâ aklınca hüsn-i müdârat ile geçinip gitsin, veya cümlesinden uzlet edip emn ü selâmete ve izz ü râhata yetsin, ve ne kimseden incinip ve ne kimseyi incitsin. Gönül hoşluğuyla تنها oturup yatsın...

Ve hadîs-i şerifte, **‘uṭlubu'l-hayra ‘inde hisâni'l-vucûhi (hayrı güzel yüzlülerden taleb ediniz)** buyurmuştur. Yâni gökçek âdemden güleç yüz ve şîrin söz görülüp işidildiğin ve güzel huylar ve yahşi işler vucûda geldiğin cümleye duyurmuştur...» (81).

Kıyâfetnâmenin, H a m d î Ç e l e b i'ninkine tekâbül eden kısmını takdim ediyoruz. (82).

NEV'Î RÂBİ' : KİYÂFET-İ A'ZÂ-YI RE'S VE 'UNKI BİLDİRÜR

İy 'azîz ma'lûm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki:

Kim ki boyıdur ṭavîl
Sâde-dil olur cemîl

Kim ki boyıdur kaşîr
Hîlesi vardır keşîr

Kim ki vasaṭ boylıdur
'Âkîl u hoş huylıdur

Kim ki saçı serd olur
'Akl ile cür'et bulur

(81) İbrâhim Hakkı, Mârifetnâme, İstanbul, 1330, sh. 210-211.

(82) Matbûu esas olmak üzere karşılaştırdığımız nüshalar şunlardır: Mârifetnâme İstanbul, 1330, sh. 211-213 (kısaltması M. Süleymaniye Ktp., Fâtih bl. nr. 2850, yk. 122^a-123^a (F.) Süleymaniye Ktp., Esad ef. bl. nr. 1902, yk. nr. yok. (E). Kıyâfetnâmenin daha önce yayınlanan bir metni bir hayli okuyuş, vezin ve baskı hatâlarını ihtivâ etmektedir: Cemâled-din Server Revnakoğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı ve Mârifetnâmesi, İstanbul, 1961, sh. 181-187.

- 5 — Kim ki saçı nerm olur
Ebleh ü bî-şerm olur
Kim ki saçı şarıdur
Kibr ü ğazab kârıdur
Kim ki saçıdır kara
Şabri var anı ara
Kumral ise saç güzel
Şâhibidür bî-bedel
Ş açı az olan latîf
Oldı ʿarîf ü zarîf
- 10 — Ş açı çok olsa zenûn (83)
Fehmi az olur anuñ
Başı küçük ʿaklı az
Olsa aña dime râz
Başı büyük olanuñ
ʿAkli çok olur anuñ
Yaşşı ise fark-ı ser
Şâhibi çekmez keder
Cild-i seri berk olan
Hayr ider itmez ziyân
- 15 — Akraʿa olma yakın
Bed-hüy olur pek sakın
Cebhesi dıyk olanuñ
Dıyk ola hulki anuñ
Yumrı olursa cebîn
Şâhibi zişt ü gabîn
Cebhesi olan ʿarîz
Bed-hüy olur çün marîz
Muʿtedil olsa cebîn
Şâhibini bil emîn
- 20 — Cebhesi bî-çlın olan
Kâhil olur bî-gümân

Çini uzundur fehîm
Az ise olmuş kerîm

Kaş arası çin olan
Gam yüküdür ol hemân

Üzni kebîr olsa bol
Câhil ü kâhildür ol

Üzni küçük uğrıdur
Evsat olan toğrıdur

25 — İnce olan kaş ucu
Fitnedür işi güci

Kaşda çok olan kılı
Mükşir olur guşşalı

Kaşı açuk toğrıdur
Çatma ise uğrıdur

İnce kaş olur cemîl
Kibre tavîli dellî

Kaşı mukavves olan
Dilber olur her zamân

30 — Göz çukur olsa kallî
Olmış o kibre dellî (84)

Çeşmi siyehdür mutîc
Çeşmi kızıldur şecîc

Gözleri gökdür lebîb
Lîk ala gözli edîb

Çeşmi küçükdür haffî
Çeşmi büyükdür zarîf

Dîdesi yumrı hasûd
Evsat olandur vedûd

35 — Çeşmi kıpık oldu şeyn
Bakışı süst oldu zeyn

Noğtalı göz ok olur
Degmesi pek çok olur

A[°]vere olma yakın
Sık bağan olmaz emîn

Şaşıya itme nazar
Kim saña egri bakar

Çeşmi gülecdür güzel
Kirpigi sık bî-bedel (85)

40 — Vechi büyükdür [°]alil
Kibre küçükdür dellil

Yumrı olandur bahîl
Yaşşı olandur cemîl

Vechi arıkdur muhîl
Etli olandur şakîl

Vechi pek uzun olan
Lâf ile söyler yalan

Kim ki turuşdur yüzi
Telh olur ekşer sözi

45 — Vech müdevver gerek
Bedrden enver gerek

Çün mütebessim olur
Anı gören kām alur

Beñzi kızıldur edîb
Esmer olandur lebib

Beñzi şarıdur [°]alil
Esvede mâ'il muhîl

Gözleri gök aşkarak
Olsa ol andan ırak (86)

50 — Levni olan mu[°]tedil
Hem ağ olur hem kızıl

(85) Kirpigi: kipriği F, E.

(86) ol andan F, E: andan ol M.

Enf eger olsa dirāz
Şāhibidür fehmi az

Enf eger olsa kaşır
Havf olur anda keşir

Enf ucı ger olsa top
Şāhibi olur turüb

Enf ucı ağza yakın
Olan ādemden saqın

55 — Şukbe-i enf olsa bol
Kibr ü hased tolmış ol

Olsa kalaqlı kanad
Cem^c ola kahr u ^cinād

Enfi kim olsa ^cariz
Şehvet iledür mariz

Enfi o kim egridür
Himmat anuñ fikridür

Ağzı küçükdür güzel
Likin olur pür-vecel

60 — Ağzı büyükdür seçi^c
Egri olandur şeni^c

Ağzı gibidür zenün
Hey^cet-i buđ^cı anuñ

Gunneli söz olsa ger
Kibrden oldur haber

Şavt-ı daqıq er kişi
Şehvet-i zendür işi

Er kişi sesli zenān
Ekşeri söyler yalan

65 — Sözde kim olsa serif^c
Fehmidür anuñ reff^c

Kim ki sesidür kaba
Himmatı var merhabā

Ses çatal olsa o cān
Halka ider bed-gümān

Umma sen andan hayā
Hāndesi çok olsa hā

Yüz gülec ü söz leziz
Olsa o cāndur °aziz (87)

70 — Yufka ve aḥmer tutaḳ
Şāhibi añlar sebaḳ

Şeffe galiz olsa bil
Şāhibi muḡdib şaḳil

Dişleri iri olan
İşler ol ekşer yaman

Mu°tedil olan dişi
Şıdḳ u şafādur işi

Nükheti hoş olanuñ
Hulḳı da hoşdur anuñ

75 — İnce zaḳanlı ḥarif
°Aḳlı da anuñ ḥafif (88)

Ger zaḳan inli olur
Şāhibi ḡlzet bulur

Mu°tedil olsa zaḳan
°Aḳil olur hem ḥasen

Şāhibidür bi-hüner
Liḥye tavil olsa ger

Liḥyesi sıḳdur şaḳil
Ş oḫbeti eyler tavil

80 — Riş-i siyāh u ḳalil
Oldı zekāya dellil

Köse ki hiç rişi yok
Anuñ olur mekri çok

(87) cāndur: cāndan E.

(88) Da: dur F, E.

Olsa degirmi saķal
Şāhibidür pür-kemāl

Olsa kafāsi °ariz
Humķ iledür ol mariz

Boynı olan çok dirāz
Rüşdi anuñ olur az

85 — İnce ki gerdān olur
Ş āhibi nādān olur

Boynı ğalız olsa ol
Rüz u şeb olur ekül

Boynı olursa kaçır
Hilesi olur keşir

Boynı olan mu°tedil
Hayr iledür müşteğil

Her yiri evsaķ olan
Dilber olur bī-gümān

RUBĀ°İ

Cehd eyle bir °arif-i dānāyı bul
Yā bir şanem-i laţif ü ra°nāyı bul
Bu ikisiniñ biri naşib olmazsa
Evķātuñı zāyi° itme tenhāyı bul

NEV°-İ HĀMİS: KİYĀFET-İ A°ZĀ-YI BĀKİYE-İ BEDENİ BİLDİRÜR

İy °aziz ma°lüm olsun ki ehl-i hikmet dimişlerdür ki :

90 — Omuzı sivri olan
düzd olup işler yaman (89)

Egri omuzlu kişi
Egrilik olur işi

Qışsa omuz eblehüñ
Düşkün omuz esfehüñ

Mu°tedil olan omuz
Şāhibi añlar rümüz

Sā'idi egri kaşır
Olsa olur ol şerîr

95 — Rusğı olursa dırāz
Bağış ider bî-niyāz

Ger küçük olduysa el
Bî-bedel oldur güzel

Işba'ı olan uzun
Ehl-i hüner zû-fünûn

Işba'ı yumşak olan
Zîrek olur bî-güman

Zufri ʿarîz olmasa
Sev anı şubh u mesâ

100 — Tırnağı yumrı çızıķ
Olsa o bilmez yazıķ (90)

Olsa olur desti uz
Tırnağı yaşşı ve düz

Şadri çıkık olanuñ
Hulķı da beddür anuñ

Şadri eger olsa dar
G am yir o leyl ü nehār

Sîne ʿarîz olsa ol
Gönli hiç olmaz melûl

105 — Şadr u omuzdaki kıl
Cür'ete olmış dell

Şedy-i zen olsa keşîr
Şehveti olur keşîr

Şedyi ger olsa tavîl
Anda lebendür kall

Şedy-i zen olsa şağîr
Şîr olur anda keşîr

Südü memeli velüd
Zevcinedür ol vedüd

110 — Mu'tedil olsa meme
Zevci hem anı eme

Lahmı mülâyim olan
Tende olur lutf-ı cân

Lahmı olan hoş latif
Oldı 'arif ü zarif

Lahmı olan pek katı
Oldı kavî gîlzeti

Arkası yaşşı kişi
Oldı sefâhet işi

115 — Arkası küzek âdem (91)
Zîst olur ahlâkı hem

Zahrı 'arîz olanuñ
Kuvveti çokdur anuñ

Ger beli ince olur
Şekli yirince olur

Arkada bitdiyse kıl
Şehvete olmuş dellî

Batnı büyükdür gabl
Batnı küçük çelebi

120 — Batnı büyük hem kaşır
Bed-hûy olur pek 'asîr

'Ânede bitmezse kıl
Vaşî olur tab'ı bil

Oyluğı inli olan
Tenbel olur bi-gümân

Âleti olan sağır
Oldı reşîd ü habîr

Âleti olan tavîl
Humkına olmuş delîl

125 — Ger zeker olsa 'azîm
Mâlikidür pek le'im

Olsa küçük ünşeyân
Şâhibi olmuş cebân

Olsa büyük huşyetân
Hâmilidir pehlevân

Bud° eger olsa şağır
Şâhibesidür hatîr

Olsa mûlahham kebîr
Şehvet-i zendür keşîr

130 — Fahzı olan pek tavîl
Şehveti olur kalîl

A°rec olan bir kıçî
Kibr ü haseddür içî

Rûkbesi olan büyük
Yüklenür o hayli yük

Sâkı galîz olanuñ
Olmaya lutfı anuñ

Ka°bı mûlahham zeni
Şîveli °add it anı

135 — Ökçesi yufka olan
Dilber olur bî-gümân

Ökçesi kalın o merd
Oldı şecâ°atde ferd

Ayağı inli kişi
Cevr ü cefâdur işi

Ger uzun olursa pâ
Şâhibidür pür-hayâ

Işba°ı olan uzun
Fehm iledür pür-fünun

140 —Hatvesi tar olanun
Cünbişi hoşdur anuñ

Çünkü hırāmān olur
°Akl ana hayran olur.

Mevzûumuzu iki hikâye ile bitiriyoruz. Birincisi: «S a r ı G ü m r ü k ç ü, İ s t a n b u l'a bir at yükü değerli armağanlar götürüyormuş. Bunu, yolda İ b r â h i m H a k k ı öğrenince: —Senin hesabından korkun varsa bu ağır armağanlarının arkadaşlığı sana elverir. Benim buradan geri dönmem gerektir.— demiş. S u n'u l l a h A ğ a, hesabında bozukluk olmadığını fakat armağan sunmanın usulden olduğunu ileri sürmüştü de hoş görülmediğini anlayarak armağan yüklü atı geri çevirmiş.

Bir gece de bir kahvede konaklamışlar. Kahveci bunlara çok hizmet etmiş. Bütün hareketleri de çok iyi bir insan olduğunu gösteriyormuş. İ b r â h i m H a k k ı vucud yapısının, rengin insan huyu ile sıkı bir ilgisi olduğuna inanırmış. Bunun üzerinde çok incelemeler yapmış ve bir eser de hazırlamışmış. Kahvecinin rengi, gözleri, vucud yapısı hareketlerine hiç uymuyormuş. İ b r â h i m H a k k ı düşünüp duruyormuş. Bu iş üzerindeki çalışmaları hep boşa gitmiş. Gece uykusu kaçmış.

Sabahleyin ayrılırken S a r ı G ü m r ü k ç ü hesapları görmek istemiş. Kahveci, akla hayâle gelmeyen bir ücret istemiş. S a r ı G ü m r ü k ç ü direndikçe kahveci aksileşiyor, o kuzu gibi adam bambaşka bir şey oluyormuş. İ b r â h i m H a k k ı'nın neşesi yerine gelmiş: —Ver Ağa, ver! Ne istiyorsa ver! Bu adam az daha bana eserimi yaktıracaktı— demiş.» (92) şeklinde İ b r â h i m H a k k ı ile ilgili olarak rivâyet edilmişse de aşağı yukarı benzeri hikâyenin, İ m â m Ş â f i î ile alâkalı rivâyetleri de mevcuttur.

«İ m a m Ş â f i î'den menkuldür: Bir seferde bir kişinin evine konup mihman olup ki ol kişinin şekli, ilm-i firâsette yatlı idi. Lâkin iyi konukluklar ve riâyet etmekle Hazret-i İmam, ol şahsın sûretin kıyâfette mezmum bilip sûretin ziyâfette mahmud bildiğinden biraz melâmet hâsıl olmağın-meğer teşhis edemedim ola-dedi. Ertesi gördükte ol şahs ne kim harcettiyse birini iki sayıp defter

(92) Mesih İbrâhimhakkıoğlu, Erzurumlu İbrahim Hakkı, İstanbul, 1973, sh. 79-80.

edip İmama sundu. Filhâl İmâmın melâleti gitti. Ashab taaccub etti, sordular ki: —Beşâset vaktinde melâlet ve melâlet vaktinde beşâtet neden geldi?— diyü. Buyurdular ki: —İlm-i firâsette bu kimşenin şeklinde bana şüphe geldi çünkim şüphem def' oldu, melâletim ref' oldu— demiş.» (93)

İkinci hikâye de şudur :

Adamın biri, kıyâfetnâme nev'inden bir eser okurken «Sakalı, bir tutamdan ziyâde olan kimse ahmaktır» ibâresine rastlamış. He men kendi sakalını avuçlayınca bakmış ki bir tutamdan fazla! Ahmaklar tâifesine dâhil olmamak için sakalını eliyle ölçtükten sonra artan kısmını, sakalının bir tutamdan fazla olan miktârını yakmak istemiş. Sakalının ucunu yakayım derken hâliyle eli de yanmış. Elini çekince bütün sakalı dahi yandığından bu sefer tamâmen sakalsız kalakalmış.

Adamçağız bir hışımla eline kalemini alarak kıyâfetnâmedeki «Sakalı, bir tutamdan ziyade olan kimse ahmaktır» cümlesinin yanına, «Evet öyledir, bittecrübe sâbittir!» sözlerini ilâve etmiş.

(93) Kıyâfetnâme, Süleymaniye Ktp., Mihrişah bl. nr. 185, yk. 135^b. İmam Şâfiî, ile ilgili benzeri diğer bir hikâye için bkz. Visâlî, Vesiletü'l-İrfân, Erzurum A.Ü. Ktp., A. Sırrı bl. nr. 269, yk. 37^a, 36^a, 38^{a-b}.

HALİDE EDİB - ADIVAR'IN ESERLERİNDE ÇOCUKLAR

İnci ENGİNÜN

1908 de ilk yazılarını yayımlamağa başlayan Halide Edib'in makale türündeki yazılarında eğitim ve öğretim meselesi ön planda gelir (1). İlk romanlarından son romanına kadar hemen bütün eserlerinde de çocuğun, kadının ve toplumun eğitilmesi, temel mesele olarak ortaya çıkar. Terbiye meselesine bağlı olarak veya olmayarak, çocuk Halide Edib'in edebî eserlerinde büyük yer tutar.

II. Meşrutiyet dönemindeki yazılarında bu sistemin gerektirdiği niteliklere sahip insanları yetiştirmenin, çocukluktan itibaren başlaması görüşünü savunur (2). Fakat Mütareke yıllarının tecrübeleri, hele Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da tanıdığı çocuklar, onun Anadolu'da tanıdığı gençler ve kadın, erkek bütün milletin davranışları, Türk milletinin geleceğine dair, yazara mutlak bir iman kazandırır. O, bu inancını ömrü boyu muhafaza eder.

Kendisi de ilk evlilik yıllarında bir çocuk sahibi olma arzusunu besleyen Halide Edib, ilk çocuğuna 1903, ikincisine de 1905 te kavuşur. Çocuk, onun için bu tarihlerde annelik duygusu, aile demek-

-
- (1) «Fenn-i etfal», **Mehasin**, nr. 7, Mart 1325/1909, nr. 478-487; **Talim ve terbiye**, Tanin mat. İstanbul 1327/1912; «Şahsiyet», **Mektep müzesi**, nr. 9-12, 15 Teşrinevvel 1329/28 Ekim 1913-1 Mart 1330/14 Mart 1914; «1332 senesi Vakıf Kız mekteplerinin senelik raporu», **Türk yurdu**, c. XI (yıl 5) nr. 14 (118), 15 Eylül 1332/28 Eylül 1916, s. 19-23, c. XI, nr. 15 (119), 29 Eylül 1332/12 Ekim 1916, s. 37-42. Bu yazıların dışında da dolayısıyla çocukların yetiştirilmelerinden bahseder.
 - (2) «Ben, terbiyede milliyet hislerinin verilmesine yalnız taraftar olarak kalmıyorum, bir de bunu kendime pedagojik bir düstur telakki ediyorum» (**Türk yurdu**, 15 Eylül 1332/28 Eylül 1916); «Çocuklarımız ilk lakırdıya başlayınca kanun-ı esasimizi, hüccet-i hürriyetimizi ezberleteceğiz», «Kaç nasiye mardır çıkacak pâk ü dirahşan», **Tanin**, nr. 1, 19 Temmuz 1324/1 Ağustos 1908.

tir. Aile ise cemiyetin en küçük birimi olarak milletin temelini teşkil eder. Çocuklarının hastalıkları, ailevî sıkıntılar bu günlerini doldurur. Halide Edib şahsî hayatının bu cephesinden hatıratında geniş ölçüde bahseder (3).

Onun ilk edebî denemesi **Heylulâ** da (4) (Bir çocuk sahibi olma özlemi vardır. Bu eserde hasta ve ipnotize edilmiş Selman'ın çocuğunun ölümü üzerine çıldırması, adeta, yazarın kendi çocukları için duyduğu endişeyi de yansıtır.

Raik'in annesi (1908) genç romancının sıhhatli bir çocuk yetiştirmek için örnek gösterdiği bir modeli tanıtır. Raik, tıpkı yazarın kendisi gibi Anglo-Sakson terbiyesine göre yetiştirilir. Onun zihnî gelişmesine olduğu kadar bedenî gelişmesine de önem verilir.

Burada kötü örneğe göre, kötü terbiye edilen çocuklar da dış görünüşleriyle tasvir edilirler. Bu tip, olayı bizzat anlatan roman kahramanı Siret'in nefretini çeker ve ona kenar mahallelerin terbiyesiz çocuklarını sevimli gösterir: «Ayağında takunya, ağzında sakız, arkasında iki örgü kapı önlerinde kaydırak oynayan ateşin, müstehzi, fakat Terbiyesiz küçük kızları» gözleri arar.

Seviye Talib (1910)'teki Hikmet de Avrupa'dan yeni terbiye metodları ile dönen babası sayesinde «modern» usulle eğitilmeğe başlanır. Bu eserde baba, çocuğu asıl eğitecek şahıs olan annenin eğitimini üzerine alır. Macide, kocasının hayal ettiği kadın olunca, modern pedagoji metodlarını oğlu üzerinde dener.

Bu eserde iki tasvir dışında çocuk yoktur. Birinci tasvirde, o, babasının gözüyle bütün sevimliliğini aksettiren bir tablo teşkil eder: «Hikmet, çıplak, penbe ayaklarını ellerinin içine almış, kemal-i ciddiyetle birer birer parmaklarını çekiyor».

İkincisinde ise huysuzluk eden Hikmet, babasının «frenk usulü» terbiyesine tabi tutulur.

Hikmet'in görüldüğü son tabloda annesi ona ideal telkin etmektedir: «Doğru bildiğin şeyler için, hak için, vatan için daima ölmeğe hazır olacaksın Hikmet, oğlum.» (5).

(3) **Mor salkımlı ev**, İstanbul 1963, s. 116-120, **Memoirs**, The Century Col, New York Landon, 1926, s. 208-218.

(4) **Musavver muhit**, nr. 15-21, 29 Kânunsani 1324-19 Mart 1325/11 Şubat 1909, Yaazr, eserin yazılış tarihi olarak 1906 yı verir.

(5) **Seviye Talib**, 2 b. 1324/1924, s. 10, s. 15, s. 152.

Seviye Talib'te çocuğun arka planda olması, eserin başlarında yer yer makale hüviyetindeki fikir meselelerinin ön planda gelmesi, sonlarına doğru ise ihtiras ve aşk duygusunun, fikrin yerine geçmesiyle ilgilidir. Gerek fikrin yoğunluğu, gerek ihtiras duygusunun sürükleyiciliği, tabiatıyla, çocuk meselesini arka plana iter.

Handan (1912) romanında da başlarda tahsil ve terbiyesi dolayısıyla Handan'ın çocukluğundan bahsedilir. Bu durum, erkekle tahsilde ve düşüncede eşit kadın yetiştirmekle ilgilidir. Fakat bu romanda da iki çocuk vardır ki aileyi, kadın- erkek arasındaki bir fikir veya ihtiras ortaklığı olmaktan çıkararak cemiyetin temeli haline getirir. Bu çocuklar Refik Cemal ve Neriman'ın oğlu ile kızıdır. Bu çocuklar, aralarında fikir ve ihtiras bağı kalmasa da, ana-baba arasındaki bağları devam ettirecek, ailenin birleştirici unsurlarıdır.

İdeolojik bir roman olan **Yeni Turan'**da (1912) Türklük şuuruna ve idealine sahip, vatanperver çocuklar, öğretmenleri tarafından yetiştirilirler. Bu çocukların cuma okullarında Yeni Turan kadınları tarafından eğitilmeleri, **Seviye Talib'**in aile içindeki ferdi eğitimden sonra, okulda toplu eğitime geçiştir.

Eserde asıl dikkate değer şahıs, babasız, fakir Oğuz'un bir çocuk için fazla güçlü görünen iradesi ve çalışkanlığı ile kendi kendisini yetiştirerek ülkeye şekil verecek, reformları uygulayacak bir partinin önderliğine ulaşmasıdır. Oğuz'un kendi kendini yetiştirmesi ve annesine bakma sorumluluğunu yüklenmesi, eserde uzun uzun anlatılır.

Romancının bu sezgisi yerindedir. Gerçekten de Halide Edib, Türk çocuklarının direnç ve güçlerini, korkusuzluklarını, sorumluluk duygularını Balkan Savaşı günlerinden itibaren görecektir, hele Millî Mücadele günlerinde onlara duyduğu sevgi, saygı ve güven büsbütün artacaktır.

Son eseri nde (1913) çocuklar yine yıkılmakta olan bir evliliğin kurtarıcıları olurlar. Nerime'nin hastalığı babasını eve getirir. Bu eserin ikinci baskısında ihtilâlcı bir subay olan İbrahim'in, yeğeni Şevket'e bakışı mânâlıdır. O, çocukları «yepyeni insanlar» olarak görür ve Şevket'e her gece askerlik talim ettirir.

Yazar, **Mev'ud hüküm** (1917) de biri fakir, iki çocuk için eşit imkânlar yaratır. Dr. Kasım hasta Sara'nın kızı Atife'yi kolejde, fakir Ayşe Kadın'ın oğlu Mehmet'i Galatasaray'da okutarak himâye-

sine alır. Böylece, birine muhtaç olduğu sevgiyi, diğerine de maddî imkânları temin eder.

Bu romanda, sıhatsız, dejenere bir anne-babaya sahip küçük Hayri'nin ölmesi, belki de Halide Edib'in geleceğin sıhhatli insanlar ülkesinde bu tür dejenere mahluk görmek istememesine bağlanabilir.

Ateşten gömlek (1922)'te Türk çocuğu işgal kuvvetlerinin ilk hedefini teşkil eder. İzmir'in işgalinde Ayşe'nin beş yaşındaki çocuğu «sırf eğlence» için öldürülür.

Vurun kahpeye'de (1923) (6) okuldaki çocuklar üzerinde durulur. Romanın kahramanı bir öğretmendir. Bu idealist öğretmen modern eğitim usullerini, yıllarca ihmal edilmiş bir Batı Anadolu kasabasında uygulamak isterken çeşitli güçlüklerle karşılaşır. Bu eserde küçük, fedakâr Durmuş'un kahramanlığı da yüceltilir. Vurun kahpeye'de bir idealist öğretmenin sonunda hayatına mal olan Anadolu'daki güç tecrübesi, topluma sinmiş kötü ayırım ve alışkanlıkların ilkokul öğrencileri arasına yayılması dolayısıyla büsbütün güçleşir.

Kalb ağrısı'da (1924) hayatı pahasına çocuğunu dünyaya getiren Muazzez'in annelik duygusu verilir. Fakat çocuk asıl **Zeyno'nun oğlu'nda** (7) ele alınır. Bu çocuk doğunun güç tabiat ve hayat şartları altında yaşamasını, hayata dayanması, içinde sevgiyi yaşatmayı bilen bir çocuktur. Mükemmel ata binen, her şeyi hemen kavrayan bu çocuk ilerde (**Tatarcık'ta**) ülkesinin acı gerçeklerini bilen ve onlarla mücadele için insana yardım etmenin, insanı mesut etmenin zaruretini müdrük, pratik kafalı, Dr. Hasan olacaktır.

Yazarın olgunluk eseri sayılan **Sinekli bakkal** (1935) da çocuklar çöktür. Rabia'nın çocukluğu dolayısıyla maruz kaldığı iki terbiye sistemi onda bir terkibe ulaşır ve ruh ile madde arasında denge nin kurulmasıyla sonuçlanır.

Rabia'nın sıkı dinî terbiye altında yetiştirildiği yılların, onun tabii çocukluğunu yaşayamaması yol açtığı görüşü, eserde çarpıcı

-
- (6) **Akşam**, nr. 1865-1909, 16 Kânunevvel 1329/1923-29 Könunsani 1340/1924. Eser 1926 da kitap olarak basılmıştır. Mahmut Bey mat. 179 s.
- (7) **Zeyno'nun oğlu**, Vakıf, nr. 3045-3047, 26 Haziran-28 Haziran 1926; nr. 3293-3417, 1 Mart-10 Temmuz 1927. Eser 1928 de kitap olarak yayımlanmıştır. İlhami Feyzi mat. İstanbul 411 s.

bir sahne ile de anlatılır. Bu, Rabia'nın oyun ihtiyacıyla diktiği ve büyükbabası Hacı İlhâmî Efendi'nin çamaşır kazanı altında ateşte yaktığı bir bebektir. Yakılan bebek, Rabia'nın muhayyilesinde, çocuğunun yakılması şeklini alır ve hayatını karartan bir kabusa döner.

Rabia'nın kendi çocuğunu da, doğu ve batı ruh iklimlerinden gelen, farklı yapıda ana-babayı birleştiren ve aileyi kuran varlık olur. Bu çocuk, sadece zihniyetinde değil, bedeninde de iki ayrı dünyayı birleştirir.

Yolpalas cinayeti'nde (1936) korunmağa muhtaç sakat bir çocuk, bir genç kızın uğruna cinayet işleyebileceği beşerî bir değer olarak görünür.

Gençlerin ağır bastığı **Tatarcık** (1939) bir nesiller romanı sayılabilir. Eserdeki dört neslin sonuncusu çocuklardır. Bunlardan ikisinin adları verilir ve istikballeri az çok belirir. Onlar ve kitle halindeki diğer köy çocukları da, tıpkı kendilerinden önceki nesiller gibi, birbirlerinden farklı şahsiyetler halinde gelişeceklerdir. Doğu ve batının terkibi olan ve köklerinden kopmamış bulunan Recep, çocukların da köklerinden kopmamaları için «haftada bir çocuklara kukla» oynatmağı teklif eder.

Yazar sevsin sevmesin, bütün insanların varlığını bu son romanlarında kabul etmiş gibidir. İlk romanlarında az çok belirli özelliklere sahip, kesin çizgili tipler yaratmasına rağmen, **Sinekli bakkal**'dan itibaren ferdi çizgileri birbirinden çok farklı insanların, her devirde, her cemiyette buldukları vâkiasını anlamış gibidir.

Sonsuz panayır'daki (1946) çocuklar iki zengin ailenin çocuklarının karşılaştırılmasıdır ve bir mânâda Meşrutiyet dönemi romanlarındaki durumları andırır. Bolluk ve Uzman-Türk ailelerinin çocukları, o ailelerin özelliklerini aksettirirler. Yerlilik için batılı kafaya sahip olanla, kendi kökünden kopmuş batılı özentili tipler —bunlar ahlâk bakımından düşmüşlerdir— bu eserlere hâkimdir.

Yazarın son romanları içinde en dikkate değer olanı **Döner ayna**'da (1953), meşru olmayan bir köylü kızın çektiği azaplar anlatılır. Bu çocukluk intibaları öylesine tesirlidir ki, Hanife kendisi böyle bir çocuk dünyaya getirmekten, kendi çektiklerini çocuğuna çek-tirmekten korkar.

Bu romanların kısaca gözden geçirilmesi sonunda Halide Edib'in eserlerindeki çocukların özellikleri de ortaya çıkar. Bu çocuk tipleri 4 grupta toplanabilir :

1. Halide Edib'in kendisinin de çocukluğunda tabii olduğu Anglo-Sakson terbiyesi ve yerli Türk-Müslüman terbiyesine göre yetiştirilen çocuk, Halide Edib'in babasının benimsediği bu yabancı terbiye tarzı, anneannesinin evinde, yerli Müslüman-Türk terbiyesiyle birleşir (8). Böylece Gökalp'in özlediği yerli hars ile modern pedagoji metodları, Halide Edib'in şahsında birleşmiştir.

Aile içinde çocuk, ailenin devamını sağlayan bir unsurdur (**Raik'in annesi'**nde Raik, **Seviye Talib'**de Hikmet, **Handan'**da Handan ve Nâzım, **Son eseri'**nde Şevket ve Nerime, **Kalb ağrısı** ve **Zeyno'nun oğlu'**nda Muazzez ve Haso Çocuk)

Çocuğun ailenin devamını sağlayamadığını gösteren bir hikâyeye «Bir hayatın üç perdesi» (9) adını taşır. Bu hikâyesinde yazar, güzel, süslü parayı ailesine, çocuğuna tercih eden bir kadının, oğlu Selim'i küçük yaşta ihmali ve terkedişinin çocuk üzerinde uzun süren bir tesir yarattığını anlatır. Terkedilen baba da, bu durum karşısında çok sevdiği mesleğinde ilerleyemeyince, yarım kalan hayallerini oğlunda gerçekleştirmeğe çalışır.

Şahsiyete o kadar önem veren Halide Edib'in, evlâdını kendisinin, bir çeşit uzantısı görmek isteyen babaya karşı anlayışlı davranması, belki de bu hikâyeyi yaşlılık yıllarında yazmasıyla ilgilidir.

«Mihri'nin mektubu» (10) hikâyesi ise gösterişe düşkün anne ve anne tarafının tesirine, muhafazakâr «basmacı» babasından aldığı ilk dinî terbiye ile karşı koyan Mihri'nin macerasından bahseder. Babasının ölümü üzerine annesinin amcasının himâyesine giren Mihri o çevreyi yadırgar. Amcanın züppe ve şımarık kızlarıyla kaynaşmamasında da Mihri'nin ilk çocuklukta aldığı Türk Müslüman terbiyesi rol oynar. Temelinde bu müsbet başlangıç varsa, üsteki tesirler uygun bir fırsat bulduklarında dökülürler.

-
- (8) *Memoirs*, 1926, s. 24-160; *Mor salkımlı ev*, 1963, s. 27-87. Romancının hatıratında kendi çocukluğunu adeta romanlaştırdığı görülür.
- (9) «Bir hayatın üç perdesi», *Alle*, c. I, nr. 2, az 1947; *Kubbede kalan hoş sada*, İstanbul 1974, s. 33-44.
- (10) «Mihri'nin mektubu», *anın*, nr. 1612-1615, 26-29 Mayıs 1915; *Kubbede kalan hoş sada*, İstanbul 1974, s. 68-75.

Bu tip, istikbalin ideal Türk genci olacaktır. Halide Edib bu çocuk tiplerini kendisinin anne olduğu, pedagoji ve terbiye meselelerini ön plana aldığı, Vakıf okullarında çalıştığı yıllarda çizmiştir.

Bu çocukların bazılarında az çok kalıplaşmış bir sadelik görünür. (**Raik'in annesi**'nde Raik). Bunun da kaynağı kendisine çocukluğunda uygulanan giyimdir (11).

Çocuklar bir yabancı dil öğrenmeli, medeniyeti kendi kaynaklarında tanımalıdırlar. Bunun için çocuklar yabancı okullara giderler (**Mev'ud hüküm**).

Bu çocuklar oyun oynayan, hareketli, canlı çocuklardır. Raik, annesi ile Ada'da koşmaca oynar. Anne sadece çocuğu kontrol etmez, onun arkadaşı da olur.

Mev'ud hüküm'de Atife, teyzesinin oğlu Hayri'den oyun ve masal bilmediği için şikâyet eder. Halbuki masal ve oyun çocukların zihin ve beden gelişmelerine yardımcıdır (12). Onları dengeli gençler olmağa sevkeder.

2. Bu sıhhatli çocukların karşısında yazar beden veya ruh bakımından hasta çocuklar çıkarır. Çocukların sıhhatli gelişmesini sağlayacak, onları birer şahsiyet olarak yetiştirecek olan modern pedagojiyi değil de, görünüşü taklitle yetinen kuş beyinli ana babalar, geleceğin kendileri gibi sıhatsız, dengesiz insanlarını hazırlarlar. Halide Edib'in bunlardan nefret ettiği açıktır. Yazar onları daima «kukla»ya benzetir (13). **Mev'ud hüküm**'de sıhatsız Hayri'nin ölmesi, Halide Edib'in eserlerinde çocuk ölümlerinin çok az olduğu hatırlanırsa, mânâlıdır.

Bu iki tip 1946 da yazdığı **Sonsuz panayır**'da da tekrarlanır. Halide Edib, aslında çocukları değil, onları yetiştirenleri tenkit etmektedir. Belki köksüz, kültürsüz, budala ailelerin yetiştirdikleri çocuklara karşı bu derece insafsız görünmesi, onlar için hemen hiç bir kurtuluş kapısı bırakmaması da, yetişkinlere hitap eden bu eserleriyle onları uyarma arzusuna bağlıdır.

(11) **Mor salkımlı ev**, s. 22-23, **Memors**, s. 24.

(12) «Cin peri ve edebî mülkiyet», **Akşam**, nr. 7398, 16 Mayıs 1939.

(13) «İki zarif kukla», Raik'in annesi, 1341/1924, s. 13; Korkarım çocukların Asım Bey'in kukla kızlarına benzeyecek. Bonmarşe bebeği gibi... **Sinekli bakkal**, s. 31.

3. Yazarın özel hayatındaki acı tecrübelerin tesiriyle kendisini bedbinliğe kaptırdığı sıralarda yazdığı bazı hikâyelerde, aile içinde yalnız kalan çocuğun duyguları da söz konusu edilir. **Feridun Hikmet'in jurnalinden**» ve **Ana hisleri** adlı hikâyelerinde anneleri ölen çocukların üvey annelerini çok güç kabul ettiklerinden bahsedilir. «**Feridun Hikmet'in jurnalinden**» de eski karısını seven ve çocuklarıyla avunan kocasının karşısında ızdırapla ağlayan üvey annenin ızdırabını farkedenden çocuk, ona sokulur (14), **Ana hisleri**'nde ise annesinin yerini alan kadına küçük Nesrin hiç yaklaşmaz. Ancak üvey kardeşinin ölümü üzerine onu anneliğe kabul eder, kalbini açar (15).

Denizin hatıraları'nda ise koyu bir kötümserlik içinde olan yazar hayat karşısında kadınların ezildiğine ve kurtuluşu ölümden aradıklarına kanidir, bu kadınların geride bıraktıkları kız çocukları için de bir umut beslemez (16).

Halide Edib'in aile içinde çocukların durumunu ele aldığı ve ana-baba münasebeti dolayısıyla çocukların maruz kaldıkları durumları dile getirdiği dikkate değer bir eseri de **Kenan çobanları** (1918) adlı oyunudur. Bu oyun okul çocuklarının oynayabilecekleri bir eserdir ve konusu Yusuf kıssasına dayanır. Birden fazla kadınla evliliğin, kadınlar ve onların çocukları arasında sebep olduğu ızdırapları, yazar, bir peygamberin hayatındaki tezahürüyle işleyerek, öteden beri karşı olduğu birden fazla kadınla evliliğe cephe alır.

4. Romanlarından sadece **Vurup kahpeye**'de yer alan fedakâr, cesur Durmuş, Halide Edib'in Millî Mücadele'de Anadolu'da tanıdığı çocuklarla ilgilidir. Millî Mücadele, Meşrutiyet dönemi yazarlarında uyarıcı, canlandırıcı, Türklüğün temel kaynakları üzerinde yeni baştan düşündürücü, acı fakat zengin bir tecrübedir. İşte Halide Edib, önceleri kendi çocukları ve ailesindeki çocuklar ve İstanbul okullarındaki, Balkan Savaşı ve I. Dünya savaşında sokaktaki çocukları tanıdıktan sonra, Suriye'de Cemal Paşa'nın yanında çalışırken savaşın çocuklar üzerindeki tesirlerini yakından görür. Artık

(14) «Feridun Hikmet'in jurnalinden», **Tanin**, nr. 141, 21 Kanunevvel 1908; **Harap mabetler**, 2. b. 1342/1924, s. 70.

(15) «Ana hisleri», **Tanin**, nr. 96, 6 Teşrinsani 1908; **Harap mabetler**, 1924, s. 96.

(16) «Denizin hatıralarından», **Tanin**, nr. 750, 2 Teşrinevvel 1910; **Harap mabetler**, 1924, s. 28.

o çocuklara karşı büyük bir müsamaha duymaktadır. Büyüklerin günahı, onların kimsesiz, biçare omuzlarına yığılmıştır.

Tanıdığım çocuklar (17) adlı hikâyesinde yazar iki çocuğu tanıtır: Biri gazete satıcısı Rüstemdir. Rüstem, soğuk, rüzgârlı bir günde yazarın paketlerini taşır. Ayakları çıplaktır. Babası cephede, annesi hastadır. Bakılacak üç küçük kardeşi vardır. Yazar, hastaya ve çocuklara kimin baktığını sorduğunda Rüstem isyan dolu bir sesle :

«Ben yok muyum, ben anneme bakamaz mıyım» der ve nasıl baktığını anlatır. Sabahları ve akşamları gazete satarak. O güven ve gurur içindedir. «Öyle garip bir güveni kuvveti vardı ki insan bu çocuğa bir iş gördürmeden kabil değil bir şey veremezdi.» Bu çocuk, savaşın cephe gerisinde zarurî kıldığı yeni bir mücadelenin yarattığı, kendisine ve ailesine karşı kuvvetli bir sorumluluk duygusuyla doldurduğu, yeni bir çocuk tipidir.

Kendisine de bir anne olan ve çocuğun çıplak ayaklarını düşünün yazara, Rüstem, komşusunun «iğreti» olarak verdiği iki takunyayı, koşmasına engel olduğu için beline soktuğunu söyler.

«Ekmek pahalandıkça içimde bir sızı ile Rüstem'i düşündüm. Ne yapıyordu?»

«Suriye'de hayatımın «çocuklar devri» dediğim yılında açlık ve sefalet faciası arasında kalbimin ortasında dört kişilik ailesini geçindiren dokuz yaşında Rüstem bir acı idi.»

«... Rüstem, tanıdığım erkek çocuk dostlarımın arasında her vakit kalbimde, en sevgili yerinde kalacaktı. Sonra onun yanına bir de küçük Arap kıızı geldi oturdu.»

Bu kız da hastalıklı annesine bakmaktadır.

Savaşın arttırdığı iktisadî buhran, para sıkıntısı çocukların hayatlarını karartır. Büyük ölçüde yaşayan hayat parçalarının akisleri olan hikâyelerinde, yazar, bu çocuklardan bazen dolayısıyla de bahseder. «Kabak çekirdekçisi» (18)nde çocuğuna ayakkabı alama-

(17) Tanıdığım çocuklardan», **Büyük mecmua**, nr. 11, 18 Eylül 1919; **Dağa çıkan kurt**, 1963, s. 22-27.

(18) «Kabak çekirdekçi», **Şair Nedim**, c. I, nr. 15, 9 Mayıs 1335/1919, s. 232-233; **Dağa çıkan kurt**, 1963, s. 28-32. Savaş, geçim sıkıntısını hisset-

yan emekli memur baba, kabak çekirdeği satmakta, çocuk da ta-kunya ile okula gittiği için öğretmen tarafından derse alınmamak-tadır.

1918 de Mütareke çocuklar için yeni problemler getirir. Anado-lu'daki Türk ve Ermeni yetimleri meselesi Müttetikler tarafından ele alınmak istenir. Ermeniler, yenilmiş Osmanlı devleti karşısında, Müttetiklerin himâyelerinde kendilerini güçlü hissetmekte ve bütün yetimlerin ermeni olarak tescilini istemektedirler. Çocuklarını, ai-lelerini çok iyi hatırlayan Türk çocuklardan, Müttetikler nüfus kâ-ğdı istemekte, bu belgeyi gösteremeyenleri ise itirazlarına aldır-madan «Ermeni» diye tescil etmektedirler. Halide Edib bu görevde fazla kalamaz. Colenel Heathcoth'un bu meseleyle ilgili olarak söy-lediği söz insanda dehşet uyandırır : «Parmaklarını birbirine geçi-rerek dedi ki : Ermeni ve Türk çocukları bu vaziyettedir. Onları ayırt etmek için parmakları kesmek lâzım» (19).

Bütün bu tecrübelerdir ki, Halide Edib'i bütün Türk milletine ve milletin geleceği olan Türk çocuklarına karşı sonsuz bir sevgi ve anlayışla doldurur.

Yazarın hatıratında çok tesirli ve canlı olarak anlattığı bu olay-larla ilgili «Muhlis'in ağabeysi» (20) adlı bir hikâyesi vardır. «Bunu bana bir çocuk anlattı» cümlesiyle başlayan hikâyede «Kâzım Kara-bekir Paşa'nın çocuklarından» birinin hazin hayat tecrübesi nakle-dilir. Van'da doğmuş olan bu çocuk da, Ermenilerin babasını ana-sını öldürdüklerine şahit olmuştur. Muhlis katliamdan tesadüfen kurtulmuştur. Bir tesadüf onu yetimhanede askerdeki ağabeysine kavuşturur.

Bu yetimin hazin hikâyesi Halide Edib e devletin ihmal ettiği bir görevi hatırlatır: «Ah yavrum, memleket için ölen babalarınızın, analarınızın bize bıraktığı bu değerli armağanlara nasıl ihmalle, gü-nahkâr bir ilgisizlikle baktık, bilsen!»

meyen çocukları da mahallelerindeki azınlıklarla savaşmağa sevket-miştir. Halide Edib'in küçük oğlu da mahallede böyle bir faaliyeti düzenler (**The Turkish Ordeal**, New York, London 1928, s. 54.).

(19) **Türkün ateşle imtihanı**, 1962, s. 50, **The Turkish Ordeal**, 1928, 52. Near East Relief Center'in bu konuadki faaliyeti dolayısıyla yazar, **The Turkish Ordeal**'de geniş bilgi vermiştir s. 16-52.

(20) «Muhlis'in ağabeysi», **Vakit**, nr. 1918, 13 Nisan 1339/1923; **Dağa çıkan kurt**, 1963, s. 105-107.

Halide Edib çocukların ıztıraplarını Millî Mücadele yıllarında Anadolu'da çok daha çarpıcı, derin bir şekilde yaşar. Çocukları tanımamasıyla ilgili tecrübelerinden çok canlı akisler taşıyan küçük hikâyelerinde, o kan, ateş, kimsesizlik, korku, açlık ile yoğrulan, ama yaşama arzusu kırılmayan, geleceğini kurmağa çalışan Türk çocuklarının çabalarını Türkiye'nin geleceği için teminat sayar ve yüceltir. Bu dönem hikâyelerinin en güzeli «Himmet Çocuk»tur (21). Himmet Çocuk, yeni Türkiye'nin kurucusu, yeni bir kahraman tipinin sembolü olur. Bu özelliğinden dolayı Himmet Çocuk hikâyesi üzerinde biraz durmak gerekir :

Yazarın Tedkik-i mezâlim komisyonu faaliyetlerine katıldığı günlere ait bir hatıra-hikâyedir. Açlıktan inleyen çocuklar, düşman zulmünden geri kalan muhtarip insanlar, çetin tabiat içinde yaşama savaşındadırlar :

«Çakal ulumasıyla, rüzgârın iniltisi arkasından öyle zannettim ki aç çocuklar ağlıyor, göğsü sütsüz, boş, sırtı çıplak analar yumruklarını sallayarak dünyaya, talihe, hayata haykırıyorlar.»

Uşak'a kadar yanlarına verilen kılavuz çocuğun Halide Edib önce elini farkedir. Yer olmadığı için kamyonun basamağında, ayakta duran bu çocuğun «kamyonu tutunan küçük çocuk elinin güçsüzlüğünü, zavallılığını» görür. Fakat hayalinde az önce terkettikleri köyün acıklı hayali vardır. Anadolu'yu yeniden kim yapacak?

«Anadolu hilkat günlerinin ilk devrelerindeki yolsuzluk, harabî ve vasıtasızlık içindeydi. Yeni Türkiye'yi inşa edecek millette yine Hazret-i Âdem'den sonra devlere benzeyen kudret ve mesaf kabiliyeti lâzımdı. Öksüz, ekmezsiz, meyus bir halk, dünya onların zafer destanını terennüm ederken onlar ölümün gözlerinin içine bakıyorlardı. Memleketi kim yapacak? Nasıl yapacak?»

Himmet Çocuk yavaş yavaş peksimetini yerken analık duyguları kabaran yazar, onun küçük başını gocuğunun içine saklamak, ona ninni söylemek ister, fakat pek küçük görünen Himmet'in tavırında bir olgunluk vardır. Himmet Çocuk çetin Anadolu tabiatını büsbütün güçleştiren savaş günleri içinde, o tabiatı yenmeği başarmış bir kahramandır.

(21) «Himmet Çocuk», **Son telgraf**, nr. 195, 29 Kanunevvel 1340/1924; **Dağaçkan kurt**, 1963, s. 108-114.

Onüç yaşındaki Himmet Çocuk hikâyesini kısaca anlatır: «Yedi yaşında anasız, babasız ihtiyar bir nine, genç bir kız kardeş, bir çift de öküzle kalmıştı. Öküzlerle kocasız iki kadının tarlalarını senelerce sürmüş, ortakçılık etmiş, ninesini, kardeşini beslemiş, hattâ kız kardeşini ere vermişti. Fakat bir gün, o havaliye bir hayvan hastalığı gelmiş, iki öküzü de birden ölmüştü.

Hikâyenin burası kalbimi yordu. Sordum :

— Ne yaptın?

Sükûnla omuzlarını silkti. Hiç, ne yapacaktı. Öküzsüz çalışmış, gündeliğe gitmiş, dul kadınların öküzlerini sürmüş, üç sene çalışmış ve nihayet iki şişman kocaman dombay almıştı.»

İşte bu hikâye yazarın kalbini heyecanla doldurur. Az önceki sorusunun, endişesinin cevabını bulmuştur :

«Hikâyenin burası yine kalbime heyecan verdi. Kimsesiz, sekiz dokuz yaşında kuru Anadolu'da mesaisi ile iki manda alan çocuk, bu benim anladığım, bildiğim kahramanlığın en yüksek derecesi gibi bir şey. Avusturalya'yı kuru topraktan mamure haline sokan, vahşi Amerika'yı mesaisi ile yenip medeniyet merkezi yapan ruhlar, bu nevi ruhlardır.»

Himmet Çocuk Anadolu'da tek, rastlanmaz bir örnek değildir: «Anadolu'da ne kalmış ise gayur kadınlarıyla bu küçük gündelik kahramanların fevkalbeşer mesaisinden kalmıştı.»

Yazar, Anadolu tecrübeleri arasında Himmet Çocuk'un yanında bir başka canlı çehreyi daha hatırlar. Ona, Antalya Burdur arasında rastlamıştır. Arabaları yokuşta çıkaran arabacılar arasında genç, billur gibi bir ses: «Ah anam ah, gel de bir kez halimi gör» diye yükselir. Kalbi o insanlar için çarpan yazar, bu sesin sahibini arar: «Kalbime ip takılmış gibi ses gelen yere sürüklendim, on on iki yaşlarında, gocuğundan sular damlayan, elkadar güzel yüzlü, mavi gözlerini örten siyah kirpiklerinde yaş toplanmış bir çocuk arabacı gördüm. Bu da Himmet Çocuk gibi ihtiyar bir halaya bakmak için bir fevkalbeşer hayat mücadelesinde pişen bir çocuktur. İz-tirabının mercii olsa olsa toprak olan bir kadın kalbi oluyordu.»

«Hâlâ Türkiye'yi bu küçük Himmet Çocuklar yürütüyor. Belki hâlâ acıları bir çocuğun değil bir büyük kalbi gibi sağlam olan yüreklerinden taşarak :

— Ah kadın anam, ah, gel de bir kez halimi gör, diyorlar.»

Yazar, uzunca bir süre konuştuğu ve şahsında Anadolu çocuğunun, Türkiye'nin geleceğinin teminatının sembolünü bulduğu Himmet Çocuk'u daima hatırlar. Yıllar sonra Himmet Çocuk'un devamını Halide Edib barış içindeki Anadolu bozkırında uzakta görür. 1939 da Avrupa'da uzun süre yaşadıkdan sonra yurda dönüşünde, İstanbul'dan Ankara'ya trenle giderken, yıllar öncesinin ıztıraplarını unutturacak sahnelerle karşılaşır :

«Bu sefer Nisan'ın ilk haftasında, bu yolu baştanbaşa tekrar geçtim. Taşından toprağından fıskıran, havasında gümbür gümbür bir nabız gibi kudretle atan, çocuklarının gözlerinde yanan taze hayatı gördüm. Anadolu baharının ne göz alan, gönül açan güzel yüzünü ne de içinden işaret ettiği mânâyı unutacağım.»

«Gören gözün hakiki kılavuzu kafadır» diyen Halide Edib, «her nevi tabiatın yetiştirdiği insanın kendine göre bir mizacı vardır» kanaatinde. Tabiatın çok çeşitli tezahürlerini bağrında yaşatan Anadolu'da kendi içinde yetişenlere çok farklı ve birbirine zıt görünen özellikler verir: «Basit görünür, içinden pazarlıklıdır, mütevazı görünür, dünyanın en vakur ferdidir, sulhu sever, dünyanın en yenilmez askeridir. Başka milletleri kökünden söküp koparan her bâdireden sonra onun hayatı tazelenir, her belâdan sonra tarihinde dönüm yapan bir devir açar. Onu bir tarafından yendim sanan, mutlak onun içinde gizlediği bambaşka bir kudretin önünde yere serilir.»

İşte Türkiye, Millî Mücadele'nin sert, kanlı tecrübelerinden sonra «yepyeni» bir manzara göstermektedir. Bu manzaranın en iç açıcı yanı çocuklarıdır. Yazarın «kafa» ve «kalbi»ni «en çok kavrayan» çocuklar olur.

«Ekserisi oğlandır. Hat boyunda gazete, yemiş satar, yahut akşamüstü mektebinden çıkmış, istasyondaki kalabalığı seyre gelmiştir. Gürbüz, temiz, parlak gözlü ve terbiyeli çocuklar, Hepsinin suratında Anadolu markası var, yani bütün müstakil milletlere şerefli bir mazinin verdiği vakar.»

Yazar bunlardan bir tanesine dikkat eder :

«Yedi sekiz yaşında bir oğlancık. Kasketini arkaya itmiş, toparlak yüzünü buruşturmuş. Trenin içini öyle bir tetkik edişi var ki,

ister istemez bu küçük kafada her insan için dürüst ve şaşmaz bir hüküm vermek kabiliyeti olduğunu anlıyorsunuz.» Fakat yazar bu çocuğun bacaklarına bakar: «Eski sekiz rakamı gibi birbirinden ayırmış, ayakları sımsıkı yere basmış, o kadar bastığı toprağa sahip, o kadar bastığı topraklardan bitmiş idi.»

Bu çocuk yazara savaşta ölenleri hatırlatır: «Niçin öldüler? Anadolu'da tekrar bahar olsun, hayat tazelensin diye... Yaşamağa yemin etmiş milletlerin hayatla ezeli ahdini kanlarıyla mühürlediler. Onlar bir millet yaşasın diye canlarını vermeseler, bugün Anadolu'da ayaklarını toprağına bu kadar sıkı basan, milyonların sembolü olan çocuk görmeyecektik.» Bu çocuk, bir «haylaz değil», «olduğu yer bacaklarını ayırıp, ayaklarını bir çınar kökü gibi batıran ve bastığı yerden koparılamayan bir milletin sembolü»dür (22).

Sulh günlerinde ailesine karşı sorumluluk duygusuna sahip fakir bir çocuk da Talat Oğlan'da canlanır. O da ilerde doktor olmayı tasarlar. «Hasta, sıska çelimsiz» annesine bakabilmek için bu mesleği seçecektir. «Doktorlar sade zenginler için. Biz doktor çağıramayız. Ölecek diye korkuyorum. Doktor olursam her gün ona bakarım, iyi ederim, ölmez.» (23). Halide Edib bu çocuğun annesine sahip çıkışında da güven verici bir koruyuculuk bulur.

Çok zengin bir hayat tecrübesinin, seven ve inanan bir kalbin emrindeki kalemin mahsullerinde, çocuk meselesi sadece yukarıda verilen örneklerden ibaret değildir. Bu yazıda kısaca ele alınmış olan Halide Edib'te çocuk meselesi çok teferruatlı olarak incelenmeğe değer. Zira Halide Edib çocuklar dolayısıyla, eğitim, öğretim, aile, vatan savunması, din, tarih ve milliyetçilik meselelerine de temas eder. Bugünün büyükleri nasıl ki dünün çocukları idiyseler, yarının büyükleri de bugünün çocukları olacaklardır ve eğer, bugünkü şikâyetlerin yarın da devam etmesi istenmiyorsa, çocukların yetişmesine büyük önem verilmelidir. Türk köylüsü, pratik zihniyeti, sonsuz yaşama gücü ile en tehlikeli günlerde kahramanlar yetiştirmeğe devam etmiştir. Çocuklar «tazelenen bahar»lardır.

Ankara'da Kâzım Karabekir'in çocuklar için yetimhane kurması, Atatürk'ün öncülüğünde Himâye-i etfal (Çocuk Esirgeme Kuru-

(22) «Anadolu'da bahar : Tazelenen hayat», **Akşam**, nr. 7363, 17 Nisan 1939: **Kubbede kalan hoş sada**, İstanbul 1974, s. 241-245.

(23) «Topkapı Numune bağlarından dönerken : Talât Oğlan», **Yedigün**, nr. 227, 14 Temmuz 1937, **Kubbede kalan hoş sada**, İstanbul 1974, s. 199-200.

- mu) kurulması, yazarların çocuklar üzerinde çeşitli yazırlar yazmaları, ve nihayet T.B.M.M. nin açıldığı 23 Nisan 1920 tarihinin Milli Hâkimiyet ve Çocuk bayramı olarak kabulü Türkiye Cumhuriyet'in kuruluş günlerini yaşayanların ve kurucusunun, Türk çocuklarına karşı yakın ilgisini gösterdiği gibi, onlara karşı beslenen güvenin de devrin ortak duygusu olduğuna bir delil sayılabilir.

DOĞU ANADOLU'DA HALK MESLEK VE SANATLARI : ÇOBANLIK

Muhan BALI

1962 yılından beri Doğu Anadolu'da yaptığımız araştırmaları özellikle Halk Edebiyatı konuları üzerinde yoğunlaştırmıştık. Oysa Doğu Anadolu aynı derecede zengin, el değmemiş, hatta keşfedilmemiş etnolojik malzemenin de kaynağı olmak durumundadır.

Bölgemiz bazı halk meslek ve sanatlarının hâlâ, hem de tarihten geçmişine sadık olarak yapıldığı yerdir : Geleneksel yapı ustalığı, arabacılık, marancılık, abacılık, demircilik, değirmencilik, çobanlık... gibi.

Bu konular etnolojinin araştırma alanı içine girmektedir. «İnsanı konu edinen bilimlerden biri olan etnoloji, özellikle ilkel diye nitelenen» halkı «ve onların kültürlerini inceler. «İlkel» toplulukların» başlıca özellikleri : Yazıyı bilmemeleri, doğaya bağlılıkları, doğaya egemen olmak için kullanılan araçların yetersizliği ve ilkelliği, ekonomik ihtisaslaşmanın gelişmemiş olması, görgü ve eğitimde geleneğin önemli rol oynaması»dır (1).

Bu yazımızda okuyucularımıza «çobanlık» hakkında bilgi vermeğe, bir başka deyişle «bir çobanla yaptığımız konuşma»yı sunmağa çalışacağız. Bilindiği gibi «çobanlık» «Hayvan beslemeğe dayanan ekonomi şeklidir. Genellikle çiftçilikle beraber yapılır. Otlakların mevsimlere göre değişmesi göçebe bir hayatı gerektirir. Ancak göçler sınırlı bir toprak üzerinde yapılır. Hayvanların etinden, derisinden, kılından, yününden, sütünden vb. yararlanır.» (2).

(1) Doç. Dr. Sedat Veyis Örnek, *Etnoloji Sözlüğü*, Ankara, 1971, s. 80.

(2) a. e., s. 60.

20 yıllık çoban Erzurum'lu Nebi A'nın konu ile ilgili sorularımıza verdiği cevaplar sıra ile şöyledir :

- Yazın ne iş görürsün, biraz da kendinden anlat.
- Yazın davara giderim Hocam, öküzüm reçberliğim yok.
- Sizin köyün davarına mı yoksa başka yerin mi?
- Bizim köyde de giderim, bu köyler de tanır, ova köyleri.
- Kaç senedir yaparsın bu işi? .
- Yirmi senedir, (belki) daha çok.
- İdareni hep çobanlıkla mı (sağlarsın)?.
- Evet idaremi hep çobanlıkla görürüm,
- Davar mı sığır mı?

— Davar, sığır da olsa gideriz. Oğlum sığıra gitmiş bir kaç sene de ben iyi çoban olduğum için, baş çoban (davara giderim).

— İyi çoban, baş çoban ne demek?

— Baş çoban davarın dilinden anlar, yarasına, ayağına bakar, merhem vurur, davarın ayağını yonar, fazla tırnağı olursa,, Sonra hasta olursa burnunun damarından kan alır, baş çoban biz ona diyerik.

— Peki, sen çobanlığı kimden öğrendin, nerden aldın?.

— Ben çobanlığı işte burda bir tane vardı, Kavurmaçukuru'n-da, Kara Şakir, onlan beraber gezdik.

— Şimdi iyi çoban neler yapar dedin, onu bir daha say bakalım.

— İyi çoban davarı iyi otarır, gece otarır, emek verir, suyunu baş yukarı verir, suya baş yukarı, duru su içmesi için, güzel aldırır, ondan sonra yatırır. Süt gelir (koyunun) memesine kalkar alış verir, iki defa suya verir iyi çoban, o davarın her biri bir kilo süt sağılır. Ha geldinki sıcakta, öğlenin sıcakında davarı çok yatırmaz, o davar birbirine nefes verir, başına burnuna cav düşer.

— Ne düşer?.

— Böyle bir demiröv gibi, çiçek gibi bir şey düşer. Ha gece de emek verir, otarır. Başçobanın davarı hem bir kilo süt sağılır, hem yün sürer, hem güzel satılır, kıymeti fazla olur.

— Kırkımı kim yapar?.

— Kırkımı da çoban yapar.

- Bir günde kaç koyun kırkarsın?
- Bir günde kırklık iyi olursa otuz-kırk tane belki kırkarım.
- Ne kadar yün çıkar bir koyundan?
- Öyle davar var ki bir kilodan çok çıkar.
- Kaç kilo gelir bir koyunun eti?
- İyi hayvan olsa hamaki 65-60 kilo gelir.
- 60-65 kilo gelir?
- Evet, gelir.
- Peki şimdi çobanlık yaparken neler kullanırsın, yanında alet, edevat, eşya olarak ne taşırsın?
- Çobanlık, dışarda davar yatarsa bir tane merkep katarsın davara, ekmeğini, sonra matara, bardağını, çayını alırsan, dışarda yatarsa davar. Ondan sonra keçe, yatmak için, yağmurda, yağışta.
- Kim hazırlar keçeyi?
- Keçeyi, günüz hayvan taşır, gece yatağa çektinmi davarı...
- Kim yapar?
- Keçeyi mi, burda Erzurumda satarlar.
- Satarlar?
- Satarlar, evet, keçe, benim var evde iki tane, oğlanın keçeleri var.
- Peki çobanın kavalı da var mıdır?
- Kaval da çalar, iyi çoban kaval çalar, ama benim dişlerim dökük olduğu için...
- Oğlan çalar mı?
- Buyur?
- Oğlun çalar mı?
- Oğlum çalmaz, ben çalardım, o da dişim düştü daha çalamam.
- Peki, sürünün, koyunun kavalın dilinden anladığı doğrudur?
- Doğrudur, kaval çalan iyi çoban olursa davar o kavalın sesi-ne gece otlar, kol atar dolanır, gelir çobanın başına yığılır.
- Peki, hani bir de Karakoyun mu ne bir hikâye vardı, böyle çoban suya indirir de (sürüyü), su içirmeden dönderir.
- Evet

— Böyle bir şey var mı?

— Var.

— Nedir o hikâye?

— O hikâye, bir ağanın, bir çoban davarını otarırmiş - (ağa) çok zenginmiş. Bu çoban istermiş bu kızı. Ağa buna vermemiş bu kızı. Çoban bir kaç defa elçi falan yollamış vermemiş, demiş ki «ben diyen irgarı çoban yaparsa, davara tuz veririm, davar iki gün su görmeyecek, dağda otlayacak, tuz vereceğim, davarı suya dökerse, kavalı çalarsa davar su içmezden dönerse ben kızı veririm, yok davar su içerse kızımı vermem ona» demiş. Bu çoban da artık iki gün davarı otarmış tuz vermişler öğlenin sıcağında, davarı suya vermiş. Davar suya iner inmez çoban kavala (dokunmuş). Kavalı çalmış. Hepsi geri dönmüş bir kara koyun dönmemiş. Kendini suya vurmuş ama kavalın sesinden karakoyun ağzını suya uzatmış, vurmamış geri çekmiş, vurmamış geri çekmiş. Ondan sonra nasıl davarın ciğerine işliyorsa kaval hiç su içmeden karakoyun da dönmüş gelmiş. O zaman ağa, kızı çobana vermiş.

— Vermiş?

— Evet, o zaman ağa kızı çobana vermiş.

— Peki, çobanların Piri kimdir?

— Musa Aleyhisselam. Onun sözleri de var.

— Nedir o?

— Beş altı hane.

— Öyle mi, hiç duymadım ben.

— Şenniği baba söylemiş.

— Nasıldır o, aklında mı, hatırında mı?

— Hatırımında. Şimdi dört melaike: Cebrail Aleyhisselam, İsrail Aleyhisselam, Mikail Aleyhisselam Aleyhisselam, Arzail dört melaike kurt şeklinde Cenab-ı Allah emretti, Musa Aleyhisselam davar otarırken bir yerde, gitti bunun davarının etrafını kestiler.

— Kurt şeklinde?

— Kurt şeklinde melikeler. Şenniği Baba bu sözleri buna söylemiş.

Dedi :

Musa Tur Dağı'nda davar güderken
İki cihan Serveri'ne nur dedi.
Musa Allah ibadetin eylerken,
Dört kurt geldi kismetini ver dedi.

Her yaraya yeşil merhem vurulmaz
Bağmansız bahçenin gülü derilmez,
Sahipsiz sürüden davar verilmez,
Benden gayri bir sahibi var dedi.

Başım alır bu diyardan giderim,
Yoktuki derdime çare niderim,
Musa senden bir davar kismet güderim,
Mevla senden iraz'olsun Pir dedi.

Musa adaletli türaba düştü,
Melekler önünde bir sancak açtı,
Musa gitti ağasına danıştı,
Git kurtların kismetini ver dedi.

Musa sen yola turunc olunca,
Biz de bu sürüyü burda güdünce,
Gelip bizim kismetimiz verince
Mevla senden iraz'olsun nur dedi.

Musa ağasına varıp gelince
Kurtların muradı yerin alınca
Musa tutup göyala davarı verince
Mevla senden iraz'olsun Pir dedi

O davarın etrafına yeşil bayrak kuruldu
Melaikeler dört yanına sarıldı
Kuzuyu aldılar davar derildi
Hanı benim körpe yavrum var dedi.

Hallac-ı Mansura enen ya idi
Okuduğum elif'inen ba'yıdı
Dedim kurtlar muradınız neyidi
Can ürkütme gel yanımda dur dedi

Muhammed Peygamber'in başı hakkıyçün
 Veysel Karani'nin dişi hakkıyçün
 Yusuf Peygamber'in düşü hakkıyçün
 Sürünün hesabın tamam gör dedi.

Muhammed Peygamber'in yolları ince
 Ona bağlı olan kulları ince
 Siz süryi kırarsız ben gidince
 Bu hizmetle bana biraz zor dedi.

Sefil Şenlik muradına erince
 Hazret-i Pir'inden dersin alınca
 Eğer koyun sen kuzunu sorunca
 İsmaille inen koçu gör dedi (3).

- Şenniği Baba nın mı bu?
- He, bu da Şenniği Baba'nındır.
- Peki, sürüye kurt gelince ne yapar çoban?
- Çoban duymaz ki, köpeği olmazsa çoban duymaz.
- Hani bir de kurdun ağzını bağlarlar bizim o yanlarda. bu-ralarda da var mıdır?
- Onun duasını okuyan çoban bağlar. Yahut ki ey köpek götürürse vermez (kurda), Kurtçul köpek olursa kurdu koymaz ki da-varı yiye.
- Senin köpeğin var mı?
- Vardı iki tane iyi köpeklerim vardı.
- Şimdi?
- Birini köpekler boğdu, geberdi.
- Şimdi?
- Bir tane var.
- Bir tane var?
- Şimdi bir tane var, evde mi?

(3) Bu şiirin değişik şekli için bkz Ensar Aslan, **Çıldırılı Aşık Şenlik** Ankara, 1975, s. 217.

— Evdedir evet.

— Peki, iyi bir köpek nasıl olur?

— İyi köpek günüz insana gelmez, kurtçul köpek, hiç gece ol-
dumu eli silâhlı gelse davara yakın gelemez.

— Kurtçul köpek ne demek?

— Kurtçul köpek kurdu boğar.

— Anası mı kurttur, babası mı?

— Köpeğin mi, anası da..., anası iki bala balalar, kurtçul kö-
pek olursa iki tane balalar. Biri erkek, biri dişi. Onun nesli öyle tü-
redikçe kurt doğar, dağda taşta nerde rast gelir gelsin, tavşan bo-
ğar, tilki boğar, kurt doğar, iyi köpek olursa kurtçul köpek, ayı bi-
le boğar.

— Nerden gelir iyi köpek, nerden alırsın?

— Köylerde bulunur.

— Köylerde bulunur?

— Bulunur evet.

— Bizim oralardan Sivas'a gider alırlar?

— Evet Kars'ta çok iyi köpekler var, kurtçul köpek hep
Kars'tadır.

— Kim yetiştirir, belli bir adam mı yetiştirir, köylerden biri mi?

— Eyüboğulları varıdı Urta köyünde, Eyüb Ağa diyerdiler.

— Nebinin köyünden Urtalı Nebi'nin köyünden?

— Tamam sen benden iyi biliyorsun, onların dünya abad olan-
dan beri onların köpeğin nesli hep kurt boğar, ta Ardahan'dan gö-
türmüş boğmuşlar.

— İki bala...

— İki bala balalar, kurtçul köpek fazla balalamaz.

— Bir erkek...

— Bir erkek bir dişi, ya da iki tanesini de erkek balalar. Bende
varıdı bir kurtçul köpek, yedi kurdun elinden davar aldı.

— Yedi kurdun elinden?

— Yedi kurdun elinden davarı sağ aldı.

— Sen gördün.

— Ben çobandım, Veysel diyorlardı onun köpeğiymi, yedi sene götürdüm, davar (la) altı ay dışarda yattım, bir tane (kurda) vermedi.

— Kaç sene yaşar iyi bir köpek?.

— İyi baksan, it, köpek, möpek boğmazsa yaşadığı kadar yaşar. Suyu bol olursa, köpeğin bakımı iyi olursa yirmi sene, on beş sene yaşar.

— Ne verirsin köpeğe?.

— Süt veririz, yal ederiz, un çalarız, tuz katarız.

— Yal?.

— Yal, köpeğe yal ederiz, ekmek veririz. Sonra çoban köpeği iyi olandan sonra ben aç duruyorum ona yediriyorum, davara mukayet olsun diye, kendim aç geziyorum dağda, tek o yanımda olsun.

— Şimdi... Ne zaman gök çimene bırakırsın koyunu kuzuyu, sürüyü, ne zaman alırsın?. Ne zaman koç katarsın?.

— Koçu Cumhuriyet Bayramı ndan on gün sonra katarız?

— Ne kadar sürer?.

— Beş ay sürer Abrur () beşinde davar kuzular. Gündönümünden sonra yaylaya çıkar, üç ay yaylada kalır davar, doksan gün, üç aydan sonra davar iner, çoban hak alır, üç ay sonra kuzunun başını alır, seçer çoban. Ondan sonra davarda satılan satılır, satılmayana koç katarız tabii, içeri alırız.

— Hangi ayda?.

— 10. ayın 10'unda içeri alırız davarı.

— Davarın verdiği ilk sütün adı nedir, ne dersiniz ona?.

— Ona mı, ona...

— Kuzuladıktan sonra.

— Kuzuladıktan sonra ilk sütün adına ağız diyerler.

— Ne yaparsınız onu?.

— Ağız öyle peynir şeklinde olur, koyar yamağa () pişirirler, çocuglar yiyerler. Ondan sonra ertesini gün bulama olur.

— Bulama?:

— Evet ondan sonra bulama diyoruz. Onu da çocuklar yer, ondan sonra süte döner.

— (Sıra ile) Ağız, bulama, süt.

— Süt evet, ağız, bulama, süt. Ondan sonra da sütçü kontrata alır, kilosunu mesela 2 lira, 150 kuruş, 180 kuruştan alırlar sütü, tüccarlar peynir yapar.

— Sürü bir köyün sürüsü müdür, bir ağanın sürüsü müdür?.

— Köyündür.

— Köyündür?.

— İki bölük çıkar.

— Kaç davar?.

— 2500 davar çıkar bizim köyden.

— 2500 davar?.

— Evet

— Senin de içinde kendi öz malın var mıdır?.

— Vardı 5 - 10 davarım ama alaf (hayvan yemi) kıt idi sattım, Bir on beş can vardı, otum yokudu sattık.

— Ne kadar eder bir davar?.

— Bir davar 200 lira verir, süt parası evet, 200 lira süt parası alıyoruz, fakat keçi fazla alır, keçi 250 lira alır.

— Süt parası?.

— Süt parası.

— Satıldığı zaman bir koyun ne eder, bir keçi ne kadar eder?.

— Satıldığı zaman bir davar 650 eder, iyi davar olursa 7 eder. Keçi de çok iyi ise (.....?) lira.

— Peki, davar hastalanınca birşeyler yaparız dedin, ne yapar iyi çoban?.

— İğne vurur, ilaç, doktor (baytar, veteriner hekim)lerden, tabi eczahanelerden alır, iğne vurur, kuyruğunun altından. Ondan sonra şey eder, burnundan kan alır. Burun damarı vardır, gözünün önünde.

— Neyle alır kanı?.

— Bıçağınan, küçük bıçağı olur, kazır o damarın üstü açılır, o damar kara kan dolu (olur), çok hasta davarların kulakları düşer aşağı, (o damarı) bulur alır.

— Peki kelebek te olur mu?.

— Olur, şimdi kuzuyu davarı güzün kıravı (kırağı?) düşer ya çayırdan sonra, çayır biçiminden sonra çermelikte () otarırsan eğer kuzuda kelebek olur, kelebek, davar da kelebeğe tutulur. Çünkü o ot zehirlidir, kıracağı düşüyor ya, davarı kıracağı düşenden sonra, harmandan sonra çayırlarda otarma. Çayırdan otlamaz davr o dakika kelebeğe tutulur. Kepenek bağlar içerisi, kışın ölür...

— Burnunda kurt olur mu davarın?.

— Olur.

— Onu nasıl anlarsın?.

— Kendi eğer şey ederse, içinden derdi sökülürse, boğazının altı şişer baharın, pıkırdıkça, pıskırığıyla beraber o beyaz ince kurtlar gelir düşer.

— Ayağı falan kırılırsa (davarın) ne yaparsın?.

— Bağlarız.

— Ne ile?.

— Tahta ile.

— İlaç vurulur mu?.

— Hayır, onu yumurta yakısıynan, çavdar unuynan..... dört tane böyle iki parmak eninde tahta yaparız, başlarını bıçak ile keseriz, muhkem ip ile o kemikleri birbirine bağlarız. Yumurta yakısı yaparız, yumurtanın beyazı ile sarısını (?) katarız. Bir beyaz bezin üstüne sereriz, o bezi, kırılan yerin üzerine koyarız. Kırılan yeri içeri kırılmışsa dışarı, dışarı kırılmışsa içeri eder bağlarız, tahtaların arasına (alırız) 4 tahta (ile yaparız bunu) 2 iç (te kullanırız) 2 dışta (kullanırız).

TÜRKÇEDE SOYADLARI

Saim SAKAOĞLU

Birer Türk vatandaşı olarak hepimizin kullandığı soyadlarımızın, gerek alınışında, gerekse soyadı olarak alınan kelime veya bîleşik kelimenin taşıdığı mânâlarda üzerinde durmamızı gerektirecek kadar ilgi çekici durumlar ortaya çıkmaktadır. Her birinin kendisine has birer hikâyesi olduğundan şüphemiz olmayan bu soyadların üzerinde bazı Türk araştırmacıları durmuşlar ve örneklere dayanan bazı neşirlerde bulunmuşlardır. Konuyu bir makale çerçevesinde ele alan Robert F. Spencer ise, soyadlarımızın alınışıyla ilgili bir gruplandırmaya giderek bu sahada ilk ciddi çalışmayı yapmıştır. Biz evvelâ Soyadı Kanunu ile ilgili kısa bilgi verdikten sonra Spencer'in gruplandırmasını tanıtacağız. Müteakip bölümde ise talebelerimizden tesbit ettiğimiz soyadlarla ilgili açıklamaları vereceğiz. Bu arada Türkçe soyadlarda dikkatimizi çeken bazı hususiyetler de örnekleriyle gösterilecektir.

1934'te Şükrü Kaya tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulan kanun teklifi 21 Haziran 1934 tarihinde 2525 sayılı kanun olarak kabul edilmiş ve 2 Temmuz 1934 tarihli ve 2/1759 sayılı **Soy adı nizamnamesi**'nin mer'iyete konulması hakkında kararname ile de soyadı alma işinin nasıl yapılacağı açıklanmıştır. Kanuna göre, her Türk ailesi iki yıl içinde (2 Temmuz 1936'ya kadar) mutlaka bir soyadı alacaktı. Almanyalara ise hükümet birer soyadı verecekti.

Aynı yıl kabul edilen (26 Kasım 1934) ve yürürlüğe giren (29 Kasım 1934) 2590 sayılı kanunla da lâkap ve unvanlar kaldırılmıştı. Böylece **efendi, bey, paşa, hafız, hacı, hanım, hanımefendi** gibi lâkap ve unvanların kullanılması yasaklanmıştı.

Soyadı Kanunu'nun Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilmesinden evvel İçişleri ve Adalet komisyonlarında görüşülürken,

üyelerden bazıları, adın soyaddan sonra gelmesini teklif etmişlerdi. Böylece «Türk halkının eskiden beri aile ismini başta kullanması, Türkçenin mantikî yapısı icabı özadı belirten aile ismini başa» (1) getirmesi geleneğine uyulmuş olacaktı. Bugün Macarlarda aile adı, addan evvel gelmektedir.

Kanununun 1., 2. ve 3. maddeleri soyadı taşıma mecburiyetine ve şekline; 4. ve 5. maddeleri soyadı seçme hakkının kime ait olduğuna; 6., 8. ve 9. maddeleri idarî ve adlî müdahale vaziyetine; 7., 11. ve 15. maddeler bu işle ilgili vekâlet, idare ve ferdin vazifesine; 13. madde eklenen nizamnameye; 14. madde yürürlük tarihine ait maddelerdir. 11. ve 12. maddeler ise memurlarla vatandaşlara ait cezaî müeyyideleri içine almaktadır (2).

Resmî Gazete'nin 2 Temmuz 1934 tarihli 2741. sayısında (s. 4075) yer alan Soyadı Kanunu'nun tamamı aşağıdaki şekildedir.

Soy adı kanunu

Kanun No : 2525

Kabul tarihi : 21/6/1934

Madde 1 — Her Türk öz adından başka soyadını da taşımağa mecburdur.

Madde 2 — Söyleyişte, yazışta, imzada öz at önde, soyadı son da kullanılır.

Madde 3 — Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve millet isimleriyle umumî edelere uygun olmıyan veya iğrenç ve gülünç soy adları kullanılamaz.

Madde 4 — Soy adı seçme vazifesi ve hakkı evlilik birliğinin reisi olan kocaya aittir.

Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasına tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği veya seçeceği adı alır. Koca ölmüş ve karısı evlenmemiş olursa veyahut koca akıl hastalığı ve

(1) Sait Güran, «Aile İsimleri Etrafında Hukuk Nazariyeleri». **İş ve Dü-
şünce**, c. 22, nr. 179-180, 1 Temmuz - 1 Ağustos 1956, s 6

(2) Güran, s. 5.

akıl zayıflığı sebebiyle vesayet altında bulunuyor ve evlilik de devam ediyorsa bu hak ve vazife karınıdır.

Kocanın vefatı ile karı evlenmiş veya evvelki fıkrada zikredilen sebeplerle vesayet altına alınmış ve evlilik zeval bulmuş ise bu hak ve vazife çocuğun baba cihetinden olan kan hısımlarından en yakın erkeğe ve bunların en yaşlısına, yok ise vasiye aittir.

Madde 5 — Mümeyyiz olan reşit soy adını seçmekte serbesttir.

Akıl hastalığı ve akıl zayıflığı dolayısıyla vesayet altına alınmış olan reşidin adını babası, yok ise anası, bu da yok ise vasisi seçer.

Madde 6 — En büyük mülkiye memurunun vereceği müzekere üzerine Cümhuriyet müddeiumumisi, 3 üncü maddedeki memnuiyete uygun olmıyarak soy adı kullananların bu adı değiştirmelerini ve tarihte ün almış olanlara ilişik anlatan adların hilâfını iddia ile, kullanılmamasını mahkemeden isteyebilir.

Kanunla taayyün eden unvanlar mahfuzdur.

Madde 7 — Bu kanunun neşri tarihinden itibaren iki yıl içinde gerek soy adı almıyanlar ve gerekse soy adlarını değiştirmek isteyenler taşıyacakları adı Hükûmetin tayin edeceği şekilde nüfus kütüklerine geçirilmek üzere bildirirler. Bu iş için verilecek her nevi evrak pul resminden muaftır.

Madde 8 — Soy adı seçme işlerinde çıkacak ihtilâfları halletmek ve kendiliklerinden soy adı seçmiyenlerle anası babası belli olmıyan çocuklara at takmak ve bir adın kanunun istediği şekle uygun olup olmadığı hakkında karar vermek salâhiyeti, ana kütüğün bulunduğu yerin en büyük mülkiye memuruna aittir.

Madde 9 — Valiler ve kaymakamlar soy adlarının nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına doldurulması işinde diğer Devlet dairelerinde münasip gördükleri memurları iş bitinceye kadar yardımcı olarak nüfus dairelerinde çalıştırmağa salâhiyetlidirler.

Madde 10 — Bu kanunun tayin ettiği müddet geçtikten sonra soy adlarını değiştirmek isteyenler Kanunu Medenin bu bapta hükümlerine tâbi olurlar.

Madde 11 — Soy adlarını nüfus kütüğüne ve doğum kağıtlarına yazma işinde ihmali görülen memurlar hakkında kaymakamlar bir haftalığa, valiler on beş günlüğe kadar maaş kesme cezası verebilirler. Bu kararlar kat'i olup ilk ödenecek maaştan kesilir.

Madde 12 — Kanunun tayin eylediği zaman içinde soy adını memurlara bildirmiyenlerden beş liradan on beş liraya kadar ve bu iş için Hükümetçe verilecek vazifede ihmali görülen muhtarlar ve ihtiyar heyetleri azasının her birinden ve belediyelerce memur edilenlerden on liradan elli liraya kadar hafif para cezası alınır. Bu cezalar mahallî idare heyetleri kararile verilir ve vali veya kaymakamların tasdiki ile kat'ileşir.

Madde 13 — Bu kanunun tatbik yollarını gösterir bir nizamname yapılacaktır.

Madde 14 — Bu kanun neşri tarihinden altı ay sonra mer'iyete girecektir.

Madde 15 — Bu kanunun hükümlerini yerine getirmeğe Dahiliye Vekili memurdur. 28/6/1934

Kanunun 13. maddesinde zikredilen **nizamname**, **Resmî Gazete**'nin 27 Kanunuevvel 1934 tarihli 2891. sayısında (s. 4589-4591) neşredilmiştir. 6 bölümden meydana gelen bu **nizamname** 54 maddeden ibarettir. Bölüm I **Hususî hükümler** başlığı 1.—4., Bölüm II **Soy adı** başlığı altında 5—14., Bölüm III **Soy adı seçilm hak ve vazifesi** başlığı altında 15.—30., Bölüm IV **Soy adlarının yazımı** başlığı altında 31—40., Bölüm V **Soy adlarının nüfus kütüklerine ve doğum kağıtlarına işlenmesi** başlığı altında 41.—49., Bölüm VI **Türlü hükümler** başlığı altında 50—54. maddeleri içine almaktadır. Konumuzu vakıdan ilgilendirdiği için Bölüm II'vi aşağıya alıyoruz.

KARARNAME

Kararname No : 2/1759

15/12/1934 tarih ve 2/1720 sayılı kararname ile Soy Adı Nizamnamesinin projesinin onaylandığı anlaşıldığından Şûrayı Devlet Heyeti Umumiyesince kabul edilen ilişik şeklinin mer'iyete konulması, İcra Vekilleri Heyetince 24/12/1934 tarihinde onaylanmıştır.

24/12/1934
REİSİCÜMHUR
K. ATATÜRK

(Burada, devrin başbakanı ile mevcut 11 bakanlığın yetkili lerinin adları zikredilmektedir.)

SOY ADI NİZAMNAMESİ

.....

BÖLÜM II

Soy adı

Madde 5 — Yeni takılan soy adları Türk dilinden alınır.

Madde 6 — Soy adı ya yalnız olarak veyahud (oğlu) ile birlikte kullanılır.

Madde 7 — Yabancı ırk ve millet isimleri soy adı olarak kullanılamaz.

Madde 8 — Bir aşirete veya kabileye ilişik anlatan soy adları kullanılamaz ve yeniden takılamaz.

Madde 9 — Eski ve yeni Devlet kadrosundaki rütbe ve memuriyet bildiren soy adları kullanılamaz ve yeniden konamaz.

Madde 10 — Umumî edeplere uygun olmıyan veya gülünç veya iğrenç olan veya hakaret anlatan soy adları kullanılamaz ve yeniden takılamaz.

Madde 11 — Tarihte ün almış büyüklere ilişik anlatan soy adları bu kişilere ilişiklik resmî kayidlerle, belgelerle sabit olmadıkça kullanılamaz ve yeniden takılamaz.

Madde 12 — 7, 8, 9, 10 ve 11 nci maddelere aykırı olarak takılmış adlar nüfus kütüklerine yazılamazlar. Yazılmış olanlar nüfus kütüğünün bulunduğu yer kaymakamının veya valisinin yazılı emrile çizilir ve bir şerhle yenisi yazılır.

Madde 13 — Bir soydan gelen aileler, soy adları yoksa değiştirmek istiyorlarsa, ortak bir soy adı seçip nüfus kütüklerine ve doğum kağıdlarına yazdırabilirler; ancak bir soydan olmıyanlar ortaklaşa aynı soy adını alamazlar.

Madde 14 — Bir köyde, bir kasabada, bir şehirde bir soydan olmıyanlar aynı soy adını seçmiş olurlarsa, bu ad bunlardan ilk müracaat eden için kabul olunup diğerlerininki değiştirilir. Değiştirmemekte ısrar edenler olursa bunların adlarına (büyük, küçük) gibi bir sıfat veya her hangi bir ek ilâvesile öbürlerinden ayırd ettirilir ve o yolda nüfus kütüklerine ve doğum kâğıdlarına geçirilir.

Müteaddit nüfus dairelerine ayrılmış olan şehirlerde nüfus dairelerinden her biri bu maddenin tatbikında bir kasaba addolunur.

Aynı aile efradından biri tarafından bir mahalde tescil ettirilmiş olan soy adı, o aile efradının diğer mahallerde bulunanları tarafından taşınması, bu madde hükmünden müstesnadır.

Soyadı Kanununun Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında yapılan konuşmalar içinde bize göre üzerinde durulmaya değer bulunanlardan bazıları aşağıya alınmıştır.

Devre : IV

Cilt : 23

İçtima : 3

T. B. M. M.

ZABIT CERİDESİ

Yetmişinci inikat

18—VI—1934 Pazartesi

.....

İKİNCİ CELSE

Açılma saati : 16.40

Reis — Kâzım Paşa

Kâtipler — Hamdi B. (Mersin), Haydar Rüştü B. (Denizli)

.....

13 — Muğla mebusu Nuri Beyin, nüfus kanununun müzeyyel 2/97 numaralı kanun teklifile soy adı hakkında 1/558 numaralı kanun lâyihası ve Dahiliye ve Adliye encümenleri mazbataları.

REİS — Soy adı lâyihasının heyeti umumiyesi hakkında müzakere bitmiş ve maddelere geçilmişti. Birinci maddeyi okutuyorum.

Soy adı kanunu

Madde 1 — Her Türk öz adından başka soy adı da taşımağa mecburdur.

REFET B. (Bursa) — Efendim, birinci maddenin tadili hakkında bazı maruzatta bulunacağım.

Cumartesi günü kanun lâyihasının heyeti umumiyesini müzakere ederken de arzetmiştim, bizde soy adı esasen mevcuttur. Kendi zatî mütalealarım istinaden söz söylemiş olmamak için, dört beş gün evvel Ankara vilâyetinde, Nüfus müdürü umumisiyle beraber, sicilleri tetkik ettik ve gördük ki; Ankarada gerek şehirde ve gerek köylerde aile ismi mevcut olmayan ve tescil edilme-
yen tek bir fert yoktur. Yalnız sonradan gelmiş olan muhacirler, falan yer muhaciri, filân yer muhaciri diye kaydedilmiştir. Sicillerin tetkikatından bu neticeyi aldıktan sonra, buradan bazı aile isimleri aldım, gördüm ki aile isimleri meselâ, insanların her hangi bir evsafından, insanların bazı nakiselerinden alınıyor; dağ, dere, tepe isimleri, hayvanat ve bunların tavsifi isimleri, acaba başka memleketlerde aile isimleri ne mahiyettedir. Bunun için de diğer bir vesikadan bahsedeceğim. (Larus ansiklopedik) dünyaca maruf bir eserdir, bunu açtım ve gördüm ki bizde kullanılan aile isimleri hemen hemen tamamiyle mukabili olarak bazı memleketlerde de mevcuttur.

.....

DAHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA B. (Muğla) — Arkadaşlar; huzuru âlinizde itirafa mecburum ki Refet Beyefendinin mukaddimesile neticesi arasındaki münasebeti bir türlü anlayamadım. Türklerin aile ismi vardır, zaten yok diyen yoktur, fakat kullanmıyorlar. Bu kanunun maddesi, Türkleri bu atlarını kullanmağa mecbur edecektir. Soy adı olan onu kullanacak, olmayan da kendine bir ad bulacaktır. Türkler kendi asıl atlarını unutmuşlar ve bir takım sıfatlar kullanmışlardır. Müftizade... her kazada bir müftü olduğuna göre ve her müftünün yirmi beş sene yaşadığını farzederek bir asırda dört müftü sülâlesi ve her müftünün de beşer çocuğu olduğunu kabul edersek, bir kazada yirmi tane müftüzade olacaktır. Buna mukabil şehzade, binbaşızade, kaymakamzade, valizade diye namütenahi bir takım sıfatlar takarak kendi asıl isimlerini unutmuş olanlar çoktur. Hatta sarayın verdiği atları kullananlar da vardır. Bunları kurtarmak istiyoruz.

.....

Yetmiş birinci inikat
21—VI—1934 Perşembe

.....
BİRİNCİ CELSE
Açılma saati : 15.5
Reis — Esat Bey

KÂTİPLER — Refik B. (Konya), Ali B. (Rize)

.....
REİS — Haklarında müstaceliyet kararı verilmiş olan lâyi-
halardan soy adı kanunu vardır. Bunun birinci maddesi kabul
edilmişti. İkinci maddesine geçiyoruz.

MADDE 2 — Söyleyişte, yazışta, imzada öz at önde, soy adı
sonra kullanılır.

REİS — Maddeyi kabul edenler... Etmeyenler... Kabul edil-
miştir.

MADDE 3 — Rütbe ve memuriyet, aşiret ve yabancı ırk ve
millet isimleriyle umumî edeplere uygun olmayan veya iğrenç ve
gülünç olan soy atları kullanılamaz.

HAMDİ B. (Ordu) — Efendim, kanunun bu maddesi, millî
birliği, millî vahdeti ihlâl eder diye aşiret isimlerini aile ismi ola-
rak kullanmağı men ediyor. Bu doğru bir şeydir. Fakat aşiret ke-
limesinin mana ve medlûlünü tahlil etmek ne suretle mümkün
olur? Elimizde bu gün yaşayan aşiret isimlerini ihtiva eden bir
diksiyoner yoktur. Bir çok aşiret isimleri vardır ki, bunlar müs-
tehasse haline gelmiştir. Anadolu köylerinin ekserisini tetkik ede-
cek olursak her köylü, köyünün ismini taşımaktadır ve bu isimler
de aile ismi olarak kullanılmaktadır.

Meselâ Bayındıroğulları, Çehnioğulları gibi aile isimleri var-
dır. Kanunda bu aşiret kelimesini mutlak olarak zikrettiğimiz
takdirde, bu isimleri kullananlar, bunları terketmek mecburiye-
tinde kalacaktır. Bunun için aşiret kelimesini tahlil etmek icap
eder. Veyahut aşiret isimleri taşıyan köye nisbetle yadolanun
aşiret isimleri vardır. Falan, falan köylü diye kullanıldığı gibi,
meselâ Karaisalı diye bir aşiret vardır, aynı zamanda bu, bir köy
ismidir. Karaisalı dediğimiz zaman aşiret ismi diye bunu men

lâzım gelir. Bunlar hakkında da encümen ve Dahiliye vekılı Beyın mütaleası nedir? Bunu anlamak istiyorum.

DAHİLİYE VEKİLİ ŞÜKRÜ KAYA B. (Muğla) — Aşiret hayatı orta devire ait içtimaî bir teşekküldür ve bir ayrılık ifade eder. Milletler, orta devirde, âdeta bir kum yığını gibidir. Her bir kum tanesi gibi ayrıdır. Vurulduğu vakit dağılan bir kütledir. Halbuki, son devir milletleri bir arjil, bir kil tabakası gibi zerrati olmakla beraber hepsi bir arada bir kil tabakasıdır, nüfuz kabil değildir. Halâ aşiret ve kabile hatıraları yaşayan bazı yerlerden bu hatıraları silmek lâzımdır. Aşirete intisabı kabul edecek olursak — cetvel yanımda değildir, olsaydı okurdum — Şarkta iki yüzden fazla aşiret vardır. Haydaranlı, Halikanlı, Yusufanlı ve saire gibi. Bunların her birinin efradı binlerce kişiden ibarettir. Bunları silmeyecek olursak, bir zaman sonra karşımıza Haydaranlı, Yusufanlı diye bir çok kimseler çıkacaktır. Binaenaleyh bunu bırdan kaldırmak lâzımdır. Bunu kaldırmak millî vahdetin esasları icabıdır. Eğer aşiret ismini taşıyan köy isimleri varsa; onlar aşiretlikten çıkmış, köy ismi olmuştur. Bu gibi isimlerin soy adı olarak kullanılmasında mahzur yoktur. Bunların aşiretle alâkası yoktur. Fakat doğrudan doğruya aşiret hayatı yaşayan ve ismini taşıyanlara mâni olmak iktiza eder. Meselâ, Menemen bir aşirettir. Fakat Menemen diyecek olursak, bu gün kaza merkezi olan Menemeni anlıyoruz. Hamdi Bey arkadaşımızın dediği gibi, hakikaten aşiret ismini taşıyan köyler vardır. Böyle köy ismini taşıyan aileler de mevcuttur. Fakat Çerkes, Kızılbaş, Bektaşî gibi isim vermek doğru değildir.

.....

İHSAN B. (Ordu) — Efendim, iki noktayı sormak istiyorum. Birisi, bu «oğulları» diye cemi olarak kullanılan aile ismi kalacak mı, kalmayacak mı? Bu ceme delâlet eder. Bunun kalmaması lâzımdır.

İkinci noktayı mazbata muharriri Beyden sormak isterim. Orada bir «umumî edepler» kelimesi vardır. Lûtfen bunu izah buyursunlar.

DAHİLİYE V. Şükrü KAYA B. (Muğla) — Efendim, şimdi aşiretler isimleri kullanılırken cem ismini aldıkları için bizde cemi olarak kullanılmaktadır. Meselâ Aydın oğullarından İsa Bey. Şim

di bu İsa Bey çıkar ve kendisinin Aydın oğullarından olduğunu isbat ederse Aydın oğullarından İsa Bey değil, İsa Bey Aydınoğlu olacaktır.

.....

Aile adlarının mahiyeti hakkında ortaya konulan hukukî görüşleri Sait Güran şöyle hülâsa etmektedir.

1. Fransız Telâkkisi : Fransız içtihatlarına göre isim hakkı nevi şahsına münhasır bir mülkiyet hakkı gibiyse de bu hak mülkiyetten ayrı olarak ne inhisaridir, ne de devir ve ferağ edilebilir. **Capitant** ismi nesebi gösteren bir işaret saymış, **Planiol** ise bunun örf ve âdetle yaşadığını, tedvin edilmediğini belirtmiştir. Bütün bu görüş ve tenkitlere 1900 tarihli Alman Medeni Kanunu cevap verdi.

2. Alman Telâkkisi : İsim hakkı Alman Kodunda bir madde halinde tanzim edilmiş, formüllemştir. Formülleme ismin ilk hukukî tedvini olduğu gibi ferdin şahsiyetini inikas ettiren bir ilmi nazariyedir de. Bu yeni nazariye mülkiyet nazariyesiyle çarpışacak, inzibat ve nesep nazariyesini tamamlayacak mahiyette olacaktır ki bu itibarla isim ferdin mutlak bir hakkıdır.

3. İsviçre Telâkkisi : 1907 tarihli İsviçre Medeni Kanunu kısmen mülkiyet, kısmen de şahsiyet nazariyesine dayanarak isim meselesini izah ediyordu. Fakat Alman telâkkisinin daha ağır bastığı görülmüştür. İsim hakkı hukukî bakımdan şahsiyete bağlı bir hak olarak kabul edilmiş, mülkiyet hakkı olarak değil, şahsa bağlı bir hak gibi telâkki edilmelidir (3).

Soyadı Kanunu'nun kabulünden 18 yıl sonra yapılan bir ankette soyadların alınışında takip edilen yollar aşağıdaki şekilde ortaya konulmuştur (4).

1. Eski aile isimlerini muhafaza edenler: % 11,2.
2. Eski aile ismi olup da bu esnada yenisini alanlar: % 44,2.
3. Eski aile isimlerini kısaltarak muhafaza edenler: % 10,5.
4. Eskiden aile ismi olmayıp yenisini alanlar: % 34,14.

(3) Güran, s. 5. Bu konuda daha geniş bilgi için Prof. Fındıkoğlu'nun şu yazısına bakınız: «Türklerde Aile İctimaiyatı IV. Soyadları». **Yeni Türk**, c. 4, nr. 61, 1. Teşrin 1936, s. 533-539.

(4) Güran, s. 6.

Talebelerimizin bir grubundan soyadları hakkında bilgi vermeleri için birer kompozisyon yazmalarını istemiştik. Alınan cevap kağıtlarının değerlendirilmesi neticesinde aşağıdaki noktalar ortaya çıkmış oldu.

1. Nüfus memurunun elindeki listeden kendileri seçenler: Bahadır, Koç, Tuğ.
2. Nüfus memurunun seçip verdikleri: Doğaç, Mete, Özcan, Öztürker, Selçuk, Seyhan.
3. Aldığı soyadın sülâleleri ile hiç bir ilgisi olmayanlar: Çelenk, Erten, Gümüş, Uslu, Ülker, Yalçın.
4. Gelişigüzel seçilenler: Altun, Zorlu.
5. Ailelerinin niçin bu soyadı aldığını bilmeyenler: Çavdar, Çoban, İskender, Kuşçu, Özel, Seyidoğlu, Soyaltay.
6. Soyadı hakkında bilgi veremeyenler: Demir, Güven, Keskin, Mutlu, Özbey, Özer, Sarıca, Ünverdi, Yılmaz.
7. Soyadını yanlış açıklayanlar: Erat, Erzin, Yıldızhan.
8. Soyadının ne mânâya geldiğini hiç düşünmeyenler: Özden.

Soyadlar hakkında ayrı ayrı bilgi verilirken de görüleceği üzere memurların verdiği soyadlar arasında yanlış olanlar, kaydedilirken yanlış yazılanlar vardır. 4 Haziran 1978 tarihinde televizyonda bir müsabakaya katılanlardan biri soyadının memur tarafından yanlış yazıldığını söylemişti. Uğurlu olması gereken soyadı memur tarafından Oğurlu olarak kaydedilmiş. Memurlar arzularına göre kelime uydurmuşlar, veya ellerine tutuşturulan uydurma kelimelerle dolu listelerden yeni soyadlar türetmişlerdir. **İyi, Adlı** gibi kelimeler, tabii gelişmelerini tamamladıkları halde, soyadı olarak 7-8 asır evvelki şekilleriyle karşımıza çıkartılmışlardır: Edgü, Adlıg.

Soyadlarımızla ilgili olarak yapılan araştırmaların içinde Robert F. Spencer'in yazısının ayrı bir yeri vardır. Bazı Türk dostlarının yardımıyla hazırladığı bir makalesinde Spencer, konuya değişik bir açıdan eğilmiştir. O, yazısını «The Name Law, 1934-36», «The Names of the Ottoman Turks» ve «Modern Turkish Names» başlıkları altında ele almıştır. Birinci bölümde **Soyadı Kanunu** ile ilgili meclis çalışmalarına kısaca temas edilmiş, daha sonra Atatürk'e öğretmeninin **Kemal** adını, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin **Atatürk** soyadını verdikleri anlatılmaktadır. İkinci bölüm-

de Arap dilinden Türkçeye giren adlar, göbek adı, lâkaplar, vs. üzerinde durulmuştur. Sonuncu bölümde ise bugünkü soyadların alınmasında tutulan yollar tesbit edilmiş ve 6 gruba ayrılarak incelenmiştir. Bizi bu sonuncu bölüm yakından ilgilendirdiği için kısaca tanıtacak, verilen örneklerden bazılarını aktaracağız. Spencer'in ileri sürdüğü 6 grup sırasıyla şöyledir :

1. **Meslek ile ilgili adlar** (Names relating to occupations): Demirci, Arabacı, Çiftçi, Bakırcı, Taşçı, Çivici, Sandalacı, Halıcı, Körükçü.

Daha değişik bir şekilde belirtilen diğer bir meslek: Çamdeviren.

Bazı mesleklerin babaya ait olduğu, esas mesleğin sonuna eklenen bir **oğlu** ile ifade edilmektedir: Saracoğlu.

Buna benzer bazı soyadlar da dinî hayattan alınmıştır: Müftüoğlu, Hacıoğlu.

2. **Yer adlarından türetilen soyadları** (Surnames derived from place Names):

Bir şehir veya köy adıyla ilgili olanlar: Konyalı, Ankaralı, Kayserili.

Cografya adlarından alınan fakat belli bir yere mensubiyeti bildirmeyen soyadları: Denizli, Dağlı, Ege, Ülke, Deniz.

Nehir adları ve bunlardan türetilen soyadları: Menderes, Seyhan, Çoruh, Orhun, Tunca, Gürtunca.

3. **Tarihî kahramanlar ve soydan alınan soyadları** (Heroic and tribal eponyms): İlk örnek olarak Ziya Gökalp'in ikinci adının soyadı gibi kullanılması verilmiştir. Daha sonra da Selçuklu ve Osmanlı hanedânlarıyla ilgili şu soyadlara geçilmiştir: Selçuk, Selçukoğlu, Özselçuk; Osmanlı, Osmanoğlu, Karaosman, Karaosmanoğlu (5).

Han kelimesinin ilâve edilmesiyle ortaya çıkan soyadlara ise Ayhan, Karahan örnek gösterilmiştir.

Yıldırım, Bayezit, Ertuğrul, Erdoğan, Yavuz ve Teoman kahraman adlarıyla ilgili soyadlar olarak seçilmişlerdir.

(5) **Karaosman ve Karaosmanoğlu** gibi soyadları Osmanlı hânedânı ile ilgisi yoktur.

4. **Nesme adları** (Object names): Bu grupta şu örnekler verilmiştir: Yalman, Bozkurt, Aslan; Çakmak, Taşer, Duman, Demirtaş; El, Baş, Buğday, Ay, Güneş; Özsüt; Su; Üç, Dört; Birinci, İkinci, Üçüncü.

Kanunî yollara başvurularak terkedilen soyadların bazılarının da bu grupta olduğuna dikkati çeken Spencer, örnek olarak şunları vermektedir: Deve, Koyun, Karga, Keçi (6).

5. **Lâkap adları** (Lâkap names): Lâkabın ne demek olduğu kısaca izah edildikten sonra muhtelif örnekler verilmiştir. Karnıbüyük, Seli (aslı Silleli Hakkının oğlu Kemal), Yeğenler.

6. **Ahenkli adlar** (Euphonic names): Buraya, daha ziyade söylenişi kulağa hoş gelen kelimeler girmektedir. Bazılarında ise kelime övünülecek, sevinilecek veya gurur duyulacak mânâlar taşımaktadır. Yücel, Yücebaş, Bozdağ, Çağlar, Tunç, Atakan, Yener, Onan, Deligönül, Sevilen, Gülen, vs.

Spencer, bazen kardeşlerin değişik soyadlar aldıklarını, Remzi ve Süleyman adlı iki kardeşin Öcal ve Gedik gibi farklı 2 soyadı taşıdıklarını ifade ederek yazısını bitirmektedir.

Spencer'in verdiği bibliyografyadaki 15 kaynaktan hiç biri doğrudan soyadlarımızla ilgili değildir.

Elbette bu 6'lı tasnif tam bir tasnif değildir. Biz ileride bu konuya başka bir yazımızda dönecek ve daha tutarlı bir tasnif yapmaya çalışacağız. O zamana kadar fişlenecek olan Türkçe soyadların sayısı da artacak ve yeni gruplar teşkil edecek örneklerin bulunması da mümkün olacaktır.

Türkçe soyadlarında görülen bazı hususiyetler aşağıda örnekleriyle birlikte verilmiştir.

Bazı yazar, sanatkar, gazeteci vs. de gördüğümüz aşağıdaki soyadların alınışının ilgi çekici birer hikâyesinin olacağı şüphesizdir. **Abasıyanık, Asilyazıcı, Terlemezoğlu** gibi soyadların mânâları açık olmakla birlikte alınışının nasıl bir hikâyesi olduğu bilinmemektedir. **Akurgal, Göyünç, Ulçugür** gibi soyadların ise mânâları açık olarak bilinmemektedir.

(6) **Koyunoğlu, Özkarakarga** gibi soyadların bugün de kullanıldığını hatırlatalım.

Sait Faik ABASIYANIK, Veli AKKUL, Ekrem AKURGAL, Halil Fikret ALASYA, Hayati ASILYAZICI, İhsan Çoşkun ATILCAN, Seyfettin BAŞCILLAR, Recep Hayri BİLEMEDİK, Orhan BURİAN, Nuri CINGILLI, Halûk CİLLOV, Adalet CİMCOZ, Ekrem ÇAKIRGÜLMEZ, Sevinç ÇOKUM, Ali Süha DELİLBAŞI, H. Arif DURUCU, Birol, EMİL, Refik EPİKMAN, Adnan S. ERZİ, Nejat GÖYÜNÇ, Nazan GÜNTÜRKÜN, Bülent HABORA, Saadet İKESUS, Özbek İNCABAYRAKTAR, İsmet KÜLTÜR, Mustafa ÖZNOHUT, Halûk Nihat PEPEYİ, Numan PURA, Mustafa SARKILAR, Mustafa Seyit SUTÜVEN, Enver Behnan ŞAPOLYO, Çinuçen TANRIKORUR, N. Nazif TEPEDELENLİOĞLU, Saadet ULÇUGÜR, Mehmet YELALDI.

Soyadlarımızın bazıları derhal dikkatimizi çekecek kadar değişik mânâlara sahiptir.

Aldabak, Bakalım, Benian, Biriyeşir, Cıkcık, Cinsbitiren, Çeşmebaşı, Çirkin Danabaş, Delibalta, Deligöz, Dörtgöz, Gecesafası, Gelgeç, Kanaatbilen, Katkat, Kılık, Kurukafa, Nasılbilersen Sürmelihindi, Taştaban, Taşyürek, Tavasapı, Tutulmazay.

Sınırlarımızın dışında kalan coğrafya ile ilgili soyadları da gözden uzak tutmamalıyız. Bunlar, daha ziyade orada bulunmuş, oradan gelmiş olmayı ifade eden soyadlarıdır.

Dağistanlı, Everest, Gürmeriçliler, Gürtunca, Hindistan, Kavalı, Kırım, Kırımlı, Koreli, Kostarika, Moralı, Rodoplar, Özkırımlı, Özmeriç, Şumnu, Tuna, Tunalı.

Bazı kelimeler hem ad, hem de soyad olarak alınabilmektedir. Bazen ikisi birden aynı şahısta birleşebilmekte, tekrara dayanan bir ad-soyadı ikilisi ortaya çıkmaktadır.

Aslan ASLAN, Doğan DOĞAN, Özcan ÖZCAN, Şahin ŞAHİN, Tuncer TUNCER, Yılmaz YILMAZ.

Sayılarla ilgili soyadlarımız da vardır. Aşağıdaki örnekler 1'den başlayarak tasnif edilmiştir.

Bir, Aslıbir, Birinci, Birlik, Birtek, Biriyeşir, İkinci, İkiz, İkizoğulları, Üç, Üçgöl Üçkardeş, Üçok, Üçyiğit, Üçüncü, Üçüncüoğlu, Dört, Dörtler, Dördüncü, Beşgöl, Beşmart, Yedigöz Onaltıer, Onsekizoğlu, Yirmibeşoğlu, Otuzbirler, Kırkgöz, Kırksekiçoğlu, Elliikiler, Ellialtıoğlu, Binyıldız.

Soyadlarımızın bazıları çok uzundur. Birkaç kelimenin birleşmesinden meydana gelen bu soyadların ilk defa görüldükleri yerde okunmaları bazen güç olmaktadır. Vaktiyle gazetelerin haber sütunlarına geçen şu soyadın Türkçedeki en uzun soyadı olduğu bildirilmişti: **Uzunkavakaltındayataruyuroğlu**. Aşağıdaki 23 örnekten 19 tanesinin **oğlu** ile sona erdiği gözden kaçmamaktadır.

Bozbakıroğlu, Büyükağanoğlu, Büyükçakıroğlu, Demirkazıksöz, Hacıeminoğlu, Hacıhasanoğlu, Hacımuftuoğlu, İbrahimhakkıoğlu, İskenderkaptanoğlu, İsmailçelebioğlu, Kanbalakoğlu, Karaahmetoğulları, Karabıyıkoglu, Karaemiroğulları, Karaosmanoğlu, Karasüleymanoğlu, Küçüktepepınar, Özzorluoğlu, Şahsuvaroğlu, Tüccarbaşioğlu, Yahyabeyoğlu, Yamankaradeniz.

Bazı soyadlarımız da çok kısadır ve sadece 2 sestem meydana gelen bir heceden ibarettir. Tanınmış kişilerden seçtiğimiz aşağıdaki soyadları buna örnek olarak verilebilir.

Vedat AK, Seyit AL, Mustafa Selçuk AR, Lütfü AY, Ahmet ER, H. Feridun ES, Selçuk ES, Mahir İz, Fahir İZ, Kemal OR, Aydın OY, Cavit OZ, Tahsin ÖZ, Kâmil SU, Hakkı Tarık US, Ekrem Zeki ÜN.

Ayrıca AĞ, OK, OM, ÖÇ, UK, UZ, ÜÇ, ÜS şeklindeki soyadlarını da buraya ilâve edebiliriz.

Gazetelerin ölüm ilânlarında da zaman zaman dikkati çeken soyadları görülmektedir. Bir İstanbul gazetesinden seçtiğimiz şu örnekler, konu ile ilgili olarak bize bilgi verebilir.

İşıldak OĞRALI (9.6.1977), Hacı Şem'i AKKEMİK (9.8.1977), Mehmet Feramiz BEYLİKÇİ (6.9.1977).

Bazı soyadlarımız az kullanılmakla beraber bazen 2 tanınmış kişi de aynı adla birlikte görülmekte, böylece, ad ve soyadı benzerliği gibi bir hadise ortaya çıkmaktadır. Telefon rehberlerinde bunun pek çok örneğini bulmak mümkündür. Astegmen olarak vatanî vazifemizi yaparken komutan vekilliği uhdemize verilen bölükte 3 tane Mehmet Çoban adlı erimiz vardı.

Prof. Dr. Adnan Ataman ve halk türküleri korusu şefi Adnan Ataman,

Prof. Dr. İhsan Doğramacı ve ingilizce öğretmeni İhsan Doğramacı,

Prof. Dr. Turan Güneş'ler (Ziraat Fakültesi Dekanı ve politikacı),

Selâhaddin İnal'lar (Politikacı ve bestekâr).

Soyadlarımızın bazılarının alınışında, şahsın evvelce kullandığı iki adda yer alan kelimelerden birinin Türkçeleştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Hamdullah Subhi — Tanrıöver (1. kelime),

Feridun Fikri — Düşünsel (2. kelime).

Bazı bölgelerimizde menfi mânâ ifade eden bazı kelimelerin diğer bölgelerde soyadı olarak alındığı görülmektedir. Konya bölgesinde «eski, kullanılmış, yıpranmış, işe yaramaz» mânâlarına gelen **Çakıt** ile «arsız, utanmaz» mânâlarına gelen **Yallı** kelimeleri Erzurum ve Bursa illerimizde soyadı olarak kullanılmaktadır.

Soyadlarımız arasında **Türk** kelimesine yer verenlerin sayısı pek çoktur. Bazıları **Türk** kelimesi ile başlamakta, bazıları ise **Türk** kelimesi ile sona ermektedir.

Akıntürk, Aksoytürk, Aktürk, Alptürk, Anatürk, Arıtürk, Asiltürk, Aslantürk, Baştürk, Baytürk, Bentürkler, Birtürk, Boztürk, Cantürk, Çetintürk, Demirtürk, Efetürk, Ertürk, Gençtürk, Gök-türk, Güçlütürk, Güntürkün, Güventürk, Güzeltürk, Hastürk, Kocatürk, Koçtürk, Kortürk, Korutürk, Köktentürk, Köktürk, Küçüköztürk, Ozantürk, Özeltürkay, Özentürk, Öztürk, Öztürker, Öztürkler, Öztürkmen, Parlaktürk, Sakatürk, Sapmaztürk, Soytürk, Şanlıtürk, Şentürk, Tümtürk, Tüzüntürk, Ulutürk, Ünlütürk, Yılmaztürk, Yücetürk.

Türk, Türkalp, Türkan, Türkarıslan, Türkay, Türkbâl, Türkbaş, Türkcân, Türkdöğân, Türkelül, Türkelçin, Türker, Türkeş, Türkgeldi, Türkhan, Türkiçin, Türkili, Türkkan, Türkmen, Türkmenler, Türkmenoğlu, Türkoğlu, Türköz, Türközü, Türksal, Türksoy, Türksoylu, Türktan, Türktekin.

Soyadları alınırken benzerliklerden kaçınılmak için çok kullanılan bazılarının önüne ve sonuna umumiyetle kısa olan bazı kelimeler ilâve edilmiştir: **Er**, **Öz** gibi. Vaktiyle Balıkesir'de soyadlarını kaydeden bir memur da, evvelce verdiği **Gürel** soyadının bir başkası tarafından istenilmesi karşısında, kelimenin başına bir **il** ilâve ederek **İlgürel** şeklinde bir soyadı ortaya çıkarmıştır (Doç. Dr. Mücteba İlgürel'den). Aşağıda, başına **Öz** kelimesi ilâve edilen soyadlarımızdan bazıları verilmiştir.

Özağarı, Özahi, Özak, Özakay, Özaki, Özakhun, Özakin, Özakman, Özal, Özalga, Özalgan, Özalp, Özarda, Özarı, Özarslan, Öatalay, Öatay, Öay, Öayan, Öaydın, Öaydınlı, Öaygen, Öaytekin, Öbadur, Öbağcı, Öbağrıaçık, Öbahar, Öbakan, Öbakar, Öbakır, Öbal, Öbalcı, Öbalkan, Öbaş, Öbay, Öbayrı, Öbel, Öben, Öbenli, Öberk, Öbey, Öbilek, Öbilen, Öbilgin, Öboyacı, Öbudak, Öcam, Öcan, Öcivan, Öçağırın, Öçağlar, Öçakar, Öçamur, Öçanoğlu, Öçelebi, Öçelik, Öçeliker, Öçevik, Öçinar, Öçullu, Özdal, Özdemir, Özdemiroğlu, Özderici, Özdil, Özdiç, Özdiş, Özdişli, Özdoğan, Özdoğru, Özdoğru, Özdoğan, Özen, Özekenci, Özel, Özemas, Özenç, Özer, Özerdem, Özerdim, Özergin, Özerk, Özev, Özfırıncılar, Özgirgin, Özgöçmen, Özgökçeler, Özgönenc, Özgören, Özgörüş, Özgöz, Özgöztaş, Özgüç, Özgüden, Özgül, Özgüler, Özgümüş, Özgün, Özgüner, Özgünler, Özgür, Özgürel, Özgürkan, Özgüven, Özgüvenli, Özhan, Özişik, Özihtiyar, Özinan, Öziş, Özkaldırım, Özkale, Özkan, Özkanat, Özkanlı, Özkaplan, Özkaragöz, Özkarakarga, Özkarslı, Özkaya, Özkaymak, Özkaynak, Özkeçeci, Özkılıç, Özkırım, Özkırımlı, Özkiper, Özkoç, Özkoyuncu, Özkök, Özkömürücü, Özköylü, Özkul, Özkut, Özkutlu, Özkuzu, Özmelek, Özmeral, Özmeriç, Öznohut, Öznur, Özoğuz, Özolcay, Özonur, Özoran, Özöğretmen, Özön, Özönder, Özpekmezci, Özpınar, Özpolat, Özsabuncu, Özsağdıç, Özsan, Özsavaş, Özsavcı, Özserdaroglu, Özseven, Özsever, Özsezen, Özsezgin, Özsoy, Özsoydaş, Özsökmen, Özsöyler, Özsu, Özsungu, Özşen, Öztabağ, Öztahtacı, Öztamur, Öztarhan, Öztaş, Öztek, Öztekbaş, Öztekin, Öztelli, Öztemir, Öztoprak, Öztrak, Öztuna, Öztunalı, Öztuncay, Öztunç, Öztunçlar, Özturanlı, Özturaş, Özturçalı, Öztuş, Öztür, Öztüre, Öztürk, Öztürker, Öztürkmen, Öztüzün, Özüç, Özutku, Özülkü, Özünsal, Özveren, Özyalçın, Özyalçınır, Özyalvaç, Özyedekçi, Özyılmaz, Özyiğit, Özyörük, Özyurt, Özyurtseven, Özyücel, Özyürek, Özorluoğlu.

Merhum Ord. Prof. Dr. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu Türk soyadları ile ilgili pek çok çalışma yapmıştır. Onun, **İş ve Düşünce** dergisinde yaptığı çalışmaları, çeşitli gazetelerde yer alan yazılarından teklifleri soyadı müessesemiz için son derece faydalı faaliyetlerdir. Mahkeme ve Tapu Sicil Muhafızlıkları ilanlarında gördüğü Türkçe, daha doğrusu Türk örfüne göre alınmış soyadları ögmekten geri kalmamıştır. Aşağıya, onun tesbitlerinden bazı ör-

nekler alınmıştır. Örnekler, umumiyetle **Soyadı Müessesemizde Millileşme Hareketi** başlığı altında verilmiştir.

<u>Tashihi yapan mahkeme</u>	<u>Eski soyadı</u>	<u>Yeni soyadı</u>
Ank. Asl. Üçüncü Hukuk	Alkan	Çataloğlu (7)
Niksar Asliye Hukuk	Özbey	Bozbeyoğlu (8)
Biga » »	Erkan	Tuzcuoğlu (9)
Kırşehir » »	Özsaraç	Saracoğlu (10)
Safranbolu Asl. »	Atıl	Nakiboğlu (11)

Diğer değiştirmeler şu soyadları arasında yapılmıştır :

Akan — Sinanoğlu, Aytaç — Mersinlioğlu, Bakubala — Hat-
tatoğlu, Baykuş — Çavuşoğlu, Bilgin — Enbiyaoğlu, Çelen — Kılıç-
cıoğlu, Esasrslan — Bağdatoğlu, Ergüner — Tokmakçioğlu Gebizli
— Hatiboğlu, Hazar — Ömeroğlu, İbman — Dazıroğlu, Menekşe
— Doğancıoğlu, Ongun — Mısırlıoğlu, Ongun — Armaoğlu, Önal
— Alâeddinoğlu, Özzel — Özbaşoğlu, Özkurulgan — İnceoğlu,
Özyazıcı — Yazıcıoğlu, Tuncay — Haliloğlu, Tüzün — Gaffaroğlu,

Tapu Sicil Muhafızlıklarının ilânlarında görülenler ise şöyledir:

Başçavuşoğlu İsmail Halil
Bıyıkoğlu İbrahim
Biberoğlu Ahmet İsmail
Hamahmetoğlu Ömer
Hançerlioğlu İbrahim Veli
Satıroğlu İbrahim
Şekeroğlu Mehmet
Tomakoğlu Ömer
Topçuoğlu İbrahim Veli (12).

Ancak, Fındıkoğlu'nun da dikkati çektiği gibi, bazı soyadların değiştirilmesinde değişik bir yol takip edilmiştir:

-
- (7) **İş**, c. 11, nr. 42, 1.2.1945, s. 35.
(8) **İş**, c. 11, nr. 43-44, 1. 3/4. 1945, s. 30.
(9) **İş**, c. 11, nr. 45, 1.5.1945, s. 30.
(10) **İş**, c. 11, nr. 47, 1.7.1945, s. 32.
(11) **İş**, c. 11, nr. 50-51, 1. 10/11.1945, s. 72-73.
(12) **İş**, c. 15, nr. 90 (s. 64); nr. 95 (s. 145); nr. 97 (s. 16); nr. 100 (s. 15-16).

Bayraktar — Sezen, Karagöz — Yurdaarmağan, Maltız — Erbil, Opan — Karamağralı, Sanas — Baran, (13).

Bu bahsin ilk örneği olarak verdiğimiz değişikliğin gazetede yer alan şekli şöyledir :

«Ankara Asliye Üçüncü Hukuk Hâkimliğinden

Ankara Beden Terbiyesi Umum Müdürlüğü Talim, Terbiye ve Tesisler Dairesi Mümeyyizi Bekir Alkan tarafından açılan soyadı değiştirme dâvası sonunda «Alkan» soyadının «Çataloğlu» soyadı ile değiştirilmek suretiyle nüfusa teşcil ve ilânına 28.2.1945 tarihinde karar verilmiş olduğu ilân olunun.»

25.12.1955 tarihli **Cumhuriyet** gazetesinde yer alan bir soyadı değiştirme ilânı da aşağıdaki şekildedir.

«Çorlu Asliye Hukuk Mahkemesinden istihsal etmiş olduğum, 6.12.1955 tarihli 557/571 no.lu ilâmla **Sözledinleyen** soyadımı **Pakten** olarak tashih ettirdim. İlân olunur.»

Günümüzde verilmiş bir tashih ilâmı da şöyledir: (**Tercüman**, 8.5.1978):

«Soyadı Tashihi

Bakırköy 3. Asliye Hukuk Hakimliğinin esas 9978/1 karar 1978/224 sayılı ilâmı ile Koç (Kaç) olan soyadım Ustamahmutoğlu olarak değişmiştir.

Ahmet Koç (Kaç)»

Soyadlarının değiştirilmesiyle ilgili olarak Turgut Arcasoy'un Kocaeli ilinde yaptığı tesbitler de şöyledir:

	<u>Yılı</u>	<u>Eski soyadı</u>	<u>Yeni soyadı</u>
1)	1941	Ugdül	Kökçü
2)	1941	Aygören	Gürsel
3)	1941	Kamay	Oktayer
4)	1942	Görgün	Çemsen
5)	1942	Cenko	Menemencioğlu
6)	1942	Vardar	Evrenos
7)	1943	Aslangiray	Ersan
8)	1943	Ersan	Kurtoğlu
9)	1943	Seyhan	Okkaoğlu

10)	1944	Donat	Özsönmez
11)	1946	Mut	Sezer
12)	1946	Tanıl	Poyraz
13)	1947	Gülüner	Poyraz
14)	1947	Subaşı	Şiri
15)	1948	Sonad	Kayacıklıoğlu
16)	1948	Kızıl	Mürgüloğlu
17)	1948	Tikat	Yardımcı

Bunlardan 1. si askerde olduğu için beyanname veremediğini, bu suretle kendisine verilen soyadı değiştirmek istediğini bildirmektedir. 8. si aile lakabı olan **Kurtoğlu**'vu, 14. sü köyünde aynı soyadı taşıyan başka birisi olduğu için **Şiri**'yi, 17. si kullandığı soyadın yanlışlıkla verilmesi sebebiyle **Yardımcı**'yı soyadı olarak almak istemektedirler. Bazıları . . . çevrelerinde almak istedikleri soyadlarla maruf olduklarını bildirmektedirler: 9 (Okkaoğlu), 11 (Sezer), 12 (Poyraz), 15 (Kayacıklıoğlu), 16 (Mürgüloğlu). Bu sonuncusu ayrıca eski soyadını mânâ itibariyle siyasi bulduğu için de terketmek istemektedir (14).

Aşağıda, 1977-1978 Öğretim Yılında Fakültemizin muhtelif bölümlerinin birinci sınıflarında okuyan talebelerimizin bazılarının soyadları ile ilgili olarak bize verdikleri açıklamalar yer almaktadır. Asılları daha uzun olan bu açıklamaların bazılarında aynen iktibasta bulunulmuş, bazıları ise tarafımızdan kısaltılarak alınmıştır. Açıklamaların sonlarında gösterilen kısaltmalar, talebelerimizin bölümlerine işaret etmektedir: Ara.: Arap-Fars Dili ve Edebiyatı; Ark.: Arkeoloji, Cog.: Coğrafya, Fel.: Felsefe, Fran.: Fransız Dili ve Edebiyatı, San.: Sanat Tarihi, Tar.: Tarih.

1. AKÇAAL

«Soyadlar verilirken, köy yerinde olduğumuz için sülâlemizde ihtilaf çıkmış. Dedemiz **Akçaal** soyadını, amcalarım da **Ulusoy** soyadını almak istemişler. Sülâlemiz o zamanlar köyümüzün ileri gelenlerinden olduğu için, her ikisi de zenginlik ve yüceliği anlatan bu soyadları almışlardır.» (Durmuş Ali Akçaal, Tar., 4426).

(14) Turgut Arcasoy, «Aile İsmi Tashihi Hareketleri». *İş*, c. 17, nr. 114, 1 Şubat 1951, s. 48-51.

2. AKMAZ

«Dedelerimizin lâkabı **Zeybekler** imiş. Soyadı Kanunu çıkınca **Zeybek**'i soyadı olarak kabul etmişler. Daha sonraları bu soyadı değiştirmek istemişler. Bir zeybekteki mertliği, dürüslüğü, yiğitliği, eğilmezliği dile getirebilecek bir soyadı bulunmaya çalışılmış. Bu özellikleri, bilhassa sert olma, akıntılara kapılmama yönünden taşıyan **Akmaz** kelimesi uygun görülerek soyadı olarak kabul edilmiştir. Gerçekten, zeybeklerden bahis açıldığında yöremiz halkı «Serttir, merttir; özü, sözü doğrudur; akmaz, durulmaz» diyerek dile getirir. Tıpkı «Cıvık adamın sözüne güven olmaz» dedikleri gibi.» (Emine Gül Akmaz, Fran., 4111).

3. AKSOY

«Dedelerimiz Trabzon'a sonradan gelip yerleşmişler. Ancak orada sert bir tepki ile karşılaşmışlar. Zaman ilerledikçe köylü tarafından sevmeye başlanmışlar. Lâkapları **Hacıahmetoğlu** olduğu halde soyadlarını **Aksoy** olarak almışlardır. Çünkü halk dedelerimizi sevdiği için bu soyadı uygun görmüşlerdir.» (Metin Aksoy, Tar., 4430).

4. AKTAŞ I

«Dedem beyaz tenli, güçlü bir kimse idi. Kendisine soyadı verilirken güçlük çekilmiş. Bir zaman **Beyaz Adam** olsun demişler. Bu uzun olduğu için dedeme köyü hakkında sorular sormaya başlamışlar. O da anlatmış: «İki taraftan hafifçe yükselen dağlar vardır. Bu dağları büyük kayalar meydana getirir. Bu kayalar bembeyazdır. Köyümüzde havalar nemli geçer. Bu yüzden köy halkı güneşten yararlanmamıştır. Herkes esmer değil, beyazdır.» Evvelâ **Beyaztaş** soyadını vermişler. Daha sonra ise soyadımız **Aktaş** şeklini almıştır.» (Arslan Aktaş, Cog., 4228).

5. AKTAŞ II

«**Aktaş**, yetiştiğimiz bölgenin jeolojik durumundan faydalanılarak alınmış bir miras, bir soyisimdir. Kaldığımız bölgeler coğrafî tahminlere göre eskiden deniz idi. Taşları diğer taşlardan farklı, beyaz renkli ve değişik yapıdadır... Çok güzel parlayan, diğer taşlardan apayrı bir özelliği olan bu taşları kendimize soyismi olarak kullanmamız uygun görülmüş...» (M. Lütü Aktaş, Ara., 4176).

6. ALEMDAĞ

«Soyadımızın aslı **Alemdağ** değil **Alemdar**'dır. Nüfustaki bir yanlışlıktan dolayı **Alemdağ** olarak biliniyor. Alemdar Mustafa Paşa'nın yeğenleri olduğumuz için bu soyadı almışız.» (Hilmi Alemdağ, Cog., 4166).

7. ALEMDAR. Bkz. ALEMDAĞ

8. ALPSAR

Soyadları evvelce **Kılıçoğulları** imiş. Sonra dedesi değiştirerek **Alpsar**'ı almış. Kendisi bu değişikliğin sebebinin bilememektedir. (Serpil Alpsar, San., 4353).

9. ARAPOĞLU. Bkz. SEYHAN

10. ASLAN

«Aslan soyadını alan kabilenin dedelerinin cesur, yiğit, hiç kimseden korkmayan bir kimse olduğu için bu soyadın verildiği söylenir.» (Hamza İnce, San., 4366).

11. ATICI I

İlçeye gelen heyet, bu ailenin **Atıcı** lâkabıyla anıldığını öğrenince hikâyesini dinlemek ister. Şu hikâyeyi anlatırlar: «Büyük dedem cüsseli ve kuvvetli bir adammış. Askerde iken iki kişinin zor kaldırdığı bir kütüğü tek başına kaldırabileceğini iddia etmiş. Bunun üzerine büyük dedemin asker arkadaşları kütüğü kaldıramayacağını söylemişler. Büyük dedem ebliselerini çıkarmış; bir-iki pazularını sıkmış. Daha sonra da kütüğü tuttuğu gibi diz boyu kadar kaldırmış. Fakat bu sırada da kasığı çıkmış. Kütüğü yere attığı gibi kendini de yere atmış. Arkadaşları koşmuşlar, büyük dedemi yerden kaldırmışlar. 'İyi attın, hiç o kütük kalkar mıydı?' demişler. Bunun üzerine lâkabımız **Atıcı** olarak kalmış.» (Mahir Atıcı, Ark., 4279).

12. ATICI II

«15 Mayıs 1919'da İzmir'e çıkan düşman, daha sonraki günlerde Ödemiş'e doğru ilerler. Yol üzerindeki halka işkence yaparlar. Ödemiş'e yaklaşınca Keltepe'de (bugün İlk Kurşun Tepesi) düşmana karşı koyulur ve topluca ilk kurşun burada düşmana sıkılır. Dedem İsmail Efe de savaşanlar arasındadır. O gün çok az bir kuvvetle Ödemiş'i savunurlar.

Savaştan gazi olarak ayrılan dedeme, Soyadı Kanunu çıktığı zaman, savaştaki iyi nişancılığından dolayı **Atıcı** soyadı verilir.» (Adem Atıcı, San., 4383).

13. AYDIN

«Dedem Celâleddin Bey, soyadımızı **Aydın** olarak almış. Daha sonra amcalarım **Aydinoğlu** olarak değiştirmiş. Biz ise değiştirmemiştir.» (Beşir Aydın, Ara., 4155).

14. AYDINOĞLU. Bkz. AYDIN

15. AZAK

«Osmanlı İmparatorluğu'nun gücünü kaybetmesinden sonra, her tarafta olduğu gibi, benim dedelerimin bulunduğu Kırım ve Azak dolayları da yabancılara kalıyordu. Dedelerim Rusların eline geçen bu topraklarda yaşamayı Türklüğün örf ve âdetlerine ve de gurur ve şuuruna yediremeyip ne pahasına olursa olsun Türk sınırını geçmek için harekete geçmişlerdir. Sonunda bu işi başararak bir kısmı denizden, bir kısmı karadan olmak üzere Türk sınırlarının içine girmişlerdir. Çoğunluğu Rize'nin Çamlıhemşin ilçesinin bir köyüne yerleşmişlerdir. Soyadı Kanunu çıkınca da, gelmiş oldukları bölgenin adına izafeten **Azak** soyadını almışlardır.» (Namık Kemal Azak, Tar., 4409).

16. BABAYİĞİT

«Nüfus memuru ile dolaşan köylülerden Rıza Efendi 'Mustafa'nın soyadı **Babayiğit** olsun. Çünkü ona böyle bir soyadı yakışır' demiş. Bunun üzerine soyadımız **Babayiğit** olarak yazılmış.» (İlyas Babayiğit, Fel., 4305).

17. BAHADIR

Nüfus memurunun elindeki listeden seçmişler. Lâkapları **Eyüboğlu** imiş. (Özel Bahadır, Tar. 4408).

18. BAYIR

«Soyadı Kanunu çıktığında nüfus memurları köyümüze de gelirler. Her aileye sorarlar, 'Soy isminizi ne koymak istiyorsunuz?' diye. O gün bizim aileden köyde kimse yokmuş. Kimi dağa gitmiş, kimi tarlaya. Soyadı sırası bizim aileye gelince komşular demişler ki: «Bunların evi bayırın başında,

onların soyismi de **Bayır** olsun.» Soyadımızı **Bayır** olarak yazmışlar.» (Ali Bayır, Ark. 4280).

19. BAYRAMOĞLU. Bkz. VAROL

20. BEYAZ ADAM. Bkz. AKTAŞ I

21. BEYAZTAŞ. Bkz. AKTAŞ I

22. BİÇER

Kasabanın tek fırını bu sülâleye ait olduğu için evvelâ **Ekmekçiler** soyadını almışlar. Ancak fırın işletenlerin büyüğü terzilikle uğraşmaktadır ve bu soyadı bir türlü kabule yanaşmamaktadır. Oğlu 15-16 yaşlarında terziliğe başladığı zaman, dıkmekten daha çok biçmeyi becerebilmektedir. Bundan gururlanan dede kendisine yapılan teklifi kabul ediyor ve artık hiç bir ilgisi olmadığı **Ekmekçiler** soyadını bırakıp terzilikle ilgili olan **Biçer** soyadını alıyor. Bazı akrabalar bunu yadırgamışlarsa da ailenin fertleri kolayca ısınmışlardır (Emine Biçer, Cog. 4222).

23. BİLDİREN

Soyadı Kanunu kabul edildiğinde dedesi müftülük yapıyor-muş. Bulduğu kasabanın halkı tarafından çok sevilir, sayılırmış. Onun her şeyi bilmesi ve çevresindekilere öğretmesi, kasabalılar tarafından bu kelimenin soyadı olarak verilmesine vesile olmuştur. (Tülin Bildiren, San., 4352).

24. BİLMEZ

«Bizim dedelerimizin yaşadığı kasabada okumuş çokmuş. Dememiz de cahil olduğu için **Bilmez** soyadını vermişler.» (Niyazi Bilmez, Fel. 4327).

25. COŞKUN

«Dedem köyün zengini olup iri cüsseli, kuvvetli bir kişiymiş. Köyde çok sevilir ve sayılırmış. Fakat bu sayılma ve sevilme daha çok korkudan olurmuş. Dedem köyde «Deli Yaşar» lâkabıyla anılırmış.»

«Bir gün eşkıya kılıklı birkaç kişi köye dedemi almaya gelmişler. Köyde «Deli Yaşar eşkıyalığa gidiyor» şeklinde söylentiler başlamış. Bunu duyan babası, dedemin önüne çıkıp «Yapma oğul, nereye gidiyorsun? Bu kadar coşma, sonu iyi

olmaz.» demiş. Fakat dedemi dinlemeyip gelenlerle gitmiş-
Bir daha geri dönmemiş. Soyadı Kanunu çıktığı zaman de-
demizden hatıra olsun diye **Coşkun** soyadı kabul edilmiş.»
«Nedim Coşkun, Cog., 4229).

26. ÇAKARLAR. Bkz. ÇAKIRCA

27. ÇAKIR

«Vaktiyle Of ve civarında Çakır Bey adlı babayiğit, kuvvetli,
âdil bir kişi varmış. Bu kişi zamanla çevre edinmiş ve toplu-
luğa **Çakırlar** denilmiş. Bizim dedelerimiz de içlerinde bulun-
duğu için soyadımız **Çakır** olmuş.» (Sami Çakır, Tar., 4406).

28. ÇAKIRCA

Sülâlenin lâkâbı **Çakarlar** imiş. 1925-1926 yıllarında Diyarba-
kır'a göçmüşler. Kanun çıkınca soyadı olarak **Çakır** almış-
lar. Ancak Diyarbakır'da daha başka **Çakır**'lar olduğu için
amcası mahkemeye müracaat etmiş ve **Çakırca** soyadını ala-
rak karışıklıkları önlemiş. (Mustafa Çakırca, Ara., 4155).

29. ÇAKIRLAR. Bkz. ÇAKIR

30. ÇAKIROĞLU

Kanun çıktığı zaman, gözünün renginden ötürü **Çakır** lâka-
bıyla anılan ailenin reisi, soyadı olarak **Çakır**'ı seçer. Soyadı,
daha sonra **Çakıroğlu** olarak değiştirilir. (Yusuf Çakıroğlu,
Tar., 4422).

31. ÇELİK

«Savaş zamanında dedem esir düşmüş. Yunanlıların bütün
ısrarlarına rağmen ağızından bir tek söz kaçırmamış. Tam
öldürecekleri zaman Türk askerleri kurtarmış. Askerlerimi-
zin başındaki çavuş demiş ki: «Çelik gibi adammışsın doğru-
su. Celik de senin gibi eğilmez, ancak kırılır. Tam kırılacağı
anda yetişirsen, o da senin gibi eski halini alır.» Soyadı Ka-
nunu çıkınca **Çelik**'i almışlar. Bir ara **Çevik** şekline girmişse
de hemen değiştirilip tekrar **Çelik** şekline getirilmiş.» (Rem-
zi Çelik, Cog., 4217).

32. ÇEVİK. Bkz. ÇELİK

33. ÇORAK

«Bizim sülâlemize eskiden **Çoruklular** derlermiş. Sonradan
dedem sülâlenin ismini değiştirip **Hacıhasanlar** yapmış... 1936

yılında dedem bağda çalışırken soyadı yazmakla görevlendirilen memurlar bir soyadı seçmesini söylemişler. Dedem de demizden hatıra olsun diye **Coşkun** soyadı kabul edilmiş.» «Nedim Coşkun, Cog., 4229).

34. ÇORUKLULAR. Bkz. ÇORAK

35. DEMİROK

«Benim sülâlemde, ben dahil en ufak boylusu bir metre seksen santim boyundadır. Aynı zamanda çok güçlü kuvvetlidirler. Soyadı Kanunu çıktığı zaman, dedem soyadı veren memurun odasına iki metrelik boyuyla ok gibi girmiş. Memur sormuş: «Soyadının ne olmasını istersin?» O da demiş ki «Siz ne münasip görürseniz.» Memur: «Sen ok atar mıydın?» diye sorunca dedem «Hem demir oklar atardım.» demiş. «Öyleyse senin soyadın **Demirok** olsun» demiş.» (İbrahim Demirok, Fel. 4317).

36. DOĞAÇ

«Soyadı vermek için gönderilen memur, sıra dedelerime gelince şöyle der: «Size öyle bir soyadı vereceğim ki kimsede olmayacak!» Ve **Doğaç** soyadını vermiş. Akşehir'de **Doğaç** sülâlesi olarak bilinirler. Bu soyadı başka kimsede işitmediklerini de ilâve ederler.» (Ahmet Doğaç, San., 4376).

37. DOĞAN

«Kanun çıktıktan sonra köyde ilk defa bizim sülâleden birisinin kaydı yapıldığı için «yeni dünyaya gelen» mânâsını taşıyan **Doğan** kelimesini soyadı olarak vermişler.» (Hüseyin Doğan, Tar., 4427).

38. DOĞRUEL

«Her şeyin doğrulukla, güzellikle hallolunacağını bilen dedem, soyadımızın da bu yönden geldiğini defalarca anlatmıştır.» (Orhan Doğruel, Tar., 4437).

39. DUMAN

«Dedem marangozlukla uğraşan ufak bir esnafmış. Bir ortağıyla geçinip gidiyorlarmış. Dedem bir gün bu ortağının kötülüğüne uğrayarak elinde neyi var, neyi yoksa hepsini kaybediyor. Böylece evde aç kalma hali başlıyor. Soyadı Kanununun çıkışına rastlayan bu senelerde, argodaki «duman ol-

mak» sözünden ilham alarak soyadı olarak **Duman**'ı alıyor.» (İsa Duman, Tar., 4403).

40. EKMEKÇİLER. Bkz. BİÇER

41. ERDEL

Lâkapları **Hacıahmetoğulları** imiş. Soyadı olarak verilen kelimenin mânâsını dedesi ve babası bilmiyorlarmış. Nüfus memurunun seçtiği bir kelime olabilirmiş. (Ali Erdel, Fel., 4309).

42. EREK

«Soyadım **Erek** ailemizin ikinci adıdır. Birinci soyadımız olan **Genç**, aile büyüklerimiz tarafından değiştirilmiş ve o zamanlar fazla olmayan **Erek** soyadımız alınmış.»

«...Dedemin babası soyadını değiştirmek istiyormuş. Her fırsatta bu konuya değinir, aile dostlarına bundan söz edermiş. Yine bir gün oturmuş konuşurlarken aile dostlarından biri «Dostum, senin yeni soyadın **Erek** olsun.» demiş. Bu isim dedemizin hoşuna gitmiş, ailemize soyadı olarak almış.» (Aysel Erek, San. 4355).

43. ERKAN

«Dedemin babası bir tarla kavgasında vurulunca karısı etrafındakilere şöyle bağırmıştır: «Erimin kanını akıttılar, erimin kanını sorun, kara toprakta koman, kanını yerde bırakmayın!» Daha sonra sülâlemiz **Erkanlar** diye anılmış. Soyadı Kanunu çıkınca da ailemize soyadı olarak alınmıştır. Çok şükür, dedemi vuranlar kaçtıkları için, belki nesilden nesile sürececek olan bir kan davası önlenmiş, fakat unutulmamıştır.» (Cemal Gürsel Erkan, Ark., 4268).

44. ERKANLAR. Bkz. ERKAN

45. EYÜBOĞLU. Bkz. BAHADIR

46. GENÇ. Bkz. EREK

47. GENİŞOĞLU

«Dedemin babasının hiç bir hâdiseye kulak asmaması ve aynı zamanda fizik bakımından büyükçe oluşu bu soyadı alışımızın sebebidir.» (Hüseyin Genişoğlu, Ark. 4261).

48. GEYİKOĞLU. Bkz. KEYİKOĞLU

49. GÖKÇE

«Soyisim Kanunu çıktığı zaman herkes kendine bir isim bulmaya çalışmış. Benim dedem bu işe önem vermemiş. Kendisi biraz sarı ve gözleri yeşil-mavi arasında bir renkte olduğu için köylüler «Göğçe» derlermiş. Soyadı verilmek için dedem çağırılırken «Çağırın şu Göğçe'yi, gelsin» demişler. Dedem geldiğinde «Göğçe ismini Gökçe'ye çeviriyoruz» demişler. Bunun üzerine dedem de bu ismi kabullenmiş.» (Recep Gökçe, Ara., 4160).

50. GÜL

«Soyadı yazmakla vazifeli memurlar bizim köye gelmişler Sıra bizim sülâleye gelince, o zamanki dedemize «Sizin soyadınız ne olsun?» diye sormuşlar. O zaman dedemiz gülüvermiş. Memurlar nasıl bir soyadı verelim diye düşünürlerken orada bulunan köylüler hep birden «Gül koyalım» demişler Böylece soyadımız **Gül** olmuş. (Hasan Gül, Ark., 4269).

51. GÜLDAL. Bkz. KÜÇÜKGÜLDAL

52. GÜRER

İlk soyadları **Köroğlu** imiş. Bu soyadın niçin alındığını bilmiyor. **Gürer**'i ikinci soyadı olarak almışlar. «Cesur, kuvvetli, korkmayan asker» mânâlarına gelen **Gürer**'i ailesinin kahramanlığa olan sevgisiyle izah ediyor. (Coşargül Gürer, San. 4350).

53. HACIAHMETOĞLU. Bkz. AKSOY

54. HACIAHMETOĞULLARI. Bkz. ERDEL

55. HACIHASANLAR. Bkz. ÇORAK

56. HAFIZ.

Soyadları evvelce **Havuz** imiş. Sonra **Hafız** olarak değiştirmişler. (İbrahim Hafız, Ara., 4171).

57. HAVUZ. Bkz. HAFIZ

58. HIZARDERE

«Dedem aslen Malazgirt kasabasındandır. Dünyaya geldiği günlerde Türkiye buhranlı günler geçiriyordu. Emperyalist devletler yurdumuza girdiği zaman milletimize karşı katlia-

ma giriştiler. Bu zaman ülkemizde bir iç göç başladı. Dedemler de Hasankale yakınlarındaki Hızardere köyüne yerleştiler. O köyün de Ermeniler tarafından işgal edileceğini öğrenince Erzurum'a göç etmişler. Evvelce dedeme Hızardere'nin Feyzo (Feyzullah) derlermiş. Kanun çıkınca da köyün adını soyadı olarak almışlar.» (Sadreddin Hızardere, Tar., 4420).

59. HÖKELEKLİ

«Dedeme bir gün arkadaşlarından birisi «Sen oldukça kuvvetli ve babayığit bir kişisin. Senin soyadın **Hökelekli** olsun» demiş. Dedem bunu bir müddet düşündükten sonra soyadı olarak kabul etmiş.» (Mustafa Hökelekli, San., 4365).

60. İMAMOĞLU

Dedesi imam olduğu için, ona bu soyadı vermek istemişler. O da kabul etmiş. (Hayri İmamoğlu, Tar., 4429).

61. İNCE

«... İşte benim dedem de o zaman dış görünüşüne göre soyadı alanlar arasındadır. Dedem, uzun boylu ve cılız olduğundan bize de **İnce** soyadı verilmiştir.» (Hamza İnce, San. 4366).

62. KADILAR. Bkz. TOKYAY

63. KAĞIZMANLIOĞLU

«93 Osmanlı-Rus Harbinden önce Kağızman'da derebeyi (?) olarak hakimiyet kuran dedelerim, harbin başlaması üzerine kadın ve çocukları alarak Anadolu içlerine göç etmişler. Erkeklerin çoğunu harpte kaybeden kadınlar bir müddet Anadolu içlerinde gezerek Erzurum'a gelmişler... Cumhuriyet'ten sonra her ailenin bir soyadı alması mecburi olunca, dedemin babası geçmişe hürmeten **Kağızmanlıoğlu**'nu almıştır.» (Tülin Kağızmanlıoğlu, Tar., 4416).

64. KAŞIKÇI. Bkz. KEPÇEOĞLU

65. KAYA I

Soyadlarının niçin **Kaya** olarak alındığını araştırmış, fakat hiç bir netice elde edememiş. Ona göre soyadları tesadüfen **Kaya** olarak alınmıştır (Faruk Kaya, Cog., 4208).

66. KAYA II

«Soyadı Kanunu çıkmadan önce, abim dört yaşlarında iken Yalnızçam'da (Kars'ın Ardahan ilçesine bağlı bucak merkezi) babamla yaylaya gitmişler. Babam başka işlerle uğraşırken abim yaylada kaybolmuş. Köylünün bütün aramalarına rağmen o gün ve gece bulamamışlar. Ertesi gün abimi çobanlar büyük bir kayanın altında uyurken bulmuşlar. Soyadı Kanunu abimin bulunmasından sonra çıktığı için dedem de olayın hatırası olması dileğiyle soyadı olarak **Kaya** kelimesini almıştır.» (Özkan Kaya, Tar., 4433).

67. KELEŞ

«Dedem İstiklâl Savaşı'ndan gâzi olarak dönüyor. O zamanın şartlarına göre maddî durumu da iyi imiş. Fertleri çok olan bir aileden de kız alıyor. Sonra da köye sözünü geçirmeye başlıyor. Soyadı olarak da «Herkes sözünü geçen, her dediğini yaptıran, vurup kıran» anlamlarına gelen **Keleş**'i alıyor.» (Selami Keleş, Cog., 4214).

68. KEPÇECİ. Bkz. KEPÇEOĞLU

69. KEPÇEOĞLU

Bu soyadı sülâleye, kaşık, kepçe, vs. yaparak satan dedelerinden intikâl etmiştir. 1880'lerde doğan dedeleri, bir sepete doldurduğu kaşık, kepçe gibi mutfak âletlerini yaya olarak veya at sırtında gittiği pazarlarda satmakla hayatını kazanmaktadır. Çevrede **Kaşıkçı**, **Kepçeci** gibi lâkaplarla tanınmıştır. Bugün 7 oğlu da birer şimşir kaşığı hatıra olarak saklamaktadırlar.

Ancak son zamanlarda, bilhassa gençler arasında bu soyada karşı çıkılmakta, bazıları mahkeme kararıyla yeni soyadlar almaktadırlar. (Ö. Faruk Kepçeoğlu, Cog., 4206).

70. KEYİKOĞLU

Ailedeki dedelerden biri avcılığa çok meraklıymış. O yıllarda bölgede geyik, karaca, yaban keçisi, domuz gibi av hayvanları çok olduğu için sürek avına çıkarlarmış. Dede hiç bir zaman eli boş dönmezmiş. Umumiyetle geyik avlarmış. Geyiğe o zamanlar, şimdi bazılarının da dediği gibi, «keyik» derlermiş. Bu sülâleye de, dedelerinin umumiyetle geyik avlamasından dolayı **Keyik** denilmeye başlanmıştır. Kanun çı-

karılınca da **Keyikoğlu** nu soyadı olarak almışlardır. Kelime- nin nüfusa, bugünkü söylenişle **Geyikoğlu** şeklinde geçme- sini mahkemeye müracaat edip düzelttirmişler. Aile fertleri bugün **Keyikoğlu** şeklini tercih etmektedirler. (Hasan Keyik- oğlu, Tar. 4412).

71. KILIÇOĞULLARI. Bkz. ALPSAR

72. KIRLIOĞLU. Bkz. KIROĞLU

73. KIROĞLU

«Soyadı Kanunu çıktığı zaman bizim köylüleri çağırırlar. Herkes bir soyadı alır. Sonlara doğru nüfus memurunun ka- pısından içeri iri yarı, pehlivan yapılı bir adam girer. Soya- dını hiç düşünmemiştir. Memur istediği bir soyadın olup ol- madığını sorar. Böyle bir şeyin olmadığını öğrenince de «Sa- na **Kırhoğlu** soyadını verelim» der. Sebebi, adamın «Kırlı»ya benzemesidir. Bizim oralara (Selçuk-İzmir) Konyalılar gelir çalışmak için. Onlar da iri yarıdırlar ve onlar **Kırlı** diye ad- landırılır. Bu adamın da **Kırhoğlu** soyadını almasına sebep budur.»

«Bu adamdan sonra dedem içeriye girer. Ona da aynı şeyi sorarlar. Bir isteğinin olmadığını öğrenince, bir evvelki ada- ma verdikleri soyaddan ilham alarak aradaki «lı» hecesini çıkarırlar ve bizim soyadımız olan **Kıroğlu**'yu ortaya çıkarırlar.» (İlyas Kıroğlu, Cog., 4224).

74. KOCABEY

«Soyumuzun bilinen en eski kişisi olan Hacı Memiş Beyin oğlunun adı İsmail Bey imiş. İsmail Bey, dedemin dedesinin babasıdır. O, bugünkü Bayburt ilçesinin derebeyi imiş. Etra- fındakiler ona adıyla değil de **Kocabey** diye hitab ederlermiş. Hacı Beyin herhangi bir takma adı olmadığı için babamın dedesi «Kocabey'in ismini kendimize soyadı olarak alalım» demiş. Dedem ve kardeşleri de beğenmiş, böylece soyadımız konulmuş.» (Gürsel Kocabey, Tar., 4414).

75. KOÇ

Nüfus memurunun elindeki listeden seçmişler. (Şaban Koç, Fel., 4307).

76. KONANÇ

Dedeleri, soyadı almak için ilgili daireye gittiği zaman memur hemen **Konanç** saydını veriverir. Anlatıldığına göre memur, gelenlere soyadı bulmakta güçlük çekiyormuş. Daha evvel müracaat eden bir vatandaşa **Konan** soyadını veren memur, yeni gelene de, bu soyaddan ilham alarak bir ç ilâvesiyle **Konanç** saydını verivermiş. (Enver Konanç, Cog., 4219).

77. KOYUNOĞLU

«19. yüzyılın sonlarında Erzincan'ın Kemaliye kazasında Mehmet Ağa isminde biri yaşamış. Bu zat, babasının bütün ısrarlarına rağmen ilimle uğraşmaktan vazgeçip kendince makbul olan koyun otlatmayı seçmiştir. Bu adamın oğlu Hüsnü Efendi de aynı mesleği devam ettirmiştir. Birkaç yıl bu meslekle geçimini sağlamıştır. Bir gün koyunları otlatırken inek çobanı olan Ali Efendi'yle karşılaşmış. Ali Efendi'nin sülâlesi ile Hüsnü Efendi'nin sülâlesi öteden beri birbirlerine hasım imişler. Hüsnü Efendi Ali Efendi'yle her hangi bir sebepten dolayı kavga etmiş. Ali Efendi «Ulan koyun otlatanın oğlu, sen de mi adam oldun?» demiş. Ve bizim sülâleye bundan sonra **Koyunoğlugil** denilmiş, Böylece bizim soyadımız **Koyunoğlu** olmuş.» (Abdurrahman Koyunoğlu, Ara., 4152).

78. KOYUNOĞLUGİL. Bkz. KOYUNOĞLU

79. KÖR ALİ. Bkz. TAŞKIN

80. KÜROĞLU. Bkz. GÜRER

81. KÖSE

«Soyumuzda önceden sakalı, bıyığı olmayan kişiler bulunduğu için bu şekilde uygun görülerek seçilmiştir.» (İsmail Köse, Cog., 4234).

82. KUMANDAŞ

«... Soyadımız Kurt Dedemin adından gelmektedir. Kurt Dedem Kırım Türklerindedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıf düştüğü dönemde Kırım'ı istilâ eden Ruslar'ın elinden kaçıp Trabzon'un Of kazasına yerleşen **Kumandaş** adlı Kurt Dedem, artık oranın ahalisinden olmuştur. Soyadı Kanunu

çıkıldığı zaman da nüfus kaydına **Kumandaş** geçirilmiştir.» (M. Yücel Kumandaş, San., 4354).

83. KUMCU

Isparta ilimizin Yalvaç ilçesinde bazı küçük çaylar akıp gitmektedir. Hayran Gölü de bu bölgededir. Bazı aileler çaylardan ve Hayran Gölü'nden sağladıkları kumu satarak geçimlerini sağlamaktadırlar. Ancak, Soyadı Kanunu çıktığı zaman, kum yol yapımı gibi mahdut işlerde kullanıldığı için uğraşanı da az idi. Bugün ise daha fazla kişi ekmek parasını kumdan kazanmaktadır. Bu ailenin fertleri de kumculukla uğraştıkları için soyadı olarak **Kumcu**'yu seçmişlerdir. (Cengiz Kumcu, Tar. 4424).

84. KUŞTAN

«... Askere giden dedem orada bir komutanın emir erliğini yapmaktadır. Komutanın verdiği bütün emirleri hiç beklemeden yerine getirmektedir. Bu yüzden komutanı dedemi çok sevmekte ve onu yanından hiç ayırmamaktadır. Komutanı bir gün der ki: «Şimdiye kadar verdiğim emirleri harfiyyen yerine getirdin. Sana emrettiğim işe giderken sanki bir kuş gibi uçuyordun. Senin kuştan farkın yok. Eğer memleketine sağ dönersen soyadını benim hatıram olarak **Kuştan** koymayı istiyorum.» Dedem de köyüne dönünce soyadını **Kuştan** olarak nüfusa kaydettirir.» (Erdoğan Kuştan, Ark., 4264).

85. KUZ. Bkz. KUZTAŞ

86. KUZDAĞ. Bkz. KUZTAŞ

87. KUZTAŞ

«... İçel ilinin Gülnar kazasının Direkliin köyünün bir semtinin adı Kuz'dur. Burada Torosların kollarından irili ufaklı bazı dağlar vardır. Bu dağların birinin adı da Kuz Dağı'dır. Dağın eteğindeki yere de **Kuz** denir. Dedem Soyadı Kanunu çıktığında burada oturuyormuş. Görevli memurlar köye gelmişler, dedemi bulamamışlar. Aynı köyden üç ayrı sülâleye aynı kökle başlayan üç ayrı soyadı vermişler. Bunlar **Kuz**, **Kuzdağ** ve **Kuztaş**'tır. Bize de **Kuztaş** isabet etmiş. O günden bu yana bizim soyadımız **Kuztaş**'tır.» (Ahmet Kuztaş, San., 4381).

88. KÜÇÜKGÜLDAL

«... Soyadımız evvelce **Güldal** idi. Sonraki yıllarda büyükbambamla aynı ismi taşıyan amcaoğlu arasında bir senet meselesi çıkmış. İkisinin de adları aynı olduğundan ödenecek senedi birbirlerine göndermişler. Sonunda dedem kendisine ait olmayan senedi ödemiş. Bu olaydan sonra, amcaoğlundan yaşça küçük olan dedem, soyadının başına **küçük** kelimesini ilâve ettirip soyadının **Küçükgüldal** olmasını sağlamıştır.» (Ekrem Küçükgüldal, San., 4358).

89. LELİK

Kelimenin mânâsını bir çok sözlükte arayıp bulamadığını söyleyen talebemiz, babasından edindiği şu bilgilerle kelimeyi açıklamaya çalışmaktadır: «Lâl» kelimesi «dilsiz, az konuşan, nutku tutulmuş» mânâlarındadır. Bölgede, «lâl-iz kelimesi «lâl-ik» şeklinde söylenir. «Biz dilsiziz, az konuşuruz» mânâsına gelen kelime **lelik** olarak söylendiği için soyadımız böyle olmuştur.

Bu açıklamayı bir ihtimal olarak kabul eden babasının dedesi **Lelik Mehmet** diye tanınırmış. Kanun çıktığı zaman oğlu **lelik** kelimesini soyadı olarak almış. Ancak sülâlede **lâl** olan var mı, yok mu, açıklanılmamıştır. (İdris Lelik, Tar., 4410).

90. METE

Nüfus memuru listeden seçip vermiş. (Fuat Mete, San., 4382).

91. MUSAOĞLU

Ailenin bilinen en eski dedesi **Musa** adını taşıdığı için, kanun çıktığı zaman **Musaoğlu**'yu soyadı olarak almışlardır. (Orhan Musaoğlu, Tar., 4400).

92. NALÇACI

«**Nalçacı** deyince memleketimizde hemen akla gelen bizim sülâle olmaktadır. Memleketimiz Erciş'tir. Soyadı Kanunu çıkmadan evvel dedemi bu ad ile çağırırlarmış. Uzun çizmelerin altına çaktıkları nalçalarla gezerlermiş. Yürüyünce çizmeden çıkan sesler onlara bu adı kazandırmış.» (Enver Nalçacı, San., 4367).

93. ÖNAL

«Dedem Kurtuluş Savaşı'nda en ön saflarda kahramanca savaştığı için «öncü kahraman, ön saflarda savaşan» anlamına gelen **Önal** soyadı kendisine lâıyk görülmüştür.» (Mustafa Nihat Önal, Fran., 4124).

94. ÖZ

«Soyadı Kanunu çıktığı zaman dedem devlet dairesinde memurmuş. Fakat okuyup yazması fazla olmadığı için, imza atmada kolaylık olsun diye bunu seçmiş. Böylece 2 harften meydana gelen soyadı ona, yeni yazıyı bilmediğini gizleme imkânı vermiştir.» (F. Nergis Öz, San., 4357).

95. ÖZCAN

Nüfus memuru listeden seçip vermiş. (İhsan Özcan, Tar., 4402).

96. ÖZTÜRKER

Nüfus memuru listeden seçip vermiş. (Ali Galip Öztürker, Fel., 4308).

97. PASINLIOĞLU

«... Pasinli olduğumuz için bu soyadı almışız.» (Yahya Pasinlioğlu, Tar., 4435).

98. PİRİMOĞLU

«... Soyadımız, 560 yıl evvel yaşamış olan dedem PİRİM Paşa'dan gelmektedir. Etrafındakiler tarafından çok sevilen ve sayılan bir kişi olan dedeme herkes «PİRİM» demekteymiş. Daha sonraki yıllarda bu lâkap nesilden nesile nakledilerek bugüne kadar gelmiştir.»

«PİRİM Paşa Kafkaslar üzerinden gelerek Karadeniz'in Çamlıhemşin yöresine yerleşmiştir. Seneler sonra torunlarından Hacı Hurşit PİRİM ailesinin bir bölümünü alarak Erzurum'a gelmiş ve yerleşmiştir.» (Azize Vildan Pirimoğlu, Tar., 4404).

99. POLAT

«Soyadım, atalarımızdan kalma bir kelimedir. Dedem, zamanında sözünde duran bir kişi olması sebebiyle **Polat** soyismini almıştır.» (İbrahim Etem Polat, Ara., 4173).

100. SARACOĞLU. Bkz. SARITAŞ

101. SARICA. Bkz. SARICAOĞLU

102. SARICAOĞLU

«**Sarıcaoğlu** sülâlesi, Kırım Türklerinden olup önce Artvin'e, oradan da Trabzon'un Of kazasının Sarıçamlı köyüne gelip yerleşmiştir. Gerçekte soyadımız **Sarıcioğlu** idi. **Sarıcı** kelimesi de «pansuman eden, cerrahî kabiliyeti olan kimse» mânâsındadır. Zamanın değıştirici gücü **Sarıcı** kelimesini de tebdilata uğratarak **Sarıca** haline getirdi. Ve biz de bu **Sarıca** kelimesine bir **oğlu** ekleyerek Soyadı Kanunu çıktığında kendimize soyadı olarak aldık.» (Mehmet Sarıcaoğlu, Ara., 4128).

103. SARICI ve SARICIOĞLU. Bkz. SARICAOĞLU

104. SARALIOĞLU

«... Of dolaylarına kısa boylu, rengi oldukça sarı bir adam yerleşir ve oranın nüfusuna girer... Sarı olduğu için **Saralioğlu** soyadını alır ve çevrede böyle tanınır.» (M. Salih Saralioğlu, San. 4361).

105. SARITAŞ

«Benim soyadım **Sarıtaş**'tır. Bu, dedemden gelme soyadı değildir. Dedelerimin soyadı **Saracoğlu** imiş. Hatta babamın nüfus cüzdanında dahi **Saracoğlu**'dur. Fakat nüfus memuru beni ve diğer kardeşlerimi nüfusa kaydederken yanlışlıkla bu soyadı ile yazmış; böyle gidiyor.» (Bayram Sarıtaş, Fel., 4328).

106. SAVAŞ

«... Dedem Kurtuluş Savaşında 5 yıl kadar kalmış, çeşitli cepelerde bulunmuş. Beş yıl sonra köye geldiğinde herkes ona şaşkınlıkla bakakalmış. Çünkü şimdiye kadar hiç haber gelmemesi onun harpte öldüğü şeklinde kabul edilmiş... Soyadı Kanunu çıkınca dedem de köylülerin ısrarıyla bu soyadı almış.» (Özer Savaş, Fran., 4109).

107. SELÇUK

Nüfus memuru listeden seçip vermiş. (Şerif Selçuk, Tar., 4434).

108. SEYHAN

Nüfus memuru listeden seçip vermiş. Lâkapları **Araboğlu** imiş. (Muhammet Seyhan, Fel., 4325).

109. SEZİK

«... Benim soyadım ne sülâleden kalmıştır, ne de lâkaptır. Babamın kendisi seçmiş, beğenmiş ve koymuştur. **Sezik**, sezigisi kuvvetli demektir. Her hangi bir şeyi çabuk sezen ve anlayan anlamına gelir. Sezmek'ten türemiştir.» (Suna Sezik, San., 4351).

110. ŞAHİN

Dedeleri Ankara'nın Bâlâ ilçesinin bir köyünde yaşarmış. Ailenin sığırları evvelce yakın çevrede otlarken bir gün kaybolmuş. Dedeleri hayvanları yakınlarda aramışsa da onları ancak Kırşehir'e bağlı Kaman ilçesinin bir otlağında bulmuşlar. Hayvanlar alışmışlar, her gün oraya gidiyorlarmış. Oradan hayvanlarını evine getiren mal sahibi, her gelişinde otlağın yanındaki bir kayada bir şahinin çığlıklar attığını görür. O, böyle kuşları uğursuz saymakla beraber oraya yerleşmeye karar verir. Burası bugün 750 hanelik «Küçük Yenice» kasabası olmuştur. Bu hikâyeyi yıllarca dinleyen torunları, nüfus memuru soyadı vermeye geldiği zaman **Şahin'i** soyadı olarak seçerler. (Yıldırım Şahin, Fel., 4321).

111. ŞAHİNER

Kanunun çıkmasından evvel lâkapları **Şahinler** imiş. Kanun çıkınca bunu **Şahiner** olarak değiştirerek almışlar. Lâkabın alınmasında, bölgenin yüksek ovalarının yerleşme bölgesi olması, buralarda da şahin gibi keskin bakışlı insanların bulunması rol oynamış. Bölgedeki (Malatya) kurt, tilki gibi zararlı hayvanları görmek için keskin bakışlı olmak gerektiğine inanan aile, kendilerinde de olan bu hususiyetten ötürü bu lâkapla anılmış (Aytaç İbrahim Şahiner, Ara., 4179).

112. ŞAHİNLER. Bkz. ŞAHİNER

113. TAŞKIN

Bu soyadı alan dedelerine **Kör Ali** derlermiş. Çünkü o, gözlerini sık sık kapatır, açarmış.

Kanun çıktığı zaman inşaat ustası olan dedeleri bu soyadı almış. Çünkü, oralarda meşhur olan siyah taşın yerini bulmak, sonra da onu kırıp inşaatta kullanılabilecek bir şekle getirmek herkesin harcı değilmiş. İyi bir taş kesme ustası olan

Kör Ali, kanun gereği olarak soyadı seçerken **Taşkın**'i tercih etmiş. (Mustafa Taşkın, San., 4356).

114. TAŞTAN

«... Dedemin yaşadığı bölge çok kurak, taş yığınlarıyla dolu bir bölgedir. İşlenebilecek bir karış saha bile yoktur. Toprak hiç verimli olmadığı için taş yığınları hayatlarını etkilemiştir... Soyadı Kanunu çıktıktan sonra dedemin dedesi üzerinde yaşadıkları bölgenin etkisinde kalarak **Taştan** soyadını almıştır.» (Hülya Taştan, Tar., 4431).

115. TEKELİ

«**Tekeli** soyadı Teke Beyliğinden gelmektedir. Bu Beylik Anadolu Selçuklu Devletinin yıkılışından sonra Antalya'da kurulmuştur. Bu sebeple yörede bulunan topluluğa **Tekeli** adı verilmiştir. Soyadı Kanunu'ndan sonra da bu topluluk **Tekeli**'yi soyadı olarak almıştır.» (Birol Tekeli, Ark., 4263).

116. TEMELLİ

«Dedem herkes tarafından sevilen bir kişi imiş. Yaşlılardan dinlediğime göre o, köyün yakınında, suyunun çok soğuk ve çevresinin yeşillik olduğu bir mesire yerinden hiç ayrılmaz, hemen her gün orada otururmuş. Gene bir gün orada otururken bir yolcu «Amca, seni hep burada görüyorum. Sebebi ne?» diye sormuş. Dedem de: «Evlât, ne yaparsın, başka dinlenecek yer yok. Temelli buradayım. Kim ararsa beni burada bulabilir.» demiş. Soyadı Kanunu çıktığı zaman biz de soyadımızı **Temelli** olarak nüfusa kaydettirmişiz. Böylece köyümüzün mesire yeri bize sovadımızı buldurtmuş oluyor.» (Halit Temelli, Tar., 4432).

117. TOKTAY

«Bizim sülâleye **Kadılar Sülâlesi** denilirmiş... Esas soyismimiz **Tokyay** imiş. Fakat nüfus memuru yanlışlıkla **Toktay** yazmış. Bizim aile de bunu benimsemiş.» (Ahmet Toktay, Ara., 4164).

118. TOKYAY. Bkz. TOKTAY

119. TOPRAK

«Bölgeleri toprak yönünden fakir imiş. Ormanları keserek tarla açtıkları için toprak çok sevilirmiş. Bu sebeple **Toprak**'ı soyadı olarak almışlar.» (Hamza İnce, San., 4366).

120. TUĞ

Nüfus memurunun elindeki listeden seçmişler. (Doğan Tuğ, (Fel, 4313),

121. TUNCEL

Baba dedesinin mesleği demirciliktir. O, mesleğinin icabı olarak tunçtan da bazı eşyalar yaparmış. Bazı mutfak eşyaları, süs eşyaları, koyun çanları gibi. Bu sebeple soyadı olarak **Tuncel**'i seçmişler. (Ali Tuncel, Tar., 4421)

122. TÜRKER

«**Türker** soyadı, bu sülâlenin yiğit ve mert olmasından dolayı verilmiştir.» (Hamza İnce, San. 4366).

123. ULUSOY. Bkz. AKÇAAL

124. VAROL

«... Şimdi 85 yaşında olan dedem (1977'de)'in anlattığına göre lâkabımız **Bayramoğlu** imiş. Nüfus memuru köye gelmiş. «Bayramoğulları nerede?» diye sormuş. O zaman dedem «Buradayım» demiş. Nüfus memuru, dedemin aslının buralı olup olmadığını anlamak için şaka yollu «Burada mı oldunuz (doğdunuz)?» demiş. Dedem de köylü saflığı ile «Evet memur bey, burada var oldum.» demiş. Bu söz memurun hoşuna gitmiş, **var** ve **ol**'u birleştirerek kayıtlara **Varol** diye yazmış.» (Ali Varol, San., 4379).

125. YANIK

«Dedem 93 harbi sıralarında 13 yaşlarında bir çocukken Doğu'nun büyük bir bölümü Ruslar tarafından işgal edilmişti. Bu işgalin kötü sonuçlarından biri de ihtiyarların, çocukların ve hastaların çoğunluğu teşkil ettiği büyük bir göç kafilesiydi.»

«Dedem 9 yaşındayken Kur'an'ı ezberlemişti. Çok güzel olan sesi ve halkın «yanık» diye tabir ettiği âhengiyle okuduğu aşırılar, kafilede bulunan yaşlıların kalbini yumuşatıyor, içlerine rahatlık veriyordu.»

«Gittikleri her yerde dedem «Yanık Sesli Hafız» diye çağırırdı. 13 yaşında bir çocuk oluşu Yanık Sesli Hafız'ı daha çok sevimlileştiriyor, âhalinin kendisine sevgi duymasına vesile oluyordu. İşte, Soyadı Kanunu çıktığı zaman ailemizin **Yanık**

soyadını alışının tek sebebi budur.» (Nevzat Hafız Yanık, Ara., 4155).

126. YAVAŞ

«... Bundan bir iki nesil önceki bir dedemin eli ağırılmış, işlerinde pratiklik gösteremezmiş. Bu sebeple soyadımızın **Yavaş** olarak alındığı söylenir.» (Mustafa Yavaş, Cog. 4207).

127. YENİPINAR

«Benim soyadım, doğup büyüdüğüm köy olan Niğde'nin Ak-saray ilçesinin **Yenipınar** köyünden gelmektedir. 200-250 yıl önce Adana'dan gelen dedelerim, Hasandağı'nın kuzeyindeki bu bölgeye yerleşmişler ve burasını yurt edinmişler... Köyümüzde bir pınar yoktur. Burada bir pınar vardı da sonradan kurudu ise onu da bilemiyorum.» (Halis Yenipınar, Ark., 4252).

128. YILDIRIM I

«... İstiklâl Savaşı'nda olağanüstü başarı gösteren dedem ve kardeşleri inanılmaz süratleri ve vurucu güçleriyle üstlerinin sevgisini kazanmışlar. İstiklâl Savaşı'mızın son safhasında diğer Türk askerlerinden de hızlı giderek Ege'ye varmışlar ve düşmanı denize dökmüşlerdir. Kendilerine **Yıldırım** ünvanı lâyük görülmüştür. İşte bu yüzden dedem Soyadı Kanunu çıkınca lâkabını soyadı olarak seçmiş.» (Hikmet Yıldırım, Tar, 4419).

129. YILDIRIM II

«Rahmetli büyükbabam köyün ileri gelen, hatırı sayılan kişilerinden biriydi. Her işi günü gününe yapar, hiç bir işi ertesi güne bırakmazdı... Karlı dağların eteğindeki köyümüzde halkın geçim kaynağı çiftçiliktir. Herkes gibi büyükbabam da ailesinin geçimini sağlamak için birkaç dönüm toprağı eker, biçerdi... Bir gün herkes işindeyken «Arap Amca» dediğimiz ve dedemin yakın arkadaşı olan birisi aniden hastalanır. Bunun üzerine büyükbabam doktor getirebilmek için orman yolundan kasabaya gider. 8 kilometrelik yolu kısa zamanda katederek doktoru köye getirir. Böylece arkadaşı mutlak bir ölümden kurtulur.»

«Soyadı Kanunu çıktığında, herkes gibi dedem de bir soyadı almak için gerekli yerlere müracaat eder. Aynı köyden birkaç

kişi de orada bulunuyormuş. Memura dedemin yaptıklarını anlatmışlar, onun için «Yıldırım gibi adam» demişler. Bunun üzerine memur da dedeme **Yıldırım** soyadını vermiş.» (M. Nadir Yıldırım, Ark., 4265).

130. ZEYBEK I

«Köyde soyadı alma işi devam ederken dedemler zeybek oynuyorlarmış. Memurlar listede **zeybek** kelimesini görünce dedeme bu soyadı vermek istemişler. Dedem de kabul etmiş.» (Adil Zeybek, Fel., 4323).

131. ZEYBEK II. Bkz. AKMAZ

132. ZEYBEKLER. Bkz. AKMAZ

133. ZOR

Evvelce lâkap olarak kullanılan **Zor**, kanunun çıkmasından sonra soyadı olarak alınmıştır. Lâkabın sahibi olan dede, köyde kolay kolay yenilmeyen, bazen iki kişiye birden karşı koyabilen, güçlü bir kimse imiş. Kendisine **Zor Rüştü** derlermiş. (Serhat Kâmil Zor, Tar., 4411).

B İ B L İ Y O G R A F Y A

I. Türk araştırmacıların soyadlarımızla ilgili olarak yaptıkları alışmalar :

A — Kitaplar

1. Avni Ali CANDAR, **Türk Budun, İl, Uruk, Ulus, Boy, Oymak, Avul, Oba ve Soy Adları**. Ankara, 1934.
2. Kemal Zeki GENCOSMAN, **Türk İsimleri Sözlüğü**. (Dış kapakta «Ansiklopedik Türk İsimleri Sözlüğü — A'dan Z'ye Kadar Türk Adları ve Soyadları» şeklindedir). İstanbul, 1975.
3. Enver Behnan [ŞAPOLYO], **Türk Soyadı**. [Ankara], 1935.
4. Rüsuhi TURFAN, **Öz Türkçe Soyadları**. Yozgat, 1935.

B — Makale ve İncelemeler

1. Turgut ARCASOY, «Aile İsmi Tashihi hareketleri». **İş**, c. 17, nr. 114, 1 Şubat 1951, s. 48-51.
2. R[emzi] O[ğuz] A[rık], «Soyadları». **Millet**, yıl : 1, nr. 3, Temmuz 1942, s. 95-96.
3. Adile AYDA, «Viyana Telefon Rehberindeki «Türk» ile İlgili Soyadları Etrafında». **İş ve Düşünce**, c. 27, nr. 233, Ocak-Mart 1961, s. 52-53.
4. Nihat Sami BANARLI, «Türklerde Soyadı». **Türk Folklor Araştırmaları**, c. 1, nr. 6, Şubat 1950, s. 97-99 (15).
5. Cahit BEĞENÇ, «Noms de Famille». **Medeniyet**, 25 Kasım 1955.
6. Hasan EREN, «Türk Onomastique'i Hakkında». Fuad Köprülü Armağanı, Ankara, 1953, s. 127-129.
7. Burhan FELEK, «İslavlaştırma ve Türk Antroponimi». **İş**, c. 29, nr. 242, Haziran 1963, s. 25.

(15) Aynı yazı ayrıca **İş** mecmuasında da neşredilmiştir: c. 16, nr. 101, 1951.

8. Ziyaeddin Fahri FINDIKOĞLU, «Türklerde Aile İçtimaiyatı IV, Soyadları». **Yeni Türk**, c. 4, nr. 46, 1. Teşrin 1936, s. 533-539.
9. ———, «Soyadı Meselesi». **Tasvir-i Efkâr**, I, 20 Nisan 1942; II, 7 Ağustos 1942; III, 19 Eylül 1942; IV, 28 Eylül 1942; V, 23 Ekim 1942.
10. ———, «Soyadı Davasında Türkleşme Hareketi». **Tasvir-i Efkâr**, 22 Aralık 1942; 31 Ocak 1943.
11. ———, «Soyadları Meselesi». **İş**, c. 8, nr. 30-31 (defter 2/3), 1942, s. 186-187. (Dr. Osman Turan'ın Bozkurt'taki yazısının tanıtmasıdır. Bkz. nr. 51).
12. ———, «Çocuklarımıza İsimler». **İş**, c. 9, nr. 34 (defter 2), Nisan 1942, s. 127-139.
13. ———, «Halk Ruhu ve İsimler». **Çığır**, c. 13, nr. 129, Ağustos 1943, s. 38-40; c. 14, nr. 130, Eylül 1943, s. 77-78.
14. ———, «Soyadı Meselesi Etrafında Düşünceler». **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 1945.
15. ———, «Soyadlarımıza verilecek Düzen Ne Olmalı?» **Doğu**, c. 11, nr. 64-65-66, Mart-Nisan-Mayıs 1948, s. 10-12. (S. 10-11'de Prof. Dr. Hıfzı Veldet'e, s. 11-13'te de Muharrir R. Hakkı'ya göre).
16. ———, «Soyadlarımızın Düzeni Nasıl Olmalı?» **Doğu**, c. 11, nr. 67-68-69-70, Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1948, s. 7-10. (Ziya Gökalp'dan Mülhem Fikirlere Göre).
17. ———, «Soyadı Kanununun 15. Yıldönümü». **Cumhuriyet**, 30 Mart 1949.
18. ———, «Telefon Rehberleri Münasebetiyle : Soyadların Yazılış ve Dizilişine Verilecek Düzen hakkında». **İş**, c. 15, nr. 90, 1.12.1949, s. 56-60.
19. ———, «Soyadlarımızın Durumu». **İş**, c. 16, nr. 105 (5), 1 Mayıs 1950, s. 82-85.
20. ———, «Türk Folklorunda İsim Meselesi». **Türk Folklor Araştırmaları**, c. 2, nr. 39, Ekim 1952, s. 609-610.
21. ———, «Le problème des noms de famille considéré comme un courant culturel en Turquie». *Revue Internationale d'Onomastique*, c. 4, 1952, s. 277-286. Bu yazıyla ilgili olarak G. Jaschke'nin **Die Welt des Islam** (c. 2, 1953, s. 307)'daki yazısına bakınız. Bu yazımın Türkiye'deki neşri için de şu kaynağa bakınız. **İş**, c. 19, nr. 139 (3), 1 Mart 1953, s. 17-35.
22. ———, «İsimlerimiz». **İş**, c. 19, nr. 146, 1 Ekim 1953, s. 11-12.

23. ———, «Türk Antroponimisi ve Eğirdir'de Soyadları», *İş*, c. 20, nr. 154, 1 Haziran 1954, s. 10-13.
24. ———, «Aile Hukuku Sosyolojisi ve Anket Usulü». *İş*, c. 20, nr. 155 (7), 1 Temmuz 1954'ün ilâvesi, 19 s. Anketin III. bölümü «İsim ve Soy Adı Müessesesi (s. 15-18)» başlığını taşımaktadır. 19. sayfada ise bir fiş örneği verilmiştir.
25. ———, «Türkiye'de Onomastika». *İş*, c. 20, nr. 160 (12), 1 Aralık 1954, s. 1.
26. ———, «Circulaire de Cinquième Congrès International de Sciences Onomastiques». *İş*, c. 20, nr. 160 (12), 1 Aralık 1954, s. 11.
27. ———, «Antroponimik Mevzular». *İş*, c. 20, nr. 160 (12), 1 Aralık 1954, s. 21.
28. ———, «Orta Anadolu'da Müşteşirle Bir Hafta». *İş*, c. 20, nr. 160 (12), 1 Aralık 1954, s. 22-28.
29. ———, «İsim Müessesemizin Türkçeleştirilmesi». *Türk Yurdu*, nr. 242, Mart 1955, s. 652-656.
30. ———, «Milletlerarası İsim Bilgisi Kongresi». *Yeni İstanbul*, 29 Nisan 1955.
31. ———, «Türk Antroponimisi: Bir Liste». *İş*, c. 21, nr. 166, Haziran-Temmuz 1955, s. 76.
32. ———, «Matbuatımızad Soyadı Yazıları I». *İş ve Düşünce*, c. 22, nr. 179-180, 1 Temmuz - 1 Ağustos 1956, s. 9-10.
33. ———, «Soyadları İşi ve Türk Ocakları Reisi H. Suphi ile Tarihi Alâkası». *İş ve Düşünce*, c. 22, nr. 179-180, 1 Temmuz - 1 Ağustos 1956, s. 10.
34. ———, «Soyadları Etrafında Tecessüsler» *İş ve Düşünce*, c. 22, nr. 179-180, 1 Temmuz - 1 Ağustos 1956, s. 11-13.
35. ———, «Türkiye Onomastik Merkezi». *İş ve Düşünce*, c. 24, nr. 202, Haziran 1958, s. 1.
36. ———, «Dergilerde ve Gazetelerde Onomastik». *İş ve Düşünce*, c. 24, nr. 202, Haziran 1958, s. 7-8.
37. ———, «Hukukî Antroponimi». *İş ve Düşünce*, c. 24, nr. 202, Haziran 1958, s. 10-11.
38. ———, «Soyadlarımız». *Hürsöz*, 31.8.1959 ve 1 - 2.9.1959.
39. ———, «Milletlerarası Onomastik Kongresi». *İş ve Düşünce*, c. 27, nr. 233, Ocak-Mart 1961, s. 31-32.
40. ———, «Onomastika. Milletlerarası Onomastik İlimler (Yer ve

- İnsan Adları Bilgisi) Kongresinin VIII. si Bu Sene Hollanda'da Toplanıyor», **İş ve Düşünce**, c. 29, nr. 242, Haziran 1963, s. 17-20.
41. ———, «Yer ve İnsan Adları Bilgisi İle İlgili Haberler». **İş ve Düşünce**, c. 31, nr. 249, Mart 1965, s. 8.
 42. ———, «Onomastica Turcica: Garip Üç Ad». **İş ve Düşünce**, c. 31, nr. 254, Nisan-Mayıs Haziran 1966, s. 2.
 43. ———, «Hadiseler Arasında Onomastik İzler». **İş ve Düşünce**, c. 34, nr. 265, Mart 1969, s. 37-39.
 44. Sait GÜRAN, «Aile İsimleri Etrafında Hukuk Nazariyeleri». **İş ve Düşünce**, c. 22, nr. 179-180, 1 Temmuz - 1 Ağustos 1956, s. 5-6.
 45. Fuad KÖPRÜLÜ, «Türk Onomastiquei Hakkında». **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi**, I, 1950, s. 221-236.
 46. Neşet KÖSEOĞLU, «Çorumda Soy Adları». **Çorumlu**, nr. 51, Ağustos 1944, s. 1506-1511; nr. 52, Şubat 1945, s. 1533-1538.
 47. T. N. L. «Toplayan», «Prof. Fındıkoğlu'nun Onomastikle Alâkalı Yazılarından Bazıları». **İş ve Düşünce**, c. 27, nr. 233, Ocak-Mart 1961, s. 29-30.
 48. Musluoğlu Lütfü, «Soyadı Kanunu Üzerine Bir Deneme», **İş**, c. 15, nr. 90, 1.2.1949, s. 51-55.
 49. Türkistanlı Maral OKAY, «Türkistan'dan Soyadları». **Azerbaycan Yurt Bilgisi**, nr. 35-36, Kasım - Aralık 1934, s. 403-406.
 50. Hüseyin Namık ORKUN, «Soyadlarına Dair». **Çınaraltı**, c. 3, nr. 59, Kasım 1942, s. 13.
 51. O[рман] TURAN, «Soyadları Meselesi». **Bozkurt Mecmuası**, c. 2, nr. 1-2, 1942, Bu yazı ile ilgili olarak 11 numaraya bakınız.
 52. C. Orhan TÜTENGİL, «Soyadı Meselesi ve Roman». **Türk Dili**, c. 1, nr. 2, 1 Temmuz 1953, s. 12-14.
 53. Hıfzı Veldet [VELİDEDEOĞLU], «Soyadı Anarşisi». **Cumhuriyet**, 19 Ekim 1945.
 54. Ziya Gökalp, «Türklerde Aile Adları», **İş**, c. 1, nr. 3-4, Temmuz-Teşrin 1934, s. 193-194.

II. Yabancı araştırmacıların soyadlarımızla ilgili olarak yaptıkları çalışmalar.

A — Makale ve İncelemeler

1. Robert F. SPENCER, «The Social Context of Modern Turkish Names». **Southwestern Journal of Anthropology**, c. 17, nr. 3, Güz 1961, s. 205-218.

III. Yabancı araştırmacıların soyadlarla ilgili çalışmalarından bazıları:

A — Kitaplar

1. William Dodgson BOWMAN, **The Story of Surnames**. Londra, 1931.
2. Ernst PULGRAM, **Theory of Names**. Berkeley (A.B.D.), 1954.
3. Elsdon C. SMITH, **The Story of Our Names**. New York, 1950.
4. George R. Stewart, **Names on the Land**. New York, 1954.

B — Makale ve İncelemeler

1. Lalia Phipps BOONE, «Folk Names for Bloomington». **Southern Folklore Quarterly**, c. 19, nr. 4, Aralık 1955, s. 230-236.
2. Byrd Howell GRANGER, «Naming: In Customs, Beliefs, and Folktales». **Western Folklore** c. 20, 1961, s. 27-37.
3. Hazel E. MILLS, «The Constant Webfoot». **Western Folklore**, c. 11, 1952, s. 153-164. (Oregon eyaletindeki takma adlar ilgilidir).-
4. Robert M. RENNICK, «The Folklore of Curious and Unusual Names (A Brief Introduction to the Folklore of Onomastics)». **New York Folklore Quarterly**, c. 22, 1966, s. 5-14.

IV. Adlarla ilgili dergiler

Yurdumuzda adlarla ilgili olarak hiç bir dergi çıkmamıştır. Ancak, **İş ve Düşünce** dergisi bu konuya geniş yer ayırmıştır. Bazı sayılarını tamamen ONOMASTİK'e ayıran bu dergi (c. 22, nr. 179-180 Temmuz - Ağustos 1956, s. 1-16; c. 27, nr. 233, Ocak - Mart 1961, s. 1-56). Bazen de belirli sayfalarını «Türk Onomastiği, **İş'in Onomastik Bölümü**» başlığı altında neşre hazırlamıştır (Yıl : 1, nr. 1, 1.III.1953 '**İş**, c. 19, nr. 139 (3), 1 Mart 1953, s. 11-35; Yıl: 1, nr. 2, 1.VII.1953 '**İş**, c. 19, nr. 142 (6), 1 Haziran 1953, s. 12-14'; Yıl: 2, nr. 2, 1.VI.1954, '**İş**, c. 20, nr. 154 (6), 1 Haziran 1954, s. 10-13'; Yıl: 3, nr. 3, 5.XII.1954, '**İş**, c. 20, nr. 160 (12), 1 Aralık 1954, s. 5-9').

Yabancı dillerde neşredilen dergiler ise çıkış tarihlerine göre şöyledir:

1. **Revue Internationale d'Onomastique**. Paris, 1949. Yılda 4 sayı çıkar.
2. **Onoma**. Leuven-Belçika, 1950. Yılda 4 sayı çıkar.
Prof. Dr. Ahmet Caferoğlu, bu derginin 3. cildinden itibaren (1952) bir evvelki yılın kaynaklarında yer alan Türklerle ilgili yayımları, «**Bibliographia Onomastica 19..**» umumî başlığı altındaki bibliyog-

rafyada «**Turquie, Turkey, Turkish**» gibi başlıklar altında neşretmiştir: c. 3,1952, s. 188; c. 4, 1954, s. 217, c. 5, 1955, s. 243-244; c. 6, 1955-1956, s. 267; c. 7, nr. 1, 1956-1957, s. 99; c. 8, 1958-1959, s. 155-156; c. 9, 1960-1961, s. 186-188; c. 10, 1962-1963, s. 143-144; c. 11, 1964-1965, s. 136-137; c. 12, 1966-1967, s. 153-154; c. 13, 1968, s. 134; c. 15, 1969, s. 533-534; c. 15, 1970, s. 784-787; c. 16, 1971, s. 726-732 (Bu yazının 1. ve 3. bölümlerini O. N. Turabaçev hazırlamıştır). Dergi 17. ciltten itibaren daha derli toplu bir Türk dünyası bibliyografyası vermeye başlar. Bu ciltte Türk dünyası ile ilgili bölümü Mille T. Goriaçeva hazırlamıştır.

3. **Onomastica**. Winnipeg-Kanada, 1951. Yılda 2 sayı çıkar. Ed. J. B. Rudnykyj. **Canadian Institute of Onomastic Sciences** tarafından çıkartılmıştır. 1972'de yayını tatil etmiştir.
4. **Names**. Potsdam-New York, 1953. Yılda 4 sayı çıkar. Ed. C. Rothrauff. **American Name Society**'nin organı olan dergi **State University of New York at Potsdam** tarafından yayınlanmaktadır.
5. **Naamkunde**. Leuven-Belçika, 1969. Yılda 2 sayı çıkar. **Instituut voor Naamkunde** tarafından yayınlanmaktadır. Metinler Holanda diliyle, bazen de İngilizce ve Almancadır. Evvelce **Vereniging voor Naamkunde** adıyla çıkıyordu.

Doğu bloku ülkelerinde çıkan dergiler şunlardır: **Antroponimika, Etnonimy, Onomastika, Onomastika Povolz'ja** (1969), **Oronimika**.

EK : M. Şakir ÜLKÜTAŞIR, «Atatürk'e Bu Soyadı Nasıl Verildi ve Bunu Kim Buldu?» Cumhuriyet'in 50. yılına Armağan, Ankara, 1973, s. 1 - 6.

AHMET HARAMİ DESTANI'NIN İKİ MASALLA KARŞILAŞTIRILMASI

Bilge SEYİDOĞLU

1. Ölü Yiyen Derviş
2. Terzi Kızı (1)

Masalların nasıl ve ne zaman teşekkül ettiklerini bilmiyoruz. Son zamanlarda masallar üzerinde yapılan çalışmalar bazı motiflerin en fazla hangi bölgelerde bulunduğunu tesbit etmemize ya- rıyor. Tarihi-Coğrafi Fin Metoduna göre yapılan araştırmalarda masallar motif dediğimiz en küçük parçalarına ayrılarak bunların belli bir sisteme göre tasnifleri yapılıyor ve haritalar çizilerek bu motiflerin harita üzerindeki yerleri gösteriliyor. Harita üzerinde bir motif hangi bölgede daha yoğun olarak bulunuyorsa motifin çıkış yeri olarak o bölge gösteriliyor. Böylece motiflerden hareket edilerek masalların menşei bulmak son derece güç bir iştir. Herhangi bir masal veya motif için böyle bir tesbit yaparak şu masalın menşei şu bölgedir diye kesin karar veremeyiz. Me- todumuz doğru bile olsa dünyadaki bütün masalları toplamak im- kanı bugün için mevcut değildir. Hergün hatta her an dünyanın bildiğimiz, bilmediğimiz bölgelerinde masal anlatılmaktadır. Masal, sözlü geleneğin malı olduğu için her an yeniden bir başka biçimde yaratılır ve yapacağımız bütün tesbitler eksik kalır.

Teorik olarak masalın, tarihin bilinmeyen devirlerinden beri mevcut olduğunu kabul ediyoruz. Bu konudaki yazılı tesbitler XIX yüzyıldan sonralara aittir. 1840 tarihinden sonra folklor çalışmaları ilmi bir hüviyet kazanır ve masal tesbitleri ciddi bir şekilde ele

(1) Bilge Seyidoğlu, Erzurum Halk Masalları Üzerinde Araştırmalar. Sa. 183-187, 354-358 Ankara, 1975.

alınır. Bu tarihten sonra Hint İran ve Arap kaynakları keşfedilir, masallar üzerinde çalışmalar başlar.

Gerek yazılı kaynaklar gerekse sözlü metinler üzerinde yapılan çalışmalardan anlıyoruz ki masal devresinden sonra destan devri başlıyor. Destanlar da önceleri yazılı olarak tesbit edilmiş değillerdi. Sözlü gelenekte şiir halinde halkın dilinde yaşayan bu destanlardan bazıları sanatkârlar tarafından yeniden işlenerek tesbit edilmişlerdir. Şehnâme, Kalevela İlyada ve Odysseia gibi. Destanlardan bazıları da sözlü olarak bugün hala halkın arasında devam etmektedir. Manas destanı gibi.

Destanlardan sonra Halk Hikayeciliği devri başlar. Bu hikayeleri de genel karakterleri bakımından 1. Kahramanlık hikâyeleri 2. Aşk hikayeleri olmak üzere iki grupta topluyoruz. Ahmet Harami halk hikayelerinden Kahramanlık Hikâyeleri gurubuna girmektedir. Tercüman gazetesi 1001 Temel eser arasında çıkan bu eser Halis Akaydın tarafından neşre hazırlanmıştır (2). Eser, XIV nüçü y.y da yazılmış, XVI yy. da istinsah edilmiştir.

Ahmet Harami Destanı ile Erzurum'dan derlemiş olduğumuz masallar arasından seçtiğimiz iki masal arasında büyük bir benzerlik vardır. Masallar bütün ayrıntıları ile destana benzemeseler de ana motifleri arasında büyük bir benzerlik vardır. Benzerlik tesbit ettiğimiz iki masalı ve destanı epizotlarına ayırıp incelediğimiz zaman yakınlığı açıkça görebiliriz.

Epizotlar : A. AHMET HARAMİ DESTANI

1. Gürcistan'da yaşayan Harami Ahmet. Bağdat Sultanı'nın hazinesini yağmalamaya karar verir.
2. Bağdat Sultanı'nın kızı Gülendâm Ahmet Harami ve dokuz arkadaşının hazineye doğru gittiklerini görür, onları takibeder.
3. Padişahın kızı Gülendâm, hazineyi soymaya gelen haydutlardan dokuz tanesinin başını keser, Haramibaşı Ahmet kaçar.

(2) Ahmet Harami Destanı. Haz. Halis Akaydın, Tercüman 1001 Temel Eser 34 Daha önceki neşri için:

D, 11, 26 İst, 1946.

Destan-ı Ahmet Harami. Talat Onay

T. D. K.

4. Ahmet Harami intikam almak için bir plân kurar, tüccar kılığına girerek Bağdad'a gelir.
5. Kıymetli hediyelerle Sultan'ın sarayına giren Ahmet Harami kendisini sultana sevdiren ve kızına talip olur.
6. Gülendâh haraminin hilesini sezer, babasını kıramadığı için bu evliliğe razı olur gibi gözükür. Geceleri haraminin yanına çok yakın bir arkadaşını yollar.
7. Bir yıl sonra Gülendâh'ın geceleri harminin yanına yolladığı arkadaşı ölür. Harami da padişahın izin alarak Kıbrıs'a gitmek üzere yola çıkar.
8. Yolda Ahmet Harami Gülendâh'dan intikam almak için onu kazıklara bağlar ve yakmak için odun getirmeye gider.
9. Gülerdam'ın bağırip çağırmaalarını duyan, bir kafilenin başkanı onu kurtarır.
10. Gülendâh Şiraz'a gelir. Sultan Külefruh onu çok beğenir, evlenirler.
11. İntikamını almak için Gülendâh'ı arayan Ahmet Harami onu bulur. Herkes uykundayken büyü yaparak saraya girer.
12. Gülendâh Ahmet Harami'yi saray merdivenlerinden iterek öldürür böylece kurtulmuş olur.

B. ÖLÜ YİYEN DERVİŞ

1. Bir Padişah avucunda sakladığı şeyleri bilene kızını vereceğini vadeder.
2. Bir derviş gelir, padişahın avucunda bir bitle pire sakladığını bilir, kızını alır gider.
3. Prenses, dervişin ölü yediğini görür.
4. Derviş, kızdan şüphelenir. Çeşitli kılıklara girerek gelir. Prensesin, sırrını bilip bilmediğini öğrenmek ister.
5. Dadısının kılığında gelince kız sırrını verir. Derviş de kızını yemeğe kalker.
6. Prenses, derviş kendisini yemedi önce yıkanmak isteyin-

ce, onu hamama gönderir. Kız hamamdan bir beslemenin yardımı ile kaçar.

7. Bir padişah, kızı, ormanda sığındığı ağacın tepesinde bulur, odunla evlenir.
8. Derviş katır olur, kamçı olur padişahın karşısına çıkar fakat onu kandıramaz. Nihayet bir elma olup saraya girer.
9. Gece derviş, herkesin ruhunu bir şişeye doldurarak kızı öldürmeye hazırlanır.
10. Prenses abdest alırken havuzdaki balıklar dervişin ruhları topladığı şişenin yerini haber verirler.
11. Prenses çocuğunu emzirmek bahanesi ile şişeyi beşiğin altından çıkarıp kırınca uyuyanlar ayılırlar.
12. Prenses, dervişi aslanlara kaplanlara parçalatarak kurtulur.

C. TERZİ KIZI

1. Padişahın oğlu ile terzi kızı birbirlerini küçük düşürücü oyunlar tertip ederler.
2. Terzi kızı padişahın oğlunu yenince şehzade saraydan kırk kız seçerek bu kızlara, terzi kızını götürüp ıssız bir dağa bırakmalarını söyler.
3. Kırk kız dağda bir lâmba oyunu tertip ederler. Terzi kızını uzaklardan bir yerden ışık getirmeye yollarlar.
4. Terzi kızı, gittiği yerin haramilerin sığınağı olduğunu görür. Haramilerin uşağı ile anlaşarak ışığı ele geçirir.
5. Terzi kızı arkadaşlarının kendisine hile yaptıklarını anlayınca onları haramilerin evine götürüp yakalatır, sonra da acıyarak kurtarır.
6. Haramibaşı, yaptıklarından dolayı terzi kızından intikam almaya karar verir.
7. Terzi Kızı, Haramibaşının niyetini anlayınca ona da aynı oyunu oynar. Kendi yerine pekmez dolu bir tuluğu bıçaklatır. Sonra yaptıklarını pişman olan Haramibaşı ile evlenir.

Epizotları inceledikten sonra üç masalın müşterek motiflerini sıralıyabiliriz. Verdiğimiz harflere göre metinlerin sırası :

- A. Ahmet Harami Destanı
- B. Ölü Yiyen Derviş
- C. Terzi Kızı

- A. Gülendâm bir padişah kızıdır.
- B. Kadın kahraman bir prensestir.
- C. Kahraman Terzi Kızı'dır.

- A. Gülendâm haramiden kaçır.
- B. Kahraman dervişten kaçır.
- C. Terzi kızı haramiden kaçır.

- A. Gülendâm bir sultanla evlenir.
- B. Kahraman bir sultanla evlenir.
- C. Terzi Kızı Harami ile evlenir.

- A. Gülendâm Haramiden intikam alır.
- B. Kahraman dervişten intikam alır.
- C. Terzi kızı haramibaşından intikam alır.

A ve B masalları ana motifleri bakımından tamamen uygunluk gösterirler. C masalındaki müşterek motifler — Haramiden intikam alma — şeklindedir, Ahmet Harami Destanı ile bilhassa Ölü Yiyen Derviş masalının temelde aynı olmaları masal devrinden destan ve halk hikayesine geçiş teorisini biraz daha kuvvetlendirmektedir. Destan, Halk Hikâyesi karakterini kazandıktan sonra masaldaki belirsiz ülkenin hükümdarı bir yere yerleşmiş Bağdat Sultanı olmuştur. İsimsiz sultan destanda Gülendâm adını alır. Büyücü — Ölü Yiyen — Derviş, Gürcistan'lı Harami Ahmet olur. Masalın prensesi bir padişahla evlenir, destandaki Gülendâm Şiraz Sultanı Külefruh ile evlenir.

Masallarımız gerek konu gerekse motifler bakımından büyük bir kaynaktır. Yukarıda yaptığımız araştırma gibi birçoklarını daha bulmak mümkündür.

HAKÎM SENÂÎ
VE
SAYR AL—'İBÂD İLA'L—MA'ÂD

Saime İnal SAVI

Klâsik İnan Edebiyatında, son Gazne Hükümdarları Sarayının en ünlü şairlerinden biri olan Hakîm Senâî'nin adı hakkında :

Avfi (1), Lubabu'l albâb'ında : Macd al-Dîn Âdam al-Sanâî; Kâtib Çelebi (2) (Hâcî Halîfa), Kaşf al-zunûn'unda: Muhammed Bin Âdam; Câmî (3), Nafahat al-Uns'unda ve Hidayet (4), Riyaz al-Arifin'inde aynen Avfi gibi Macd al-Dîn Âdam al-Sanâî demektedirler. Hakîm Senâî de kendi eseri olan Hadikat al Hakika'da: (5) «Abul Macd kelimesi, şeref ve itibar arayan kimsenin dudakları arasındadır. Şairlerin bu sözle maksatları benim, bu yönden adım Macdud oldu. Bünye bakımından dedeme benzediğim için geçmişte künyemi Macdud yazdılar.» demektedir. Şairin çağdaşı olan Muhammed bin Ali al-Raffa (6), Hadikat al Hakikanın ön sözünde Abul Macd Macdud bin Âdam al-Sanâî der. Bu da kati olarak gösteriyor ki şairin adı Macdud'dur. Muhammed bu kelimenin değiştirilmiş bir şekli olmalıdır. Senâî Divanı'nda (7) şairin başka bir adı daha vardır: «Hasan oğlu Hasan oğlu Hasanım; Sen güzel yaratılmışsın ve Hasan güzelliğin kölesidir.» Yukarıdaki beyit yüzünden bir çok yazarlar onun adını Hasan olarak kaydetmişler ve

-
- (1) Avfi, Muhammed; Lubabu'l albâb; Edward G. Browne neşri C. I: s, 252.
(2) Katib Çelebi; Kaşf al-zunûn; İstanbul 1941; C. I; s. 645.
(3) Câmî; Nafahat al-Uns; Hint Baskısı s. 537.
(4) Hidayet; Riyaz al-Arifin; Tahran H.Ş. 1316; s. 333.
(5) Senâî; Hadikat al Hakika; Müderris Razavî neşri; Tahran 1329 H.Ş. C. 2; s. 717.
(6) Raffa, Muhammed bin Ali; Hadikat al Hakika önsözü; s. 10.
(7) Senâî Divanı; Müderris Razavî neşri; Tahran H.Ş. 1341; s. 401.

onlara göre Macdud sonradan bir unvan ve bir lâkab gibi bu ada eklenmiştir.

Şairin doğum yeri Gazne'dir.

Senâî'nin doğum tarihine hiç bir tezkirede rastlanmaz. Bununla beraber ihtimallere göre H. V. yüzyılın ikinci yarısı (M. XII. yüzyılın ikinci yarısı) olabilir.

Görebildiğim tezkirelerde şairin gençlik yıllarından bahs olunmamaktadır. Bu yüzden tahsili ve çevresi hakkında bir bilgini yoktur. Hayatının diğer safhaları ise şairliği bahsinde ele alınmıştır.

Hakîm Senâî'nin ölüm tarihi de ihtilâflıdır.

Muhammed bin Ali al-Raffa (1) ve Câmî (2), H. 525 yılı Şaban ayının 11 inci günü (M. 1131, 10 Temmuz) olduğunu söyler. Fakat bu doğru değildir. Çüngü Tarık al-Tahkîk adlı mesnevisini H. 528 (M. 1134) de bitirdiğini, bizzat kendisi, eserin sonunda bildirmektedir.

Lutf Ali Beg Âzer (3) H. 545 (M. 1150) olarak gösterir. Bu tarih aynı zamanda Hermann Ethé (4), Berthels (5) ve Ritter (6) tarafından da kabul olunmuştur. Çünkü H. 542 (M. 1147) de ölen Emîr Mu'izzî için Senâî'nin yazmış olduğu bir mersiye (7) vardır.

Bu tarihlerden başka Devlet-Şah (8), Kâtib Çelebi (9) ve Şemseddin Sami (10) tarafından verilen H. 576 (M. 1180) tarihi de şairin ölümü için çok uzak bir tarih olduğundan kabul edilemez.

Netice olarak Hakîm Senâî'nin H. 545 (M. 1150) tarihinde öldüğünü söyleyebiliriz.

(1) Raffa, Muhammed bin Ali; Hadikat al Hakika önsözü; Tahran H.Ş. 1329.

(2) Câmî; Nafahat al-Uns; Hint baskısı; s. 537.

(3) Lutf Ali Beg Âzer; Âtaş-kada; Bombay 1299; s. 108.

(4) Hermann Ethé; Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office; C. I; s. 70.

(5) Berthels; Islamica; C. 3; Fas. 1; s. 15.

(6) Ritter; Der Islam; C. 22; s. 100.

(7) Senâî Divanı; Tahran H.Ş. 1341. s. 1057.

(10) Devlet-Şah; Tazkira al-şu'ara; Edward G. Browne; 1901; s. 95.

(8) Kâtib Çelebi; Kaşf al-zunûn; İstanbul 1941; C; 1; s. 645.

(9) Şemseddin Sami; Kâmus al'alâm; İstanbul 1311; C. 4; s. 2636.

Senâî'nin türbesi Gaznede bulunmaktadır.

Şairin edebi şahsiyetine gelince :

Hakim Senâî, İran'ın ilk ünlü mutasavvıf şairidir. Zira kendisinden önce tasavvuf vadisinde hiç kimse onun kadar açık, akıcı ve mükemmel şiir söylememiştir. Eserlerinden, gençliğinde farsça yazan şairlerin divanlarını okuduğu gibi arapça yazan şairlerin şiirlerini de okumuş olduğunu anlıyoruz. Nitekim bir kasidesinde İslâmiyetin ilk yıllarında yaşamış olan Cerîr (1) ve Ferezdak (2) adlı iki arap şairinden bahseder. Bu iki şairin birbirlerine hicivler söylemiş olduklarını ve aralarında husumet bulunduğunu aşağıdaki beyitten anlamaktayız:

«Aziz nefsinı şeytan aldattığı günden beri, sende Ferezdak'ın kuvveti ve Cerîr'in de iddiası vardı.» (3)

Hakim Senâî'nin eserlerinde övdüğü hükümdarlar, Gazne Sultanlarından İbrahim (H. 455-492; M. 1063-1099), Mes'ud III (H. 492-508; M. 1099-1115) ve Behram Şah (H. 511-547; M. 1117-1153) dir.

Şair, en eski mesnevisi olduğu kabul edilen Kârname-i Belh'de, Sultan İbrahim'i övmekte, diğer iki padişahın adları ise divanında geçmektedir. Bütün bunlar gösteriyor ki şair hayatının başında medhiye söylemiştir. Belli olmayan bir sebeple Hakim Senâî'de büyük bir değişme olmuş ve saraydan uzaklaşarak sofiyâne bir

- (1) Cerîr: (? — 733 ?) Emevîler devrinin en büyük arap hicviyecisi olan Cerîr, şair olarak, halife Mu'âviya zamanında şöhret kazanmıştır. Hicviyeleri ile medhiyelerinden başka, güzel mersiyeleri de vardır. Ferezdak ile olan muşaarasına ait şiirleri, 1905-1909 da Beyan tarafından neşredilen Nala'id isimli eserdedir. (İslâm Ansiklopedisi; C. III; s. 109.
- (2) Ferezdak; 640 ? — 733 Emevîler devrinde üç hiciv şairinden (Cerîr ve al-Ahtal) biridir. En göze çarpan vasıfları, son derecede şehvete düşkünlük, korkaklık, zâlimlik ve kendini öğmedir. Bu seçiyeye hususiyeti ile takibi Cerîr'e bir çok defalar haklı alay fırsatları veriyor. Her ne kadar hayatının sonlarına doğru bazı geçici merhamet hislerine kapılmış ve ahiret korkusunu canlı manzumeler ile ifade etmiş ise de, araplar onu bir nevi deccâl gibi ölmüş gösteriyorlar. Ferezdak en ziyade hiciv yazmış ise de, diğer taraftan caize isteyen kasideler ve medhiyeleri de söylemiştir. Muahhar filologlar onu, nihayetsiz kelime zenginliğinden dolayı, takdir etmişlerdir. (İslâm Ansiklopedisi; C. IV; s. 556.
- (3) Senâî Divanı; Müderris Razavi neşri; Tahran H.Ş. 1341; s. 287.

hayata başlamıştır. Birçok kaynaklar bu değişme hakkında bir birinden az farklı hikâyeler nakletmektedirler.

Câmî, (4) Nafahat al-Uns'unda şöyle hikâye eder :

«Hakîm Senâî, bir gün bir kaside yazmış ve onu okumak üzere Sultan Mahmud'un (5) sarayına götürmüş. Yolu üzerinde bir layhora (1) rastlamış. Layhor sâkisine: «Bir kadeh daha ver Gazneli Mahmud'un ölümüne içeyim» diyormuş. Sâkî cevap olarak: «Mahmud İslâmiyet yolunda harbeden büyük bir hükümdardır» demiş. Layhor buna karşılık: «Mahmud, ihtiraslı bir hükümdardan başka bir şey değildir. Henüz bir memleketin zaptını tamamlamadan başka bir memleketin zaptına koşuyor.» diyerek verilen kadehi içmiş. Sonra : «Başka bir kadeh daha ver; onu da Hakîm Senâî'nin körlüğüne içeyim.» demiş. Sâkî'nin: «Hakîm Senâî bilgili bir filozof ve ince bir şairdir.» demesi üzerine de: «Eğer bilgili bir filozof ve ince bir şair olsaydı, sultan hakkında bu mubalâğalı satırları yazmazdı. Hakîm Senâî, Allah'ın kendisini daha önemli bir görev için yaratmış olduğunu düşünmelidir» demiştir.

Bu hikâyeye göre Hakîm Senâî bu sözleri iştir iştirmez, kendisinde bir değişiklik hasıl olur ve mistik bir hayata başlar.

Lutf Ali Beg Âzer (2), Âteş-kada'da aynı olayı şöyle nakleder:

«Şair, Sultan İbrahim'in Hindistan'da büyük bir zafer kazanmış olması sebebiyle ona uzun bir kaside yazmış ve kasideyi yazdığı gecenin sabahı temizlik maksadı ile hamama gitmiş. Hamamda külhancının sesini duymuş; külhancı bir yandan şarabın tortusunu içerken, diğer yandan sevgilisine şöyle söylüyormuş: «Bir daha ver Senâî'nin körlüğüne içeyim. Bu şaircik ne için yaratıldığını bilmiyor gibi ne ile meşgul. Yarın Allah ona: «Ne getirdin» dese galiba: «Sadece Sultanların medhiyesini.» diyecek.» Senâî'nin, duyduğu bu sözler üzerine durumu değişmiş ve derhal elini eteğini dünyadan çekerek münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır.

Şemseddin Sami (3), Kâmusal-'alâm'da bu hususu şu şekilde

(4) Câmî; Nafahat al-Uns; Hind baskısı; s. 537.

(5) Sultan Mahmud M. 998-1030 yılları arasında yaşamış olduğuna göre bu yanlıştır, başka bir sultan olması gerekir.

(1) Layhor; Şarap tortusu için.

(2) Lutf Ali Beg Âzer; Âteş-kada; Bombay 1299; s. 108.

(3) Şemseddin Sami; Kâmus al-'alâm; İstanbul 1311; C. 4; s. 2637.

anlatır:

«Hakîm Abu'l Macd bin Âdam, Sultan İbrahim bin Sultan Mes'ud'un zamanında yaşayıp iptidâ-yi halinde hükümdar-i muşarüni-leyhin meddahlarından iken Layhor isminde bir divâneden işittiği ibret-âmiz sözler üzerine dünyadan el çekerek küşe-i inzivaya çekilmiş ve divan-ı eş'arını yakıp fimâbad, yalnız tasavvuf ve tevhide dair eş'ar söylemiştir...»

Encyclopédie de l'İslam'ın (1) Sânâ-i maddesinde ise aynı olay aşağıdaki şekli ile nakledilmiştir:

«Hayatını, saray şairi olarak, hükümdarın ve devlet büyükle-
rinin medhini eden mısralar yazarak kazanırdı. Fakat bir gün Gaz-
ne'nin tuhaflığı ile tanınmış bir adamının, büyüklerin şerefine ya-
lancı mısralar yazmakla vaktini kaybeden ve kıyamet gününde
kendisinden Tanrı için ne yaptığı sorulduğunda susacak olan zaval-
lı Senâî'yi ayıpladığını duyunca, vicdan azâpları duymağa başladı.
Gazne'yi terkedip Merv'e geçti ve orada dinî hayata girerek Şeyh
Ebu Ya'kub Yusuf'un müridi oldu. Bu olay Gazne Hanedanının
XII nci hükümdarı olan İbrahim'in saltanatında vuku bulmuştur.»

Gerçeğe uymayan bu hikâyelerin icad sebebi, sofiyane bir gö-
rüşle izah olunabilir. Zira her sofi'nin hayatındaki bu tip değişik-
lik bir hâdise sebebiyledir ve hemen her sofi için böyle bir hikâye
söylenmiştir. Buna rağmen şairin, hayatının ilk yıllarını sarayla-
rın büyük eğlencesi içinde ve hükümdarları medh ile geçirmiş ol-
duğu bir gerçektir.

Olgunluk çağına girince, seyahat etmeğe başlamış ve bu me-
yanda Belh, Serahs, Herat ve Nişâbur'u ziyaret etmiş ve en son
Mekke'ye giderek Hâc vazifesini yerine getirmiştir. Bu arada o za-
manın büyük şehirleri olan bu yerlerde bir çok sofilerle
tanışmış dervişler topluluğuna girmiş ve Senâî için sofiyâne bir ha-
yat başlamıştır. Bu talimlerin tesiri neticesidir ki nihayet,
sultanların sarayından ve onları övmeyen vazgeçerek inzivaya çe-
kilmiş ve manalı, özlü ve ârifâne şiirler söylemeğe başlamıştır. Ha-
kîm Senâî bu yolda öyle bir mertebeye ulaşmış ki rivayete göre
Sultan Behram Şah kendi kız kardeşini ona vermek istediği halde
o, bu teklifi aşağıdaki iki beyitle reddetmiştir :

«Ben ne mevkie ne paraya ne de kadına düşkün bir adamım.

(1) Encyclopédie de l'İslâm; — T. W. Haig —; C. IV; s. 152.

Tanrı'ya and içerim ki bunu ne yaparım ne de isterim. Bana bir taş bile bağışlasan başına yemin ederim ki o tacı almam.»

Hakim Senâî, Minûçihri, Ferruhî ve Mes'ud Sa'd gibi sebki Horasanî'de yazan şairlerin etkisinde kalmıştır. Aşağıdaki matla ile başlayan kasidesi Minûçihri'nin Şem'iyye kasidesini büyük bir vuzuhla hatırlatmaktadır:

«Ey, gönlünü daima hürs ve tamaha bırakmış olan zavallı dizginini bir hamlede şeytanın eline vermişsin.»

Aşağıdaki beytin son mısraı aynen Ferruhî'nin kasidesinden tazmin olunmuştur :

«Beni bu alemde akılsız ve derbeder bırakma. Aşıkların düşüncesi ve gönülsüz mecnunların fikri gibi olgun ve parlak eyle.» (1)

Aynı şekilde Senâî'nin divanı Mes'ud Sa'd'ın divanı ile karşılaştırıldığında bir çok kasidelerin vezin, kafiye ve bazı tâbir ve teşbihler bakımından birbirinin benzeri olduğu görülür.

Senâî'nin bu taklit devresinden sonra irfan cezbesine düştüğünü ve bu vâdide şiirler söylediğini görüyoruz. Bundan sonraki şiirlerinde okuyanı nefis tasfiyesine, gurur ve tezahürü terke davet eder. Aşağıdaki beyit bunu anlatır:

«Cisim ve canda duraklama ki bu alçak öteki de yücedir. Ayaklarını her ikisinden dışarıya bas, ne burada ne de orada eğlen.»

İran'ın büyük şairlerinden Enverî ve Hâkânî, Senâî'ye büyük bir hoca gözü ile bakmışlardır. Mutasavvıflardan Mevlânâ Celâled-din Rumî ise, onu bir önder addetmiş ve şöyle demiştir:

«Attar, can idi; Senâî onun iki gözü. Biz Senâî ve Attar'ın arkasından geldik.»

Yine Mevlânâ'nın bir şiirinde şöyle dediğini görüyoruz :

«Ben yarı buçuk coştum köpürdüm, tamamını Gazneli Hakîm'den dinle.»

Senâî'nin, Mes'ud Sa'd'ın ölümünden sonra onun divanını toplamak suretiyle yaptığı hizmet de zikrolunmalıdır. Fakat bu toplama, Mes'ud'a ait olmayan bazı parçaları ihtiva ettiğinden, tenkide uğramıştır. Senâî, şairi medheden uzun bir kıt'a yazarak, bu yanlışından dolayı, özür dilemiştir.

(1) Ferruhi Divanı; Muhammed Debir Siyaki neşri; Tahran H.Ş. 1349; s. 10.

Senâî'nin divanından başka yedi mesnevisi vardır.

Divan : Kasideler, gazeller, rubailer ve kıtaları ihtiva eder, Kaynaklar divanın otuz bin beyit olduğunu söylerlerse de İran'lı bilgin Müderris Razavi tarafından tashih ve neşrolunan baskı 13 346 beyittir. Baskıdaki mukaddime bizzat Senâî tarafından kaleme alınmıştır (1).

Hadikat al - Hakika ve Şeriat al - Tarika : Sadece Hadika diye anılan bu mesneviye Fahrînâme de denir. Eser H. 525 (M. 1131) de Sultan Behram Şah adına yazılmıştır. On babdan müteşekkildir. Her bab ayrıca kısımları ihtiva eder ve her biri müstakil birer va'zdir. Bunlar bütünden ayrıldıkları takdirde manalarını kaybetmezler. Yalnızca eseri süsleyen küçük hikâyeler bir önceki kısma yakından bağlıdır ve dolayısıyla mevzudan ayrılamazlar.

Hadikat al - Hakika, İran edebiyatında büyük tesir yapmış manzum eserlerden birisidir. Meselâ, Nizâmî'nin Mahzen al — Esrar ve Hakânî'nin Tuhfet al — İrakeyn'i bunlar arasındadır. Hadika, Senâî'nin ölümünde dağınık bir halde iken, Behram Şah'ın emri ile Muhammed bin Ali al — Raffa tarafından bir araya getirilmiş ve Senâî'nin Hadikat al — Hakika'yı yazarken önünde belli bir plâni olmayışı ve metnin parça parça neşredilmiş olması, mevcut yazmaların birbirinden farklı olmasına yol açmıştır.

Eserin, İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda yazma nushaları vardır.

Hadika (2), Müderris Razavî tarafından neşrolunmuştur. Muhammed bin Ali al - Raffa'nın mukaddimesi de baskıda yer almaktadır.

Vezni; Fâilâtün, Mefâilün, Feilün'dür.

Tarik al - Tahkik : Sofi öğreniminden bahseder. H. 528 (M. 1134) de bitmiştir. Hadika veznindedir.

Kârname - i Belh : Aynı şekilde Hadika vezninde olup Senâî'nin nazmettiği ilk mesnevidir. Eser, Sultan Mes'ud bin İbrahim (492 - 508; M. 1099 - 1115) zamanında ve onun adına yazılmıştır. Mütayebenâme adı ile de anılır.

(1) Senâî Divânî, Müderris Razavi neşri Tahran H.Ş. 1341.

(2) Hadikat al-Hakika; Müderris Razavi neşri; Tahran, H.Ş. 1329

Işknâme : Ahlâkî meseleleri konu olarak işlemiştir. Bin beyittir.

Aklnâme ve Tecrûbet al - İlm : Her iki eser de didaktik mesnevilerdir.

SAYR AL-İ'BÂD İL A'L-MA'ÂD

Bu eser bize aydınlanmayı arayan insan ruhunun, beden ve ruh dünyasının bütün merhalelerindeki bir seyahati açıklamaktadır. «Ben» şeklinde hikâye tarzı ile neoplatonik bir kozmos içerisinde, insan şekline sokulmuş aklın rehberliği altındaki bir seyir anlatılmaktadır. Bu seyahat nebatî ruhlar âleminde başlar. Buradan mutedil ruhların diyarı olan daha yüksek mıntakalara gider ki burada, seyyah ışık saçan ihtiyar şeklinde bir rehber bulur. Bu ihtiyar itidalli ruhun kendisidir. İhtiyar Senâî'ye alegorik bir şekilde, hayalî şehirler olarak tesvir edilen dört unsurun içinde rehberlik eder. Senâî'nin bize gösterdiği tablo Dante'nin (1) inferno'sunu gayrı ihtiyarî olarak hatırlatır. Derin karanlık içerisinde ejderhalar, yılanlar, akrepler ve benzeri korkunç hayvanlar çolaşırlar. Ebediyen ışıktan mahrum olan bu bölgede korkunç yaratıklar yaşarlar ve hayvanî hırs ve şehveti temsil ederler. Nihayet gittikleri yerler bir az daha aydınlanır ve seyyahlar itidalsizliğin parlayan mıntakasına erişirler ve idrâk yolundan ilerlerler. Tarikatın topraklarının sınırında rehber Senâî'yi terkeder. Çünkü bu mıntakada saf olunması istenen ruh tamamen kudretsizdir. Senâî seyahatine yalnızca devam eder ve nihayet tevhid mıntakasına erişir. Orada Logos (2) ile peygamber kisvesinde Muhammed'e rastlar ve seyir böylece sona erer.

- (1) Dante Alighieri: — (1265 — 1321) İtalyanın en büyük şairi ve dünya edebiyatında en büyük şairlerden biri sayılan zattır. Bizde «İlâhî Komedi» diye ifade edilen «Divina Commedia» adlı eserin müellifi olarak meşhurdur. Bu eser üç kısımdan teşekkül eder: Cehennem, Âraf ve Cennet. Şair buralarda yaptığı hayalî seyahatleri ve gördüğü ruhları tasvir eder. Cehennem'le Âraf'ı Virgil'in ruhu, Cenneti de sevgilisi Beatrice'nin ruhu delaletiyle dolaşmıştır. Dante'nin bu şaheseri italyancanın ilk şiiRIDIR ve bununla şair hem milletin şiiR dilini yaratmış, hem de dünya edebiyatına bir şaheser kazandırmıştır.
- (2) Logos: — (Deyi) Eflâtun felsefesinde Tanrı, Hıristiyan felsefesinde «Ekonomi selase» denen üç uknumdan biri, yani Tanrı kelâmını insanlara ulaştırın oğul (İsa) manasına kullanılır.

Eserin adı «Kulların öbür dünyaya yolculuğu» anlamında Sayr al-İ'bâd ile l-Ma'âd'dır. Fakat kaynaklar, aynı eserden başka adlarla da bahsetmektedirler. Meselâ, Hermann Ethe, (1) Sayr al-İ'bâd ile l-Ma'âd adı yanında «Kunûz al-Rumûz» da der ki «Remizler Hazinesi «demektir. Şemseddin Sami (2), aynı eseri Rumûz al-Enbiya ve Kunûz al-Evliya diye zikreder ki «Peygamberlerin Remizleri ve Velilerin Hazinesi» anlamındadır. Bazı yazma nushalarda ise sadece Sayr al-İ'bâd (3) veya Risale-i Sayr al-İ'bâd (4) adı ile anılır. Eser, Serahsda şehrin kadısı Muhammed bin Mansur Serahsî adına yazılmıştır.

Sayr al-İ'bâd'ın doğrudan doğruya okuyucunun hislerine hitap etmesi göz önüne alınmıştır. Sembollerin izahı yapılmamıştır. Sufî edebiyatını okuyan kimsenin Senâî'nin gayesini anlamaması imkânsızdır. Tecrübeli okuyucunun bu noktaları anlamasını edebî sanatlar ve telmihler kolaylaştırır. Eserin maksadını hisli bir kimsenin anlayabilmesi lâzımdır.

Sayr al-İ'bâd, Fâilâtün, Mefâilün, Feilün vezninde yazılmıştır.

Eser şekil itibariyle bir mesnevidir. Bilindiği gibi türlü içtimâî tesir ile sür'atle inkişaf eden tasavvuf cereyanı, esaslarını ve temsil ettiği hayat tarzını telkin etmek ve herkese kabul ettirmek için, mesnevi şeklinden istifade etmiştir. Bu şeklin istenildiği kadar genişletilmesinin kolay olması ve araya sokulan hikâyeler ile usanmadan okunur bir hale getirilebilmesi mistik şairlerin mesneviye ilâve ettiği hususiyetlerdir. Senâî'nin diğer mesnevileri gibi Sayr al-İ'bâd da tasavvufî mesnevilerin ilk mümessilidir.

Sayr al-İ'bâd, ele aldığı konular itibariyle yirmi sekiz bahse ayrılmış, her kısmın başında da o bölümün âdetâ özeti şeklinde olan bir başlık konmuştur. Bunlar sırasıyla aşağıda gösterildiği şekildedir :

Dış güzelliği yönünden nefis-i nabite mertebeleri hakkında

-
- (1) Hermann Ethe M.A., Ph. Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the India Office., I., s. 570 ve devamı, No: 914/4.
 - (2) Şemseddin Sami; Kâmûs al-'alâm, C. IV, s. 2627, İstanbul 1311.
 - (3) İstanbul Üniversite Kütüphanesi, No. F. 538 (Mecmua-i Âsâr-i Tasavvuf) 506 b.
 - (4) Hermann Ethe M.A., Ph. D., Catalogue of Persian Manuscripts in the Library of the Indis Office., C. I. s. 570 ve devamı.

Ruh-i hayvani'nin sıfatı

Eğreti aklın sıfatı

Toprağın cevheri sıfatı ve insan oğlunda onun tesirleri hakkında
Kıskancın sıfatı, kıskanç hastadır, hastalığın tabiatı bünyeyi
kurutmasıdır ve hastalık ölümün yarısı demektir

Kıskançlık suretinin sıfatı

Aç gözlülüğün sıfatı

Zühal yıldızının sıfatı

Suyun ıslaklığının sıfatı ve onun canlı varlıklardaki tesirleri
Ayın sıfatı

Arzu cevherinin sıfatı

Müşteri yıldızının vasfı

Ateşin vasfı ondan doğan şeyler

Yüce yaratılışlı olmanın vasfı

Nefs-i insani'nin derecelerinin vasıfları

Taklit erbabının vasfı

Tabiata mensup olanların vasfı hakkında

Yıldıza tapanların vasfı

Kötümserlerin sıfatı

Yaklaşanların sıfatı

Şaşırılmışların sıfatı

Bütün taklitçilerin sıfatı

Küllî nefs'in sıfatı

Akl-ı fa'âl'in sıfatı

Akl-ı küllî'nin sıfatı

Tarikat yolunda yürüyenlerin sıfatı

Kulluk ve Tanrı'yı birleyenlerin sıfatı

Bu mesnevinin beyit sayısı takriben her yazmada ayrıdır. Kaynaklara göre 700 beyti ihtiva etmesi gerekir. Seyyid Nefisi neşri 775 beyit, en eski istinsah tarihini taşıyan Bagdatlı Vehbi nushası ise 713 beyittir.

Burada ilk defa olarak bir mevzuun manzum bir şekilde işlendiğini görüyoruz. Sonradan bu, sofiyâne şiirin en çok beğenilen temalarından biri haline gelmiştir. Eserin büyük bir kısmı sufi

seyrin alegorik bir şekilde anlatılışdır. Senâî'de tabii realizmi bulamayız. Konu, zaman ve mekân dışında ve muayyen olmayan masal ülkelerinde geçer. Hayal unsurunun zenginliği yanında fikre de yer vermiştir.

Aslında bütün eser mistik yolların tasvirinde sembolik intibahlardan başka bir şey değildir; fakat tasvirler üstad bir elden çıkmış olup hayvanî içgüdünün korkunç uçurumlarından parlayan binlerce güneş ışığının aydınlattığı ruhlar âlemine geçiş çok güzel kompozite ve ifade edilmiştir. Üslubu açık ve akıcıdır. Eser şâirane bir tertip kabiliyetini havi olup, lâfz ve manâ sanatlarına yer verilmiştir.

Şair, bu manzumede temsil şeklinde insanın hilkatı ve yaratılışın çeşitli şekilleri üzerinde durmuştur. Ensârî'nin (1) Menazıl al-Sairin'de ilmî bir şekilde tasvir etmiş olduğu son gayeye götüren duraklar Senâî'de tablolar halinde tekrar verilmektedir.

Senâî'den itibaren bu hikayeler sufi öğreniminin karakteristiğini teşkil etmiştir. Sufî şairlerin hangi kaynakları daha ziyade kullandıklarını göstermesi bakımından da mühimdir. Bu eser, sonra da Feriduddin-i Attar tarafından mükemmelleştirilen didaktik manzumelere örnek olmuştur. Meşhur Mantık al - Tayr esas olarak Sayr al-İ'bâd'daki yapıyı gösterir.

Sufiyâne öğretici şiirin inkişafında ikinci adımı büyük şair Celâleddin Rûmî'nin Mesnevî'si teşkil eder. Celâleddin Rûmî kendinden öncekilere bağlı kalmıştır. Mevlâna'nın Attar ve Senâî'nin tesiri altında kaldığı hususu bütün edebî araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir. Büyük şair da tevazu ile bu bağlılığı belirtmek istemiş ve eserlerinde bu noktanın üzerinde durmuştur.

Sayr al - İ'bâd'ın gördüğüm yazma nushaları:

1. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Vehbi (Bağdatlı) kısmı
No: 1672

(1) Ensârî (Ebû İsmâîl 'Abd Allah b. Ebû Mansûr Muhammed); H. 396- H. 481 (M. 1006 - M. 1088), En eski ve en meşhur İran mutasavvıflarından olup, umumiyetle kendisine Pir-i Ensar, yahut doğduğu yere göre, Pir-i Hirî derler. Ensârî'nin bir çok arapça ve farsça eserleri vardır. Bunlardan en ziyade tanınmışları Münâcât'ları olup, bir çok defalar basılmıştır. (Tahrân, 1299, 1304; Hindistan, 1286, 1297).

Hakîm Sanâ'î, Abu'l Macd Muhammed b. Âdam -H. 525-
Külliyat-i Senâî (179 a -203 b Sair al-'ibâd ila'l-ma'âd)
İstinsah tarihi: 7. Şevval. 552

Müstensihi: Abu Said Mevdud b. Kuli al İsfahânî al Katib
Yk: 219, ölç: 21x14 cm., st: 15; yz: talik, bşk: altın (sahife haşiyeleri kırmızı), kt: kalın, saman rengi, aharsız, ct: koyu kahve rengi meşin, şemseli, miklepsiz, şirazesiz.

2. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa kısmı No: 410
Hakîm Sanâ'î, Abu'l Macd Muhammed b. Âdam -H. 525-

Sair al-'ibad ila'l-ma'âd şerhi
İstinsah tarihi: Safer. 674

Yk: 175, ölç: 16x12 cm., st: 9, yz: talik, bşk ve cl: kırmızı
kt: kalın, aharlı, ct: koyu kahve rengi meşin, şemseli, miklepli.

3. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi No: 2051
Senâî; Ebu Macd Muhammed b. Âdem
Mecmua (74 b. — 86 a. Sair al-'ibad ila'l-ma'âd)
İstinsah tarihi: 25. Şevval. 730

Yk: 86, ölç: 21x10 — 18x7,5 cm., st: 23, yz: talik, bşk: altın, cl: çift altın ve yeşil çizgi, ct: koyu kahve rengi meşin, altın şemseli, müzehhep, baş tarafından miklepli, şirazeli, köşebendli.

4. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih kısmı No: 3734
Hakîm Sanâ'î, Abu'l Macd Muhammed b. Âdam -H. 525-
Al Hadîka fil — hakîka va's-şari'u fi'ttarîka
İstinsah tarihi: H. 884

Yk: 387, ölç: 255x150 — 163x85 mm., st: 15, yz: talik, bşk: kırmızı, kt: saykallı, ct: açık kahve rengi meşin, müzehhep, miklepli, şirazeli, köşebendli.

5. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi No: 3241
Senâî, Ebu Macd Muhammed b. Âdem
Sair al-'ibad ila l-ma'âd şerhi
İstinsah tarihi: H. 885

Müstensihi: Heratlı Gülşeni

Yk: 92, ölç: 26x16.5 - 15.5x5.5 cm, st: 15, yz: talik, bşk: kır-

mızı, kt: aharlı, kalın, lekeli, üzerinde mürekkep izleri var, ct: yeşil kadife, şemseli, miklepli, şirazeli.

6. İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Halet, ilave kısmı No: 61
Hakîm Sanâ'î, Abu'l Macd Muhammed b. Âdam, -H. 525-
Külliyat-i Senâî (152 a — 175 b. Sair al-'ibâd ila l-ma'âd)
İstinsah tarihi: H. 1133

Yk: 195, ölç: 20x13.5 cm., st: 15, bşk: kırmızı, cl: dört çizgi, kt: kalın, saman renginde, ct: yeşil kumaş kaplı, miklepli.

7. İstanbul Ayasofya Kütüphanesi No: 4803
Senâî, Ebu Mecd Muhammed b. Âdem
Mecmua fi't tasavvuf (23 a — 95 a. Sair al-'ibad ila l-ma'-
âd şerhi)

İstinsah kaydı yoktur.

yk:, ölç: 16x10 — 8.5x6.5 cm., st: 11, yz: talik, bşk: kırmızı, cl: çift altın çizgi, kt: kurt yenikli, ince saman renginde, aharsız, ct: kâğıt kaplı, şemsesiz, miklepsiz, köşebendsiz.

8. İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi No: F 538
Hakîm Abu'l Macd Gâznavî

Mecmua-i Âsâr-i Tasavvuf (506 b — 513 a. Sair al-'ibâd)
İstinsah kaydı yoktur.

Yk: 913, ölç: 20x11 — 17x8 (14x6.5 — 11x5 cm. 1. ve 2. hâşiye) cm., st: 25, yz: talik, bşk: müzehhep, altın, cl: çift altın çizgi, kt: ince, aharlı, saman renginde, lekesiz, rutubet, mukabele ve tashih görmemiş, ct: koyu kayve rengi, müzehhep, zencirekli, şemseli, köşebendli, miklepli, şirazeli,
Sayr al-İ'bâd'ın basma nushası:

Seyyid Nefisî; Sayr al-İ'bâd ila l-Ma'âd, Güneş Matbaası, Tahran 1316.

RECAİZADE EKREM'İN BATI EDEBİYATINDAN YAPMIŞ OLDUĞU TERCÜMELER

Zeynep KERMAN

Yeni Türk edebiyatının ilk nesline mensup diğer yazar ve şairler gibi Recaizade Ekrem de (1847-1914) kuvvetle Fransız romantik akımının tesiri altında kalmıştır.

Türk edebiyatında Batı dillerinden yapılan edebî tercüme 1859 yılından itibaren başlar. Şinasi 1859 da neşrettiği **Tercüme-i manzume**'de Lamartine'in bir parçasına yer verir. Sadullah Paşa'nın yine aynı şairden çevirdiği **Göl** şiiri (1) ve Edhem Pertev Paşa'nın Victor Hugo'dan **Tıfl-ı nâim** (2) başlığıyla Türkçeye aktardığı şiir, romantiklerden yapılan ilk şiir tercümeleridir. Fakat Lamartine ve Hugo, Türkiye'de çok daha önce, siyasi şahsiyetleriyle adlarını duyurmuşlardır.

Recaizade Ekrem'deki romantizm tesirini Chateaubriand ile Lamartine'e bağlamak mümkündür. Bizim tesbit edebildiğimize göre, Türkçede Chateaubriand'dan ilk tercüme yapan Recaizade Ekrem'dir (3).

Recaizade Ekrem'in eserlerinde Lamartine'in tesirini daha açık bir şekilde görmek mümkündür. Bu tesir Lamartine'in **Meditations** ve **Harmonies** adlı şiir kitaplarından ilham alarak eserlerine verdiği **Tefekkür** (1303/1888) ve **Zemzeme** (1298/1882; 1300/1884; 1301/1885) gibi isimlerde kalmaz, şiirlerindeki hüznü hava, tabiat karşısında iç âleme dalış, bir nevi murakabeye varış da ondan gelir.

Prof. Kenan Akyüz, **Türk şiiri ve Abdülhak Hâmid** (4) adlı

-
- (1) **Göl**, Bedayü'l-inşa, cüz I, İstanbul 1302/1884-85, s. 193-198.
 - (2) **Tıfl-ı nâim**, Hakayiku'l-vekayi, nr. 96, 1 Kânun-ı evvel 1870.
 - (3) **Amerika'da bir gece**, Terakki, nr. 290, 14 Şubat 1870.
 - (4) Millî kültür, c. 1, sayı 2, Şubat 1977, s. 40-42.

makalesinde, Hâmid'in şiirlerindeki romantizmin Rezaizade Ekrem'den geldiğini ileri sürmektedir. Fakat tesir meselesi oldukça karışık bir vâkıdır. Gerçi **Garam**'ın Abdülhak Hâmid'in ilk gençlik eserlerinden olduğu (5) ve **Sahra**'nın 1879 da neşredildiği gözönünde tutulursa, böyle bir tez ortaya atılabilir. Fakat yukarıda zikrettiğimiz tercüme dışındaki romantiklerden yapılmış daha pek çok tercüme olduğu gibi, Hâmid'in küçük yaşta Avrupa'ya gittiği ve orada pek çok piyes seyrettiği de unutulmamalıdır. Üstelik bu seneler romantizmin zafer seneleridir.

Rezaizade Ekrem'in tesbit edebildiğimiz tercümelerinin çoğunluğunu romantik yazar ve şairler teşkil eder. Bunlar arasında Bernardin de Saint Pierre, Chateaubriand, A. de Lamartine, Victor Hugo, Alfred de Musset sayılabilir.

Bossuet, La Fontaine gibi klasiklerden, ansiklopedistlere ve filozoflara savaş açan Gilbert'den yapmış olduğu tercüme dışındaki, Şansölye Bacon, Barthelemy, Massillon, Xavier de Maistre, Aime Martin, Volnev, Fontenelle, Camille Flammarion, A. Dumas Fils v.b. gibi isimler tercih ve dikkatlerinin yaygınlığını gösterir.

Rezaizade Ekrem'in Çin edebiyatı hakkında bir yazısıyla Çinli bir şairin Fransızcaya çevrilmiş eserinden de bir tercümesi vardır (6).

Daima Batı'ya açık, her türlü edebî yenilikleri destekleyen, genç şairlere değer veren şahsiyetiyle Rezaizade Ekrem'in Servet-i fûnun nesline âdeta manevî bir üstad gibi çok tesir ettiği muhakkaktır.

Rezaizade Ekrem'in nesilleri etkileyen ve bugüne kadar çeşitli antolojilere alınmış iki tercümesi, şairlerinin adını unutturacak kadar müterciminin malı olmuş, başarılı birer çeviridir. Bunlar Victor Hugo'dan **Vecd** (yahut **İstığrak**) adıyla çevirdiği **Extase** ile Alfred de Musset'den **Yâd et** başlığıyla Tünkçeye aktardığı **Rappelle-toi** manzumeleridir.

(5) **Garam**'ın 1913 yılında Şehbal'deki tefrikası yarım kalmış, eser 1923 yılında kitap halinde basılabilmektedir.

(6) **Çin edebiyatı**, Hazine-i evrak, nr. 9, 1297/1881, s. 129-132; **ول آن** Tercüme-i neşide: **İstirahat-i vicdan**, aynı yer, s. 132-133.

Bu şiir tercümelerinin büyük bir kısmı Recaizade Ekrem tarafından **Naçiz** (1302/1886) adlı kitapta toplanmıştır. **Nâçiz**'in ön-sözündeki «Şu Nâçiz'i teşkil eden manzumeler - ki muharririnin **Nağme-i seher**'i gibi nev-heveslik âsârındandır- erbab-ı mütalaaya ilk defa olarak arz-ı vücut etmiyor. Tarih-i tahrir itibariyle evvelkilerden o kadar çok muahhar olmayan birkaçından maadası bundan on beş sene evvel, bundan daha ufak bir mecmuada neşrolunmuş ve iki sene sonra nüseh-i mevcudesi bitmiş idi. Tabir-i aharla bu eser-i nâçiz âlem-i matbuata on beş yıl evvel doğmuş... vaktiyle bir ünvan tahsisine bile değeri görülemeyen bir nâçizin bu suretle tab'ını tekrar ile» (7) ifadeleri Recaizade Ekrem'in bu tercümelerin pek çoğunu 1871 yılında yayınladığını gösterir. Biz maalesef bu kitabı, bütün aramalarımıza rağmen, göremedik. Fakat **Hakayıku'l-vekayi** gazetesinde rastladığımız bir ilân, bu kitabın basıldığını ortaya koyar (8).

Pejmürde (1311/1896) adlı eserinde birkaç tercümesi, **Takriyat**'ta (1314/1896) ise Octave Feuillet (s. 25), Voltaire (s. 29) ve Victor Hugo (s. 54) hakkında kısa mütalaaları vardır. Raif Necdet'in Jean-Jacques Rousseau hakkında yazmış olduğu **Musahabe-i edebiy'e**de (9) bu yazara dair kısa bir mütalaasına yer verilmiştir.

Şiir ve kısa mensur tercümeleri dışında Chateaubriand'ın **Atala**'sını çeviren Recaizade Ekrem, bunu önce adını zikretmeden bir mektupla **Hakayıku'l-vekayi** gazetesine gönderir (10), fakat tefrika yarım kalır. Eser kitap halinde 1288/1872 de basılır. Yazar, **Atala**'yı daha sonra **Atala yahut Amerika vahşileri** (1290/1873) adı altında 5 fasıllık bir piyes haline getirir.

Ahmet Hamdi Tanpınar, **Afife Anjelik** (1288/1871) adlı piyesinin (11) «tercüme yahut çabuk adapte bir eser» olması ihtimalini ileri sürerse de (12) elimizde bunu teyit edecek bir vesika yoktur.

(7) **Nâçiz**, Dersaadet 1302, 1886, s. 3-4.

(8) «Ekrem Beyefendi'nin edebiyata müteallik Fransızcadan tercüme etmiş olduğu 10-12 parça makalât vesaire ile bazı mülâhazat-ı mütenevvia bu defa risale şeklinde... tab olunarak...» **Hakayıku'l-vekayi**, nr. 266, 2 Haziran 1871.

(9) Resimli kitap, nr. 42, Temmuz 1328/Temmuz 1912.

(10) **Hakayıku'l-vekayi**, nr. 175, 26 Şubat 1871.

(11) Neşir ilânı, **Hakayıku'l-vekayi**, nr. 266, 2 Haziran 1871.

(12) Ahmet Hamdi Tanpınar, **Recaizade Mahmud Ekrem**, İslâm Ansiklopedisi, 1946, cüz 31, s. 218-221; aynı yazar, **Edebiyat üzerine makaleler**,

Silvio Pellico'dan yapmış olduğu **Mes Prisons** tercümesi 1869 yılında **Terakki** gazetesinde tefrika edildikten sonra 1291/1875 de kitap halinde basılmıştır. «Namık Kemal'in Magosa nefyini protesto etmek için seçilmiş bir esere» benzeyen (13) bu tercüme üzerine Namık Kemal **Mes Prisons** tercümesi üzerine muaheze-i Kemal'i neşreder (14).

Recaizad Ekrem'in tercümeleri üzerinde müstakil bir araştırma yapılmamıştır. Mustafa Nihat Özön, Hilmi Ziya Ülken, Fevziye Abdullah Tansel, Cevdet Perin, İsmail Hâbib Sevük gibi araştırmacılar, kitap ve makalelerinde yeni Türk edebiyatında Batı'dan yapılan tercümeleri zikrederlerken, Recaizade Ekrem'e de yer vermişlerdir. Biz bu bibliyografyayı hazırlarken bu eserlerden istifade ettik. Bu sahada yapılmış değerli araştırmalardan biri Robert Anhegger'in **Türk edebiyatında ağustosböceği ile karınca hikâyesi**'dir (15). Yazar, Türk edebiyatında fabl türünde yazılmış eserleri kısaca tedkik ettikten sonra, Tanzimat'tan sonra yapılmış La Fontaine tercümelerini zikreder ve asıl konusu olan ağustos böceği ile karınca hikâyesini ele alır. Recaizade Ekrem'in manzum tercümesini aslıyla beraber vererek, tercümeyle «mevzuun icap ettirdiği kıvraklığı vermeyen bir nazım şekli ve bugün için eskimiş bir dille yazılmış... nazım kılığında bir nesir» şeklinde tenkit eder.

Prof. Dr. Mehmet Kaplan, Lamartine'in **Méditations**'undaki bazı şiirlerin Ekrem ve Hâmid'in şiirlerine şekil ve tem bakımından nasıl tesir ettiğini **Ekrem ve Hâmid üzerinde Lamartine tesiri** adlı makalesinde ele alır (16).

Türk edebiyatında romantik akım incelenirken, Recaizade Ekrem'in tercüme ve eserlerine de yer verilmesi gerekir. Biz bu yazımızda, Recaizade Ekrem'den tesbit edebildiğimiz tercümeleri ortaya koymak istiyoruz. Bibliyografya alfabetik olarak sıralanmış ve aynı eserin çeşitli yerlerdeki tercümeleri ise kronolojik olarak gösterilmiştir:

İstanbul 1969, s. 266-271.

(13) A. H. Tanpınar, **XIX. asır Türk edebiyatı tarihi**, İstanbul 1976, s. 477.

(14) Mecmua-i Ebüzziya, cüz 45, gurre C. evvel 1302/15 Şubat 1885 v.d.

(15) **Türkiyat Mecmuası**, c. IX, İstanbul 1951, s. 73-94.

(16) İstanbul dergisi, c. 1, nr. 12, 15 Mayıs 1944, s. 4-5.

(ŞANSÖLYE) BACON, Francis (1561-1626) :

— **Tali**, Dağarcık, cüz, 3, İstanbul 1288/1872-73, s. 72-73

— **İntikam**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 28-30

BARTHELEMY, Auguste Marseille (1796-1867):

— **Fırtına**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 27-28.

BERNARDIN DE SAINT—PIERRE, Henri (1737-1814) :

— **Bulutlar**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 12-16

— **Tayeran-ı hevam**, aynı eser, s. 30-33

— **Tetebbu-ı tabiat**, aynı eser, s. 53-57

BOSSUET, Jasques Benigne (1627-1704) :

— **Romalıların sebep-i kuvvet ve azameti**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 37-40

CHATEAUBRIAND, François Rene (1768-1848) :

— **Amerika'da bir gece**, Terakki, nr. 290, 14 Şubat 1870; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 16-19; Müntehabat-ı teracüm-i meşahir, İstanbul 1307/1889-1890, s. 79-81; Mecmua-i lisan, nr. 43, 27 K. evvel 1315/7 Ocak 1900; Türkçe-Fransızca usul-i inşa, Dersaadet 1328/1912-1913, s. 266-269

— **Aşk-ı maderi**, Terakki, nr. 311, 19 Mart 1870; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 22-24.

— **Amerika ormanları**, Dağarcık, cüz 2, İstanbul 1288/1872, s. 37-39; Şark, nr. 6, 1289/1873, s. 128; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 25-27.

— **Atala**, Hakayıku'l-vekayi, nr. 175, 26 Şubat 1871, nr. 176, 27 Şubat 1871, nr. 184, 10 Mart 1871, nr. 188, 14 Mart 1871, nr. 193, 19 Mart 1871 (R. Ekrem'in adı yok, yarım kalmış bir tefrika).

— **Atala**, fransızcadan tercüme olunmuş bir hikâye-i garibedir. 1. bsk., 1288/1872, Terakki mat., 128+37 s., 4. bsk., İstanbul 1288/1872 (muhtemelen kaçak bir baskı).

— **Atala yahut Amerika vahşileri**, 5 fasıldan ibaret tiyatro, 1. bsk., İstanbul 1290/1873, Camlı Han, Matbaa-i Fehmi, 5+108 s. DUMAS FILS, Alexandre (1824-1895) :

— **La Dame aux camellias hikâyesinde Marguerite'in Armand'a yazdığı bir mektup**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 56-59.

FLAMMARION, Camille (1842-1925) :

— **Camille Flammarion**, Fevaid, IV. sene, nr. 4, 15 K. evvel

1312/27 Aralık 1896, s. 62-64; nr. 5, 29 K. evvel 1312/10 Ocak 1897, s. 78-80; nr. 6, 12 K. sani 1312/24 Ocak 1897 s. 95-96.

FONTENELLE, Bernard Le Bovier de (1657-1757) :

— **İbka-yı nam maksadiyle Diane mabed-i meşhurunu ateşe veren Ursitrad nam şahıs ile meşahir-i mütegalibinden Demetrios Dukalar'ın bir muhaveresi**, Hazine-i evrak, sene 2, nr. 3, 29 K. sani 1299/8 Şubat 1883, s. 39-46; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 61-67.

FOUQUET, Nicolas de, Marquis (1615-1680) :

— **Marquis de Fouquet'nin XIV. Louis'ye vefatından on iki saat evvel yazdığı bir mektup**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 59-60.

GILBERT, Nicolas-Joseph-Laurent (1751-1780) :

— **Âlâm-ı aşka**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 43-44.

— **Aşk-ı nevmid**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 45-47; Osmanlı edebiyatı nümuneleri, Dersaadet 1312/1896-97 s. 434-436.

HUGO, Victor (1802-1885) :

— **Victor Hugo-Mealen tercümedir**, Hazine-i evrak, nr. 3, 1297/1881, s. 39-40; (**Canan** adıyla) Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 69-70; Resimli müntehabat-ı edebiye, İstanbul 1329/1911, s. 80-81.

— **İstiğrak**, Mir'at-i âlem, nr. 14, 1300/1882-83, 217; (**Vecd** adıyla) Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 74-75; Müntehabat-ı cedide, İstanbul 1302/1886, s. 321-322; **Vecd**, İktifat (haz. Mehmet Ata), 3 kısım İstanbul 1320/1904, s. 47-48; Tercüme mecmuası (haz. Mehmet Ata), İstanbul 1329/1913-14, s. 10-11; **Vecd**, Tanzimat'tan beri edebiyat antolojisi, 2. tab'ı, İstanbul 1943, s. 68.

LA FONTAINE, Jean de (1621-1695) :

— **Ağustos böceği ile karınca**, Şemruh-ı edeb, nr. 3, 1881 (görülemedi, 1. nüshası Safer 1298/Mart 1881 tarihidir); Hazine-i evrak, nr. 2, 1297/1881, s. 20-22; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 81-82; Talim-i kiraat (M. Naci), İstanbul 1303/1887; Mecmua-i lisan, nr. 1, 17 Eylül 1315/28 Eylül 1899.

— **Karga ile tilki**, Hazine-i evrak, nr. 2, 1297/1881. s. 20-22; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 83-85; Talim-i kiraat (M. Naci), İstanbul 1303/1887.

— **Meşe ile saz**, Hazine-i evrak, nr. 4, 1297/1881, s. 54-56; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 85-87; Talim-i kiraat (M. Naci), İstanbul 1303/1887; Mecmua-i lisan, nr. 2, 24 Eylül 1315/5 Ekim 1899.

— **Kurbağa ile öküz**, Hazine-i evrak, nr. 5, 1297/1881, s. 67-68; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 88-89.

— **Horoz ile inci**, Hazine-i evrak, nr. 7, 1297/1881, s. 100; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 93; Talim-i kıraat (M. Nacı), İstanbul 1303/1887, s. 60; İktitaf (Mehmed Ata), İstanbul 1318/1900-1901, s. 148

— **Arslanla akd-i şirket eden dana, kuzu, oğlak**; Hazine-i evrak, nr. 8, 1297/1881, s. 116-117; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 91-92.

— **Biri toz diğeri sünger hamumeli iki eşek**, Hazine-i evrak, nr. 10, 1297/1881, s. 149-151; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 89-91; İktitaf (Mehmed Ata), İstanbul 1318/1900-1901, s. 82-84.

— **Keçi ile tilki**, Hazine-i evrak, nr. 17, 1297/1881, s. 267-268; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 94-96.

— **Ölüm ile oduncu**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 96-98; Mecmua-i lisan, nr. 41, 23 K. evvel 1315/3 Ocak 1900.

LAMARTINE, Alphonse de (1790-1869) :

— **Lamartine'den**, Şark, nr. 6, 1289/1872, s. 127-128; Hazine-i evrak, nr. 36, 1297/1881, s. 565; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 43.

— **Sabi-i masumun hal-i sahvında münacaatı**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 70-72; Müntehabat-ı cedide, İstanbul 1303/1887, s. 360-361; Müntehabat-ı teracüm-i ahval, İstanbul 1307/1889-90, s. 16-18; Mecmua-i lisan, nr. 42, 13 K. sani 1315/24 Ocak 1900; Be-dayi-i edebiye, İstanbul 1329/1911, s. 183-185.

— **Âsâr-ı Ekrem'den bir sahife**, Peyam, nr. 12, 2 K. sani 1329 (Lamartine tercümelerinden bahis).

MAISTRE, Xavier de (1763-1852) :

— **Temâşâ-yı semâ-yı mükevkeb**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 36-37.

MARTIN, Aime (1786-1847) :

— **Ezhar**, Terakki, nr. 302, 1 Mart 1870; Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 33-34.

MASSILLON, Jean-Baptiste (1663-1742) :

— **Nes'e-i ahrâ-yı insaniye**, Terakki, nr. 302, 1 Mart 1870, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 40-43.

MUSSET, Alfred de (1810-1857) :

— **Rappelle-toi**, Mizan, nr. 22, 17 Mart 1887; Müntehabat-ı teracim i meşahir, İstanbul 1307/1889-1890, s. 89-91, Pejmürde,

İstanbul 1311/1896, s. 140-143; Resimli müntehabat-ı edebiye, İstanbul 1329/1911, s. 71-73; Bedayi-i edebiye, Dersaadet 1329/1911, s. 210-212; Yeni güzel yazılar, 3. c., İstanbul 1339-1337/1921-1923, s. 189-190; Tanzimattan beri edebiyat antolojisi, İstanbul 1943, s. 68-69.

PELLICO, Silvio (1789-1854) :

— **Mes Prisons tercümesi**, Terakki, nr. 202, 14 Ağustos 1869; nr. 205, 18 Ağustos 1869; nr. 206, 19 Ağustos 1869; nr. 209, 24 Ağustos 1869; nr. 213, 30 Ağustos 1869; nr. 217, 4 Eylül 1869; nr. 228, 20 Eylül 1869; nr. 233, 27 Eylül 1869; nr. 246, 14 T. evvel 1869; nr. 257, 31 T. evvel 1869; nr. 266, 11 T. sani 1869! nr. 272, 20 T. sani 1869; nr. 276, 25 T. sani 1869; nr. 294, 19 Şubat 1870; nr. 309, 12 Mart 1870; nr. 329, 13 Nisan 1870; nr. 335, 21 Nisan 1870; nr. 362, 31 Mayıs 1870.

— **Mes Prisons tercümesi**, İstanbul 1291/1875, Matbaa-i Tasvir-i efkâr, 6+280 s.

VOLNEY, Constantin François de Chasseboeuf (1757-1820) :

— **Tedmir harabeleri**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 19-22.

VOLTAIRE (François Marie Arcuet) (1694-1778) :

— İnsan, Velâdet ve Tenasur, Hayvanat mevzularında kısa yazılar, Dağarcık, cüz 1, 1288/1872-73, s. 40-64.

Bunların dışında, adları eski harflerle yazıldığı için asıllarını çıkaramadığımız veya isimlerine ansiklopedilerde rastlamadığımız yazarlardan da bazı tercümelemler vardır :

— Nazımı قونتاس , mütercimi Ekrem Beyefendi, Hazine-i evrak, nr. 29, 1297/1881, s. 609.

— Mazmazel ساررون , **Bir ama çocuğun tahassürü**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 47-48; Osmanlı edebiyatı nümuneleri, Dersaadet 1312/1896-97, s. 446-447; Mecmua-i edebiye, nr. 9, 7 K. evvel 1316/19 Aralık 1900.

— لوی قوزن ده بره او , **Eşyada cüst ü cu-yı hakikat**, Nâçiz, Dersaadet 1302/1886, s. 7-10; İktitaf (Mehmed Ata), İstanbul 1318/1902 s. 133-136.

— **Poésie-Tercüme şiir** (Fransızca metin, tercüme, mütalaa), Pejmürde, İstanbul 1311/1896, s. 116-119.

ERMENEK KAZASI'NIN BAŞDERE KÖYLERİ AĞZI

1

Kemâl YAVUZ

Ermenek Kazası'na âit ilk ağız araştırması merhûm hocam Prof. Dr. Ahmed Caferoğlu tarafından yapılmış ve bu Kazâ'nın ağız husûsiyetleri ile derlenen metinler «Konya İli'nin Ermenek Ağızı» adı altında neşredilmiştir (1).

O zaman için ulaşım imkânlarının mahdûd oluşu Caferoğlu Hoca'nın Kazâ'nın çeşitli yerlerine gidememesine sebep olmuş ve yeteri kadar bu kazâ ile köylerinin ağızını incelemeye fırsat vermemiştir. Böylece Ahmed Cateroğlu Hoca sâdece Ermenek Kazâsı ağızını ele almış ve köylerinin ağızını tedkîke zaman bulamamıştır.

Biz O'nun bu çalışmasını ileri götürmek için, Ermenek Kazâsı köylerinin ağızları üzerinde çeşitli dil araştırmaları yaptık. Bunlardan ilkini Başdere Köyleri (Âdiller, Küçük Karapınar, Sarıveliler, Turcalar, Kızılca Kışla) ağızı olarak yayınlıyoruz. Bundan sonraki çalışmalarımız Ermenek'e bağlı olan ellinin üstünde kasaba, nâhiye ve köy üzerinde, halka halka devâm edecektir.

Başdere; Barçın Yaylası'nın güney eteğinde, Ermenek - Hâdim yolu üzerinde, aşağı yukarı iki kazâya da aynı mesâfede olan Ayna ve Çevlik derelerinin meydâna getirdiği iki vâdide kurulmuş olup; Âdiller, Küçük Karapınar, Sarıveliler, Kızılca Kışla ve Turcalar köylerinden meydâna gelmektedir.

Başdere köyleri; aralarında bir dere ve bir ketir (kayalık tepe) ile ayrılmış olmalarına rağmen birbirleri ile bitişmiş bir hâldedir. Aslında bu beş köyün mezarlığı, pazar yeri, hepsinin ortasında yer almaktadır. Köylerin merkezindeki Filize Değirmeni'ni bir ta-

(1) Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1972, shf. 1-16; Ankara Üniversitesi Basımevi 1973.

rafa bırakırsak, kuzeyde ilk yapı olan Çartalak ve güneydeki Çandır değirmenleri bu köyleri arasına almaktadır.

Selçuklular zamanında daha önce yerleşme bölgesi olarak seçilmiş olan bu köyler topluluğu târih açısından epeyi eski olup çeşitli târihî kalıntılara yer vermektedir. «Barçın» isminden hareket edersek, burada yerleşenlerin Sirderya Havzası'nda bulunan Sıgnak ile Cend şehirleri arasında bir Oğuz-Kıpçak şehri olan Barçınkent veya Barçınlıgkent'den, Moğol istilâsı sırasında geldikleri ve yerleştiklerini söylemek mümkündür. Bu şehir XII. asırda Sîr-deryâ boylarında Salur Boyu'ndan olup ve bir kısım Oğuzlar üzerinde nüfûz ve hâkimiyet kazanan, aynı zamanda akıllı ve çok zengin bir kadın olan Barçın Hatun'a izafeten kurulmuştur (2). Bilindiği gibi barçın; «ipek» mânâsına gelmektedir (3).

Başdere köyleri halkı eskiden beri Barçın Yaylası'nın çeşitli yerlerine yaylaya çıkmakta, hattâ buralara Anamur'dan yürükler de yaylaya gelmektedir. Karış karış gezilen yerler olarak, en ufacak bir hûsûsiyeti olan yerlere bile çeşitli adların verildiğini göz önüne alırsak; kuzeyden başlayarak: Kendoğlu, Gürülevik, Tanışman, nazgadin < Naz + kadın, Tanışurt < tanış + yurt, Şarılavık, Yeşildirek, Gurandere < kuruyan + dere, Turanşa < Turan + şah, Firenşe < *Firen + şeh, Göynük, Bülbüslü Gaya, Orcoluk < orucu + oluşu, Yoğun Oluk, Çetince, Sulegrik < sulu + egrik, Haşımın İni, Haşımın Alanı (Daş Dibi) vs. gibi isimler toponymie bakımından dikkati çekmekte ve bölgenin dil açısı itibâriyle zenginliğini göstermektedir.

Yollarının sarp oluşu ve dağlık bir bölgede sıkışıp kalmaları köylerin halkının dışarı ile irtibatını sınırlamıştır. Bu sebepten buranın insanların konuşmalarında arkaik kelimeler bir hayli fazladır. Ayrıca Türkçe bu bölgede kendi imkânlarını da zorlayarak yeni kelimeler meydana getirmiştir.

Başdere köyleri folklor açısından da tedkike değer bir yerdir. Bu köylerden Fil Ahmed, Ahmed Onbaşı, Deli Beşe gibi halk şâirleri de yetişmiş ve bölge halkının hislerine tercüman olmaya çalışmışlardır. Bunların bugünkü halefleri Hüseyin Onbaşı ile Deli-kadı oğullarından olan ve «Âşık» ismi ile tanınan Hüseyin Demir hâlâ hayattadır. Bölgenin örf ve âdetleri, ziyâret yerleri, inançları vs.

(2) Faruk Sümer., **Oğuzlar (Türkmenler)**, Ankara - 1967, shf. 40.

(3) **Türk Ansiklopedisi** 5. c., shf. 249.

bakımından, eksik ve muhtasar da olsa, o köylerden yetişen gayretli öğretmen Mustafa Ertaş tarafından folklorla alâkalı bir çalışma yapılmıştır (4). Biz ise çalışmamızda bugünkü yazı dilimize kıyasla derleyip de ortaya çıkardığımız metinler üzerinde fonetik (ses) yönünden sâdece vokallere münhasır olan, bir dil çalışmasında bulduk.

Metinleri toplamada iki yol takip ettik. Bir kısım metinlerin derlenmesinde teyp kullandık. Bir kısım metinleri ise elimizde defter bizzat söyleyenin ağzından kaydettik. Bunlardan; nakiller ve konuşmaları teype alarak, manzûmeler ile cümleleri ise elle yazarak tesbit ettik. Tesbit işinde bilhassa yaşı altmışın üstünde olanlardan derleme yapmayı uygun bulduk.

Fakat şurası unutulmamalıdır ki bir bölge ağzı üzerinde yapılacak çalışmalar, bütün mevsimlerde ele alınmadığı takdirde eksik kalmış demektir. Çünkü her mevsimin kendisine mahsûs kelimeleri vardır. Ayrıca; yapılan gezilerin gâyelerine göre yine yeni dil unsurlarına rastlamak mümkündür.

1972 yılının yaz aylarında dil tedkîki için, Başdere köylerine âit yaptığımız gezinin, ilk derlemeleri ile derlemelerdeki dil çalışmasını, fonetik yönden; sâdece vokal ve vokal hâdiseleri üzerinde durarak, burada vermeye çalıştık. O zamandan beri topladığımız metinlerin bir kısmını ise henüz neşir safhasına koyamadığımızdan bölgenin derli toplu gramerini ve derlediğimiz diğer metinleri ileride vermeyi uygun bulduk.

Metinleri derlerken, sâdece bölge ağzının husûsiyetlerini göz önüne aldığımız için, alelâde bir konuşmaya bile yer vermeyi münâsif gördük. Hattâ işi daha da ileri götürerek, o bölge ağzını veren cümleleri ve kelimeleri, bir parça şeklinde bile olsalar, derlemelerimiz içine dâhil ettik.

İncelememizde verdiğimiz örnekler için mensûr metinlerin başlıklarındaki kelimelerin ilk harflerini toplayarak, kısaltmada bulduk. Manzûm metinleri ise hangi şâire âit olduklarını belirttikten sonra numaraladık. Böylece: OBD (Otur Bisel Dilleşelik), SA (Selâmün Aleyküm), N₁ (Nakıl 1), N₂ (Nakil 2), HODG (Hoca On Dört Gısmıdır), ZVT (Zabıt Varagası Taklidi), GYG (Gadın Yedi Gısmıdır), C (Cümleler), K (kelimeler) şeklinde kısaltılmıştır. Manzûm kısımda ise; FA. (Fil Ahmed), AO (Ahmed Onbaşı), DB (Deli Beşe),

(4) Mustafa Ertaş; **Tekerleğin Değmediği Yer**, Doğu Matbaası, Konya 1970.

MŞ (Muhtelif şiirler, E (Elifnâmeler), Y. (Yaşnâme) şeklinde bir kısaltmaya baş vurduk ve metinleri Başdere Köyleri ağzının seslerini veren bir alfabe ile verdik. Erimeye veyâ düşmeye yüz tutmuş ğ, ve g konsonantlarını ise, düşer gibi bir halde, satırdan aşağıda vererek gösterdik. İnceleme ve araştırmanın birinci kısmında vokaller ile vokal hadiselerini; ikinci kısımda derlediğimiz metinleri verdik. Üçüncü kısımda ise o bölgeye has olan kelimelerin küçük bir sözlüğünü ortaya koymaya çalıştık.

I. VOKALLER VE VOKAL HÂDİSELERİ

Vokal (ünlü) bakımından Başdere köyleri (Küçük Karapınar, Âdiller, Sarıveliler, Kızılca Kışla ve Turcalar) ağzı Türkçe'de bulunan normal vokalleri ihtivâ ettiği gibi kapalı e sesine de yer vermektedir. Ayrıca çeşitli sebeplerle ortaya çıkan uzun sesler de Başdere köyleri ağzında görülmektedir. Böylece bu ağızda normal olarak Türkçe'nin bünyesinde bulunan a, e, ı, i, o, ö, u, ü vokalleri ile çeşitli sebeplerle ortaya çıkan uzun vokaller \bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{o} , \bar{u} , $\bar{ü}$ ünlüleri de görülmektedir. Bu ağızdan rastlanılan uzun vokaller; hece, vokal ve konsonant düşmesi neticesinde ortaya çıkmışlardır. Böylece, uzun vokalleri de dâhil edersek, Başdere köyleri ağzında; a, e, ı, i, o, ö, u, ü; \bar{a} , \bar{e} , \bar{i} , \bar{o} , \bar{u} , $\bar{ü}$ olmak üzere tam on yedi ünlünün bulunduğunu söylemek mümkündür.

1. VOKAL UYUMU

Başdere köyleri ağzında büyük (kalınlık - incelik) ve küçük (düzlük-yuvarlaklık) vokal uyumu çok açık bir şekilde görülmektedir. Bu ağız; arkaik kelimeler ile «dur-» ve «yoru-» fiillerinin çekimlerinde Eski Türkiye Türkçesi'nin bir devamı gibi görünmekle birlikte, Eski Türkiye Türkçesi'nde görülen yuvarlaklaşma temâyülünden uzaklaşmış ve bu hâdiseye hiç yer vermemiştir.

a. Büyük vokal uyumu : Bir kelimedeki bütün ünlülerin kalınlık-incelik bakımından uygunluk göstermesi yani kalınlık-incelik uyumu, Türkçe'nin her devrinde olduğu gibi, Başdere ağzında da kuvvetle hâkimdir. Bu durum sâdece Türkçe kelimelerde görülme-vip yabancı menşeli kelimeleri de te'siri altına almıştır. Ayrıca bugünkü yazı dilimizde uyum dışı kalan -ki ve -yor < yoru-r ekleri de bu ağızda uyuma dâhildirler. Hattâ -yor ekinin -yör şekline de tesâ-

düf ettiğimiz gibi, ayrıca bu ekin aslı olan yoru- fiilinin şimdiki zaman çekimi olarak kullanılması yanında «yörür» şekline de yer verildiğini görmekteyiz. Bundan başka «ki» bağlama edatının «k1» şekline de tesâdüf edilmektedir.

Türkçe kelimelerde: ağlarık <ağlar+i-ken, FA. 8/6, çıkmıyoru ku <çıkma+yoru-r ki SA. 471/29, gonusurdük OBD. 465/22, gurluymuş OBD. 465/25, nahıl <ne+hâl SA. 471/10, olmassa <olmaz+i-se MŞ. 1/7, ondaki FA. 5/11, patlarka <patla-r+i-ken SA. 468/20, varık <var-ı-r+i-ken SA. 470/6, yar uçun AO. 7/3, böğün <bu+gün C. 477/7, büsene <bu+sene DB. 1/7, deyör «diyor» MŞ. 5/4 geleyörü <gel-e+yoru-r C. 476/21, geleyörürüz <gel-e+yoru-r-uz C. 477/4, kösdenyörü <köste-n-e+yoru-r C. 476/21 öldüreyörüler <öldür-e+yoru-r-lar SA. 471/16.

Yabancı menşeli kelimelerde: acız <âciz SA 470/19, afat <âfet SA. 466/9, Ahmadı <Ahmed+i SA. 471/35, barabar <berâber SA. 469/2, barı <bâri OBD. 465/38, habar <haber OBD. 465/33, mahşarda <mahşerde FA. 4/8, mısalina <misâl-i-n-e AO. 4/11., muayanaya <muâyene-y-e SA. 470/20, Nuruyu <Nûrî-y-i SA. 466/20, posdanayı <postahâne-y-i FA. 5/3., say k1 <say ki DB. 1/3., birez <birâz SA. 470/21, dene <dâne SA. 469/32, esgellik <asker-lik SA. 467/21, geyri <gayrı SA. 467/1, hücum SA. 467/29, ille <illâ OBD. 465/34, mekineyidim SA. 468/9, zeten <zâten.

Ayrıca inceltici sesler tesiriyle uyum dışı kelimelere de rastlanmaktadır. Bu ağızda ç, ş ve y konsonantlarından başka bilhassa bazı kelimelerde bu vazifeyi üzerine «l» sesi almaktadır. Bu hal; **olen** arkadeş beni goma SA. 469/1 **Ale kallı sovuk** sular içeller AO. 3/6, Göş çekib aşdığım ah **kallı** dağlar FA. 6/15, Garip bülbül gül **dalinde** şakısın FA. 6/22, misâllerinde görülmektedir.

b. Küçük vokal uyumu : Diğer Türk lehçe ve şivelerinde kuvvetli bir şekilde görülmeyen ve Türkçe'de sağlam olmayan, ancak Batı Türkçesi'nin sonlarına doğru ortaya çıkan küçük vokal (düzlük-yuvarlaklık) uyumu Başdere köyleri ağzında kendisini kuvvetle hissettirmektedir.

Allahülüü SA. 468/35, buldumudu SA. 470/5, buruyu <bura-y-ı SA. 470/11, çıkmıyoruku <çıkma+yorur ki SA. 471/29, çünkü

OBD, 465/26, gülüşü gülüşü OBD. 465/25, Nuruyu SA. 466/20, onuñuçu SA. 469/37, ögsüzüdüg <ögsüz+i-di-k SA. 467/11, ömür-üçün Y.51, öndüğün <öndeki+gün C, 476/20 urusunku SA. 469/10, misâllerinde görüldüğü gibi örneklerini çoğaltmak mümkündür.

2. VOKAL HADİSELERİ

A. Vokal (ünlü) değişmeleri

Başdere Köyleri ağzında vokal değişmeleri umûmiyetle bir sebebe bağlı olarak meydana gelmektedir. Bunlar sırası ile aşağıda verilmiştir.

a—e

Bu ses değişmesi, daha ziyâde inceltici seslerin tesîri ile ortaya çıkmaktadır. arkadeş <arka-daş SA. 469/1, 470/27, arkadeşi SA. 466/21, ale <ala AO. 3/6.

a—ı

Bu ses değişmesi «y» konsonantının daraltıcı bir ses olmasından ileri gelmektedir. paşıyla <paşa-y-ıla SA. 467/23, parıyla <para-y-ıla SA. 467/21, olsıydı <olsa+i-di SA. 467/11, masıyı <masa-y-ı SA. 469/36, manzarıyı <manzara-y-ı Nı 472/13, ğaravanıyı <karavana-y-ı SA. 471/34, dağdıyız <dağda-y-ız SA. 471/19, arıyıyoruz <ara-y-a+yoru-r-uz C. 475/23.

a—o

Bu değişme daha ziyâde dudak konsonantları olan; b, p, v seslerinin te'sîri ile meydana gelmektedir. Bobam FA. 2/7, bobası C. 475/23, boban-ıla OBD. 465/32; çopaklı GYG./6; cevap Y./62.

a—ö

Metinlerimizde sâdece örzüleriz. <arzularız C. 475/12, kelimesinde görülmektedir.

a—u

Daraltıcı bir ses olan «y» nin te'sîri ile meydana çıkmıştır. hocuyla <hoca-y-ıla SA. 466/14, kelimesinde görülmektedir.

e—e

Türkçe'de karışıklık arzeden bu hâl yabancı menşeli birkaç kelime de görülmektedir. Belki OBD. 465/30, şey OBD. 465/36.

e—ı

Bu değişiklik **şih** kelimesinde görülmektedir. **Şihîñ** yëenini asdıarmıydı. Yemen **şihu** da bu da mı var dedi. SA. 467/25.

e—i

Bu değişiklik Türkçe'de eskiden beri bir karışıklık göstermektedir. Bunun dışında «y» konsonantının daraltıcı tesiri ile de bir çok kelime de bu hâdiseye rastlıyoruz. isdiyivermişler SA. 466/25, elbisiyi SA. 469/29, cepiye mi SA. 467/27 gibi. Ayrıca cehindem kelimesinde de e—i değişikliği görülmektedir Cehindeme (<cehennem-e) gedecek C. 477/2.

e—ö

Erte kelimesinde görülen bu değişikliğin sebebi belli değildir. Kendisinden önce veya sonra gelen kelimelerin tesiri olduğu düşünülebilir. Metnimizde; Bi de **örtesi** gün basdı SA. 466/9 şeklinde geçmektedir.

e—ü

Başdere Köyleri ağzında düzlük-yuvarlaklık uyumuna tâbi olan kelimelerden «öte» kelimesinde görülmektedir. ötüyüzünde <öte+ yüz-ü-n-de «arkasında» SA. 471/20. ötüyüzden C. 477/4 gibi.

ı—u

Başdere Köyleri ağzında; dudak konsonantları olan «b», «m» ve diş-dudak konsonantı olan «f» nin tesiri ile bazı kelimelerdeki «ı» ünlüsünün «u» olduğunu görmekteyiz. **Buçakladım** <(bıçakladım) dedim SA. 471/3, Sağın Sarı **muñar** <(bınar) sol yanın Yürek FA. 3/3, Gözünden işdigim **muñar** ağlasın FA. 6/32. Bu **fursandı** <(fırsatı) <furşatı şeyde gördüm C. 477/5, Bi **furtuna** bi tufan ne çadır gurabildik ne hayvannar görünür SA. 471/21.

i—ê

Türkçe'nin hemen her devrinde görülen bu vokal değişikliği Başdere Köyleri ağzında da görülmektedir. dediler SA. 467/17, demiş SA. 468/10, dèyi OBD. 465/35, êl <il Fa. 1/8, êletir <iletir SA. 468/16, êndik <indik SA. 470/25, êndimiydi SA. 468/9, gêtmedik SA. 467/18 gèce SA. 466/17, bitiverdi OBD. 465/27, cevap veriñ OBD. 465/34.

Başdere Köyleri ağzında aslen Farsça olan «hiç» kelimesinde de bu ünlü değişmesi görülmektedir. **Heş** ğalmadı ağlaşmadık analar FA. 4/5, Canım **heş** tanımâcaklar SA. 471/2, Varı mısınız heç OBD 466/2.

i—ü

Metinlerimizde «zülfü» ve «zülüfge» kelimelerinde görülmektedir. Bu yuvarlaklaşma ve değişmenin bir dış-dudak konsonantı olan «f» nin tesiri ile ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Zel **Zülüfgede Zülfü** güzel zil yapardı E. 2/8.

o—a

Bu değişiklik, ikinci heceden itibâren Türkçe'de «o», «ö» sesine yer verilmemesinden ileri gelmektedir. Yabancı menşeli olan **otomobil** kelimesinde buna rastlanmaktadır. **Domafili** yağladım/İsgeleye bağladım N₂. 473/18.

o—u

Yabancı menşeli olan bilhassa batı dillerinden geçen ve ikinci heceden itibâren «o», «ö» ünlüsü bulundurmamasıdır. Metinlerimizde yabancı menşeli olan «doktor» ve «rapor» kelimelerinde bu değişiklik vardır. Buranın **tokduru** kim dedi SA. 470/19, **lapurdunu** aldı İzmir'e gedeceg oldu C. 476/37.

o—ü

«şüfer» kelimesinde tesâdüf etmekteyiz. Aslında normal olarak o—u değişikliği gerekirken ses uyumu neticesinde o—ü değişmesi olmuştur. Buradan bi cezalı Ali Beg Atineye kaçıp Venezelos'un **şüferi** olarak ğaldı N₂. 473/2.

o—e, ö—e

Metnimizde «çez-» kelimesinde tesâdüf ediyoruz. Yaram goygün dügmelerim **çezmeyin** FA. 6/10. Gan olmasın çez öncegim belimden FA. 6/6.

Ayrıca «şoför» kelimesinde de ö—e değişikliği vardır. Venezelos'un **şüferi** olarak ğaldı N₂ 473/2.

u—ı

Başdere Köyleri ağzında u—ı değişikliğinin daha ziyâde bugün-

kü yazı dilimizin aksine ve yuvarlaklaşmanın aleyhine olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu itibarla Başdere Köyleri ağzı Eski Türkiye Türkçesi'nin aksine bir düzleşme içinde görülmektedir. Anamır FA. 6/17, birağa «burağa» Y/100, çamır SA. 471/12, davıl E. 1/26, E. 2/7, David <Dâvûd E. 2/7, hamır E. 1/81, pambık FA. 6/34, savırdı SA. 468/20 tavık SA. 466/12, yağmırı C. 475/20, yavıklı FA. 1/8, yavıryı N₂. 473/32.

u—o

Başdere köyleri ağzında bu değişikliğe; duâ, yukarı gibi kelimelerde rastlanmaktadır. Alamadım ana boba **dovası** E. 1/32, Yokardan bizim sivari bi egildi SA. 469/16.

Bundan başka u—o değişikliği; **uğra-**, **uğraş-**, **şu**, **şuña**, **şura** gibi bugün yazı dilimizde ünlüsü «u» olan bu kelimeler Başdere Köyleri ağzında «o» olarak geçmektedir. Aslında bu durum Târihî Türkiye Türkçesi'nde «u» mu yoksa «o» mudur kati olarak belli değildir. İmlâ bakımından eski harflerimiz göz önüne alınırsa her iki şekilde de okumak mümkündür. Ayrıca yabancı menşeli olan «Yunus» kelimesi bu ağızda «Yonuz» olarak geçmektedir. Ben iki isgeleye **oğrarın** dedi N₂ 473/9 **oğraş** oku SA. 467/7, Sennik bennikle **oğraşan** kadın GYG. 7/3, **şo** duvar yahut yorak gadar SA. 468/4 şöyle **şo** ketirin başı SA. 471/19, Geyip salınmadım **şoña** yanarın AO. 7/4, Hayvanı **şora** duruduverdim SA. 469/3, **şoraya** bi savırdı SA. 468/20, Bize meder eder Hazreti **Yonuz** E. 1/10, **Yonannar** da önümüzde poyraz gibi uşdu N₂. 472/27.

u—ö, u—ü

Böğün, büsene gibi kelimelerde görünen bu değişmeyi incelik-kalınlık uyumu ortaya çıkarmıştır. Halan geleceğ-idi **böğün** OBD 465/34, **böğün** tırlatdık SA 466/12, **büsene** ıramazana havızlığı bitirecek SA. 466/15-16.

ü—i

Sebebi belli olmayan bu değişmeye «süvâri» kelimesinde rastlamaktayız. **sivariydigi** bell'oldu SA. 469/15, **Menar** bizim **sivari** de var-ıymış SA. 469/16.

B. Vokal (ünlü) uzaması

Başdere köyleri ağzında aslında uzun vokal yoktur. Bu ağızdaki uzun ünlüler; ğ, g, h, k, n, y seslerini taşıyan hecelerin konsonantla birlikte düşmesi veya bu konsonantların erimesi, yahut da düş-

mesi ile ortaya çıkmışlardır. Böylece Başdere köyleri ağzında uzun ünlü türemesinin bu hâdiselerden ileri geldiğini söylemek gerekmektedir.

«ğ» konsonantının bulunduğu kelimelerde uzun ünlü türemesi: Başdere Köyleri ağzında daha ziyâde «k» sesinden çıkan bir «ğ» ünsüzü bulunmaktadır. Bu konsonantın erimeye başlaması veyâ ortadan kalkması neticesinde, sesin bulunduğu yere göre kelimedeki; başta, ortada ve sonda olmak üzere vokal uzaması görülmektedir.

a) Uzun «ā» vokali

Kelime başında uzun ā

Metinlerimizde sâdece «akşam» kelimesinde görülmektedir. Musul'a āğşam geldik SA. 470/14.

Kelime ortasında uzun ā

Başdere köyleri ağzında kelime ortasında uzun «ā» sesine çok rastlanmaktadır. Bunun başlıca sebebi, yukarda da belirttiğimiz gibi, iki vokal arasında «k» ların sadâllılaşılarak «ğ» olmasından ve «ğ» konsonantının erimesi veya düşmesindedir.

Kürt şu darının ayābaşı <(ayak-1+baş-1) ğadar geldi mi bilmen SA. 470/37, Burda dān <dağ-ın) başına ev mi yapılı SA. 471/9-10, Soḥna Ğicāşlalı <(Kızılca+kışla-lı) çamır eylemeye su vermedi SA. 471/12, Gulān <(kulak-ı-n-ın) dibinde patlar SA. 469/9, okuyacāsan <(okuyacak+i-se-n) oku SA. 466/19, Mener o vāt <(vağıt) <vakit <(vakt) ordu sarılmışımı C. 476/36.

Kelime ortasında «ñ» ve «y» sesinin bulunduğu hecelerde de bu seslerin değişmesi veyâ düşmesi neticesinde uzun «ā» ünlüsünü görmektediriz.

Halān <(hala-ğ-ın) <(hala-n-ın) yanna vardıydık OBD. 465/22, Canım heş tanımācaklar <(tanıma-y-acak-lar) SA. 471/2, Asdır-mācāz <(astırma-y-acak-ız) SA. 469/35.

Kelime ortasında bulunan «h» konsonantının düşmesi neticesinde Başdere köyleri ağzına geçmiş yabancı menşeli kelimelerde de kelime ortasında uzun «ā» ünlüsüne rastlamaktayız.

Allān <(Allāh-ın) edecē var ya SA. 470/38, Ğabātın <(Kabahat-ın) kāmilen ırakı üzümünde olduğu ZVT. 474/25, Galbım uykuda gözlerim māmur <(mahmūr) E. 1/83. İsdıklal mākemesini durutdu Nı. 472/16-17 gibi.

Kelime sonunda uzun ā vokali

Kelime sonunda uzun «ā» vokali -ki>-ğî âitlik ekindeki «ğ» nin tesiri ile ayrıca isim çekim eklerinden yüklem ve yönelme hali ekleri ile teklik 3. şahıs iyelik ekinin sonu «k» ile biten bir kelimeye gelmesi ve «k»nin sadâhlaşması hâlinde rastlanmaktadır.

ovadâğ <(ovada-ki) SA. 467/35, ardındâğı <(ardında-ki) SA. 467/35, yokardâ <(yukarıda-ki) kürt gel-i yoru SA. 470/35, Ğatırannardâ <(Katranlarda-ki) ayâğ <(ayak-a) gak SA. 468/1, n'olmuş hayvannarın bacâ <(bacak-ı) SA. 471/23. aya <ayak-ı) yalın sırtı perişan bi çoban N₂. 474/8-9, Harmanın alt yorâğ <(yorak-ı) ğadar SA. 462/2.

Kelimenin son hecesinde bulunan «h» konsonantının son hece ile birlikte düşmesi neticesinde uzun «ā» ünlüsüne rastlamaktayız. Biri tâ <(daha) geri yatır biri tâ geri yatır SA. 468/15, Devrigün bi tâ ıraslamış C. 476/36, sonra tâ arkadâğ SA. 468/4.

b) Uzun «e» vokali

Başdere Köyleri ağzında çeşitli sebeplerden dolayı kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda uzun «e» vokaline rastlamaktayız.

Kelime başında «ē»

Eyi kelimesinden gelen «ē» kelimesinde bu halle karşılaşırız. **Eyi** kelimesindeki «y» konsonantının erimesi veyâ düşmesi neticesinile «ē» sesinin hem kelime hem de vokal olarak ortaya çıktığını sandığımız bir durumdur. Kelimenin mânâ da değiştirerek «değil mi, gayrı» manâlarını aldığını söylemek mümkündür. Ayrıca bir hitâb vazîfesini yüklenmesi de «ē» sesine yol açmıştır denilebilir. O şeyde ē OBD.465/36, Beri yakada oturur ē OBD. 466/1, ē ben biri bekledim SA. 471/30-31.

Kelime ortasında «ē»

—**ecek** gelecek zaman ekinde sonra gelen ekin vokal olması ve bu yüzden bir k-g değişikliğinin ortaya çıkması, bunun sonunda da «g» nin erimesi veyâ kendisinden önceki vokalle birleşmesi neticesinde ortaya uzun «ē» vokali çıkarmaktadır. Bu hâle hem kelime ortasında hem de kelime sonunda rastlamaktayız.

Bunu çiğ yeseñizde **ölecēdiniz** <(öl-ecek + i-di-niz) SA. 471/16, Seni **yecēdik** ya dedim SA. 472/1, şindi şindi **ğedemēcēn** <(gite-

me-y-ecek-i-n) OBD. 465/27, Habar da gönderiverelim **gedecenizde** <(git-ecek-iniz-de) cevap verin OBD. 465/34, Ben de **getirecen** <(getir-ecek-i-n) hocam demiş SA. 467/3 Halan **gelecedi** bugün OBD. 465/34.

Ayrıca bazı kelime ve eklerin ortasında bulunan «g» konsonantı Başdere köyleri ağzında, iki vokal arasında erimekte veyâ düşmektedir. Bunun yanında kelime ortasındaki «y» konsonantının düşmesi veyâ erimesinden dolayı da uzun «ē» ünlüsü ortaya çıkmaktadır. Sonu «k» konsonantı ile biten kelimelere vokalle başlayan bir ek gelince yine uzun «ē» sesinin meydâna gelmesinc yol açan bir «k» sadâlılaşması sebebiyle «g» düşmesi veyâ erimesi görülmektedir.

Hasdana **del** <(degil) demiş SA. 466/18, Dün **del** <(degil) öndüğün C. 476/20, Hem **bicezi** <(bir-cegez-i) degeceg olusa sağlam çıkacânı aklına alma SA. 469/11, **Dirseni** <(dirsek-i-n-i) bi gödu SA. 470/32, Yimi beş gıram **ekmële** <(ekmek+ile) Seni **yecedik** <(yi-y-ecek+i-di-k) ya dedim SA. 472/1, şindi şindi **gedemecen** <(giteme-y-ecek-i-n) OBD. 465/27, **Tüvemiz** <(tüfek-i-miz) olsa vuruduk belki DB. 1/2.

Başdere köyleri ağzında yabancı menşeli olan ve ortasında «h» ve «v» konsonantı bulunduran kelimelerde; bu seslerin düşmesi ile kelime ortasında uzun «ē» vokali meydâna gelmektedir. Otur **bisel** <(bir+sehel) dilleşelik OBD 465/21, Mim Menemen'de **Memet** martin yapardı E. 2/16. Te Tiflüz'de **Tefik** tüvekciymiş hala E. 2/3. Kelime sonunda «ē»

Başdere Köyleri ağzında «-ecek» gelecek zaman partisip ekinden sonra teklik 3. şahıs iyelik eki gelince; sonu «k» konsonantı ile biten kelimelere dativ ve akkuzativ ekleri geldiği zaman; bir de «-ki» âitlik eki lokativ ekinden sonra gelirse, kelime sonunda uzun «ē» ünlüsü meydâna gelmektedir.

Allan edecē <et-ecek-i) var ya SA. 470/38, Bi **eşşee** iki gişi bi **eşşee** <(eşek-e) iki gişi bindirdiler SA. 470/12, Adana'ya getdi Fransızdan **tüvē** aldı SA. 469/29, Eñ **öndē** <(ön-de-ki) Ğatıranardā_{g1} SA. 470/38, Ordan ğeyri hayvanı dedi barmağımın **şeşinde_{g1}** <(şeş-i-n-de-ki) gücük depeye çek dedi SA. 468/33, Gezdği **yerde** <(yer-de-ki) ağıllığı onnara ağnatdı N₂. 472/23.

c) Uzun «ī» ve «İ» vokalleri

«-ñ» teklik 2. şahıs iyelik eki ile ilgi hâli ekinin beraber bulunması neticesinde «i» sesi uzamaktadır. Ayrıca «-dık», «-dik» partisip (sıfat-fiil) ekinden sonra teklik üçüncü şahıs iyelik eki gelince «k», «k» konsonantları sadâhlaşmakta ve sadâhlaşan bu seslerin düşmesi veyâ erimesi ile uzun «ĩ» ve uzun «i» vokalleri meydâna gelmektedir.

Buz mu dutdu **potinîğin** bağına MŞ. 8/21 **Çıkdîğ** (<(çık-dık-ı) yeri borda ğapı gibi aç-ı veri SA. 469/11, At **yetişdîği** <(yetiş-dik-i) gibi ğulucunuñ anına ka-k-ı yoru SA. 469/19, **Girdîğ** <(gir-dik-i) yer bellisiz olu SA 469/3.

d) Uzun «õ» ve «ö» vokalleri

Başdere Köyleri ağzında «sonra» ve «çok» kelimelerinde uzun «õ» vokali görülmektedir. «sonra» kelimesinde r-n ve n-ğ deĝişikliği olmuş, yukardaki misâllerde görüldüğü gibi «ğ» sesi erimiş veyâ düşmüştür.

Sona getmiş SA. 467/33, **sõğna** ikinci hat utaşır SA. 468/6, ölen **çõğolu** <(çok+olur) SA. 468/6.

Uzun õ vokali «önünü» ve «bu gece» kelimelerinde görülmektedir. Bunlardan önceki kelimeye benzer sesli hecelerden birinin düşmesi ile uzun «õ» ünlüsü türemiştir. İkinci kelimeye ise «g» düşmesi veyâ erimesi ile uzun «ö» vokali ortaya çıkmıştır.

Ora'taş edemez geyri ondan sonra **õne** ğatarsın SA. 468/7, **õnü** <(õn-ü-n-ü) göremessin SA. 471/31, **Bõgece** nöbet bekleyenler çıksın bāalım SA. 471/28.

e) Uzun «ũ» vokali

Başdere Köyleri ağzında «g» düşmesi sonunda meydâna gelmektedir.

Köyde beş altıĝün gezdilermiydi ısıcakdan bozulmuş hasdalanmış SA. 466/6, **ũmũnü** <(ũmũk-ũ-n-ũ) sıkdı mı **ũmũnü** sıkdı SA. 470/30.

C. Vokal (ünlü) düşmesi

Başdere Köyleri ağzında kelime başında, kelime ortasında ve kelime sonunda vokal düşmesi görülmektedir. Kelime başında ve kelime sonunda birkaç kelimeye görülen bu hâdiseye daha ziyâde kelime ortasındadır. Bunlardan kelime ortasında görülen vokal düşmesi vurgu yokluğundan ileri gelmektedir. Ayrıca kelime ortasında

görülen bazı vokal düşmesinde hece olarak, vokalin taşıdığı konso-
nantların da düştüğünü görmekteyiz.

Kelime başında: O **domafilimi** <(otomobil-i-m-i) yağlayana-
dım MŞ. 8/2. Üç yaşında ben **bicigi** <(emecek-i) veya (emcek-i)
terketdim. Y. 3/10. Dê (işde) şindi burda SA. 467/5-6.

Kelime ortasında: Birer **oğlu** var-ıdı SA. 466/14, **Sikdirol**
burdan der SA. 466/19, **birki** ğakar ğalgırız SA. N₂. 471/21, **Şu Za-**
denin yanna filan OBD. 465/36, **üfrikcü** hoca HODG. 7/1. Burası
hasdane del SA. 466/18, **Burda** bir ay **okumaycaksın** SA. 467/1,
oran harekete geçdik N₂. 473/13, **Yimi** (yigirmi) beş ğıram **ek-**
mêle SA. 470/19-20.

Kelime sonunda: Al ğana boyadılar sahra **çölleri** (çölleri-ni)
FA. 4/1. evel (evvelâ) üç ayda varamaz a dedi SA. 470/23, Tabi
(tabîi) varacak dedi biri SA. 470/22.

Ç. Vokal (ünlü) türemesi

Başdere köyleri ağzında kelime başında, kelime ortasında ve
kelime sonunda, vokal türemesine rastlamaktayız. Bunlardan keli-
me başında ve kelime ortasında türeyen vokaller mutlaka yabancı
menşeli kelimelerde görülmektedir.

Başta vokal türemesi: Türkçe olmayan «r» ve «l» konsonantla
rı ile başlayan kelimelerde görülmüştür. Örneklerini aşağıya alı-
yoruz.

Erelisin <(Resül-ün) çocuğu da ollarda OBD. 466/1, **Duz**
ırakı <(rakı) sinisine defnedilmiştir. ZVT. 474/22, **Büsene Ira-**
mazana <(Ramazan-a) havızlığı bitirecek SA. 466/14, **Bi tâ iras-**
lamış <(rastlamış) C. 476/36, **Bi sât ilaf** <(lâf) edivermeli SA.
467/9, **Goşu ğadına ilaf ediveriken inek geçer taha iki ilafım**
var-ıdı ya inek geçdi der GYG. 7/8. **İlahna** <(lahana) ğazasının
Ĝarnıyarık ğayresinden ZVT. 474/20, **iresberidim** <(rencber)-idim
harmanda yabam AO. 7/1. Bak ne dêyör esen **örüzger** <(rûzgâr)
MŞ. 5/4, Orda **örüzger** mi bekleyecek OBD. 465/32, Ali Beg **urum-**
ca <(rumca) köpege bağırđı N₂. 473/3. **urusyanın** <(rusyanın)
savaşına getmedik. SA. 467/18.

Sonda vokal türemesi: Hem Türkçe, hem yabancı menşeli keli-
melerde bu durum görülmektedir.

Ben bura ev yapankana <(yapar+iken) SA. 471/8 Ĝeyri

harb **ederkene** <(eder+iken) SA. 469/13. Öylene **ğadere** <(ka-dar) GYG. 7/5, **meñere** <(meger) devriye pulisleri bizi görmüşler SA. 470/38, **Meñere** yüzbaşı orda yatırılmış SA. 468/28, **Eñere** <(eger) yetmiş senede bozarsa yedi senede bozdum desin dedi N 1. 472/19. Onun bobası olsam **yahutkunu** <(yâhûd ki) öyle yapardım C. 476/23.

D. Derilme (Contraction)

Başdere Köyleri ağzında normal konuşmada derilme hâdisesine çok fazla rastlanmaktadır. Aşağıya aldığımız örnekler daha da çoğaltılabilir.

Alt'ay tebdilava verdiler SA. 470/23, Ondan geyri **alt'ay** <(altı+ay) verdiler SA. 470/23 **Ana'vrat** <(ana+avrat) gömayoru SA. 470/36, Sivariydigi **bell'oldu** <(belli+oldu) SA. 469/15, Ey oğlum **bend'acın** <(ben de+aç-ın) hayvannar **da'c** işde yemiş SA. 472/4, **Höyle'diverdi** <(höyle+ediverdi) SA. 472/5, Tüven yedi **gişis'olur** SA. 468/14, **İkis'ölü** bi diri SA. 470/18, **n'olmuş** hayvannarın bacâ SA. 471/23, **Ora'taş** <(ora+ateş) edemez gayrı SA. 468/6, **Onu'idam** <(onu+idam) etmiş SA. 467/22 **Yol'eline** alısın SA. 471/35.

M E T İ N L E R

OTUR BİSEL DİLLEŞELİK

Halan yanna vardıydık. Ne-y-ise biz gönüşürduk o da yanı başımıza oturdu cebinde meñer şey var-ıymış sonra ağşam otur-u yoruz, gülmey-e durdu. Ne gülen filan deyi şeyederke oraya göyverdi. Gayrı gurulüymüş mädem göyverdi. Başladı söylemeye biz orda gönüşdüğümüzü o da söyledi. Gülüşü. gülüşü...

Dağa gedecen bi ya şindi gedemecen. Çünkü harman meselesi bu. Hepisinden sıkıntı. Bit-i verdi hier yanı bit-i verdi. Dağda Şevket var. Gedersen gezmeye filan işde oraya ğadar varısın. Var bizim dağda adamımız var. Öküz möküz olsa yarın biter belki. Sürmesi zaten ğaldırmasın bakma. Galdırması bi günnük şey.

Orda örüzgar mı bekleyecek. Boban-ıla filan gezin gelin. Gene habar da gönderiverelim gedecenizde cevap verin. Canım gene insan Halan geleceg-idi bugün çocuk gelmedi deyi ille ebem ebem dey: ağlar. Gelmi-y verdi. Can sıklatı işde. Ben de canım sıkıldı.

Şeye de varımın gayrı şu Zadenin yanna filan. O şeyde e. G. G. cası katib mi? Demek şeyi o gullanır öle mi dükganı mukganı. İyi.

Nasıl şöyle epiyiler mi barı acaba şindilik? Gendisi evelki beri ya-kada oturur e? Ara sıra dolaşır molaşır. Eresiliñ çocuğu da ollarda. Varı mısınız heç? Yerini bili misiniz? Hatıca da orda mı bilmen bahardan beri?

Konuşan : **Mustafa ASLAN**

Küçük Karapınar Köyünden

SELAMÜN ALEYKÜM, ALEYKÜM SELAM

— N'atdan Osman dayı?

— Bizim oğlannar dağda. Ha az bi şey bi tırıldadırız anah seçi-verdiğim gün al bi afat basdı, bi de örtesi gün basdı. Harmanın dış tarafına yığarın içini bireyi tavsıdırın dışındāğını içine atar sabah geli bakarın göm gök gene gögerir. Eyce yaşardı mı? Beş altı gündür öyle boğuşurun. Bögün tırıldatdık ya kelle gömadı tavık. Ord'u-rāatınız eyi mi? mekdapdamın? Bizim de oğlannarın birer oğlu var-ıdı. Biri Antalya'da biri Gonya'da, Büsene İramazan'a havızlığı bitirecek. Hocuyla bi şeye biner-imiş de bu sürer-imiş. Köylere bi dolaşa getmişler. Köyde beş altıün gezdiler miydi ısıcakdan bozulmuş hasdalanmış. Ne-y-ise gece gelmiş Hoca evladım demiş burası hasdane del demiş. Gene mi yatdın demiş. Çık okuyacāsan. oku okumācāsan sikdirol burdan der. Ordan çeker İzmir'e varı. Nuru'yu buldumuydu beni başğa bir yere go ben Gonya'ya gêtmen demiş. Ne-y-ise ikisi barabar olular Belğama'ya varıllar. Belğama'da onun bi arkadeşi var-ımış. Anğara'da imtānda görmüş. Orda Belğama'da ben çocuğ okudurun demiş. Ordan almış onuñ yanna varmış. Onun yanına vardımıydı ona o teslim etmiş. Ayda kırk lira verecek. Ora gömuş gelmiş. Hoca da imtānı ğazanmış - ımiş isdi-yî vermişler. Ordan ğakmış İzmir'e varmış. Orda birki gezelerken ne aran demişler. Bi pampıra bindirmiş Ğarşıyaka pampırına. Felen numuralı demiş ğuran ğursuna gêt orda hocaya söyle demiş. Ney-i-se varmış bi hoca var oturur. Nerelisin oğlum sen?

— Ğonyalıyım.

— Ne aran?

— Okuyacān.

— Ē nasıl yer aran?

— İşde bayâ ğuran ğursu ararın okumaya.

Ondan geyri oğlum demiş burda bir ay okumâcaksın. Emme demiş sen kaç yaşındasın? Şu gadar. Hocam ben havızlığı bitiresiye okuyacân demiş. Oğlum demiş. Ben ne getirecân hocam demiş. Oğlum demiş sen para da getirme ekmek de getirme, yatak da getirme yatak da bizden ekmek de bizden yalnız okuyacaksın demiş. Dê şindi burda. Dört bessenedir gânet etdi. Bunu mademki bitireceksin oğraş oku.

Heç olmasa size şindi bi sat ilaf edivermeli. Edemecân. Hayvannar semellenecek. Çocuğ ağızlanacak. Bu harman toplanacak. Benden başğa bi adam yok.

Yarın olsıydı doyasıya ilaf ediveridim. Ögsüz-üdüğ evel. Anam ehdiyarrağ-ıdı. Bi derbeder buluverdi. Hamadan vilâyetinde urusula harb etdik. Ordan da Bağdad'a getdik. Sonra Süleymâniya'ya getdik. Orda urusula harbêtdik. Ordan hafif yaralıydım ben. Musul hasdânesinden alt'ay tebdilhava verdiler. Onu gayrı dört sene mekdup gelmedi mekdup almadık. Benim erim öldü malımı bel-i verin demiş. Geldiydim böyle böyle dedi dediler. Galdırdım sal-ı verdim.

Urusya'nın savaşına getmedik. Urus hayvannarı var. İngilizin esgelligine dayanan hind arapları. Goca sırik gibi Pelidin çotulu gadar var. Başlarında yeşil sarık Esgeri elbise de gevmezler. Öyle harb edeller. Araplara İngiliz parıyla esgellik yapdırır.

Şam'da paşanın biri Yemen Şihinin yegeni varımış. Onu idam etmiş. Enver Paşıyla baraballar-ımış. Bozgunnuğ çıkaracağız deyî. herifi asmışlar. Şihin yegenini asdılarımıydı. Yemen Şihi da bu da mı var dedi. İngilizin cepesinde zaten arabın ordusu var-ıdı. Halil Paşa galdırdı İngilizi goyvêrdi.

Cepiye mi ataş edeceksin arap köylerine mi? Ordunun yarısı galmadı. Gayrı bura terk-i silah olduk. geldik bi sene galdık.

Sonra Gonya'ya aldılar. Orda Yonan'a bi hücum etdirdiler. Bi hücum etdik yonanın isdikamını aldık. Gene burda köylerde garılar arkasına bulğur un eltdi-geldi Garaman'a. Eşşek gönü birer tek çarık. Bizim garı derbederidi biz o zaman fakır-ıdık ille sırt isderiz. N'atdasın garı sōna getmiş burda bi amir var-ımış. O bi çorab-ıla bi eşşek gönü çarık vermiş.

Şindiki ovadā_g iki tekellekli arabalar var öküzlerin ardında_{sı} ya onnar çekerdi erzā_g cepaneyi. Araba nerde Sōna uzatmayalık. Tanazdepe'nin solunda idik biz. En önde Gatirannardā_g gât belên

ötüyüzünde. Ğ atırannardā_gı ayā_g gak. marş dedimiydi o bi ğal-ğır harmanın alt yorā_g ğadar varıka onu ğurşun dutarka yere yat ğumandası verir. Onu ğurşun dut-a durdumuydu arkadā_g taha sonra tā arkadā_g derken öndē_g ğat burdan şo duvar yahut yorak ğadar ğaldımıydı isdikam süngüler tüven ucunda dakılı. Birinci hatdan ölen çöğolu. Sō_gna ikinci hat utaşır. Ora'taş edemez ğayrı ondan sonra öne ğatarsın davar sürer gibi süreriz.

Ovanın yüzü mermi çakılı. İsdikamın önüne mermi endimiydi isdikam sana doğru hōyle bi sık-ı yoru toprak. Ben mekine-y-idim nöbetci hayvanı zapdedememiş. Ben de ğüşlüyün birez Osman demiş ğumandan şeridi üçüncü nümüreye teslim etsin hayvanı teslim alsın demiş. Uzunköş yuvallanarak yuvallanarak vardım ho biladan- nar ğadar vardım. Hayvanı teslim aldım. Nöbetciye dedim sen get yedi nümüreye tüven de yedi ğişis'olur. Biri o duvarın yanna yatır biri de bura yatır, biri ta geri yatır biri ta geri yatır. Cepana sandı- ğını yedi alır altıya eletir. Altı alır beşin yanna gelike yere yatır beş alır dörde götürür. Dörd alır üçe götürür üç alır ikiye götürüke tü- ven yanna gelir Ordan boşalır geri gelir. Vardım bom bom bomm... bizim topcu var-ıdı ataş ederdi merminin biri geldi tekerin anına girdi. Patlarka barabar topı aldı şoraya bi savırdı. On iki ğişiden atıl ğişi ğaldı. Altı ğişi topu çevirdiler. O etler ğakar ğakar onnara zap zap vuru. Altı ğişi topu çevirdiler gene⤵ataşa başladılar.

O sıraya ğadar önüme melminin biri bi endi bi patladı hayva- nın ğulağını al-dı var-dı getdi. Galdırdım sal-ı verdim. Mermi pat- larka hayvan yatır ses kesil-i verike ğakar. Mermi patlarka yatır emme yatsa ne yapacak ğulağı al-dı getdi. Bi melmi taha derke gö- tünden de bi okğacak et al-dı getdi Ön tarafı hōyle süpürdü ho du- var gibi dineldi. Meñere yüzbaşı orda yatır-ımış. Osman hayvanı ne ğoy-verdiñ oğlum dedi. Efendim ğulağı da ğalmadı götü de galma- dı dedim. O sıraya ğadar melmi önümüze bi endi. Ben de yüzbaşı da tozun içine ğarış-ı verdik. Nasılsın yüzbaşım dedim. Eyyiin sen de bi şey var mı dedi baña. Ben yok dedim. Ondan ğeyri hayvanı dedi barmağımın şeşindē_gi gücük depeye çek dedi. Görümün. Gö- rürün. Gördüğüm mü var. Meñer orda sarğı meheli var-ımış. Yara- hılar orda sarılır-ımış. Allahülüyü okuyarak ged-i yorurun. Beni gör- dü ğeyri melminin biri sā_gıma düşer. Ben hemen gederin. Birini sā- ğıma düşürü birini soluma düşürü. Ged-ib oturudum bi bacak var orda hoplu-y-ub oturu. Bu bacak ne hoplar deve egil-i verdim-idi

olen arkadaşı beni goma dedi. Gendi orda yatır. Olen arkadaş sen benim halımı görmümü-yorum. Hep barabar ölelim müslüman dege miyiz arkadaş dedi. Hayvanı şora durud-u verdim elimi şöyle uzadı verdim-idi hayvanın üsdüne çık-ı verdi. Yapışmadım hayvanın üsdüne çık-ı verdi. Bacāg yok adamı al-ı yorurun yerden. Höyle elimi uzadı verdim hayvanın üstüne çıkarıyım deyi. Elim vardı mı bilmen Allah taaladan. Eyi dut demire dedim. Çekdim hayvanı.

Uzatmayalık sindi çok. Topun sesinden selān sesi duyulmazk. Urusunku olusa gulān dibinde patlar. Ordan atdımıydı yanına geldimiydi tak-ada düşer gene. Hem bicezi deg-eceg olusa sağlam çıkacānı aklına alma. Çıkdıgı yeri borda gapı gibi aç-ı veri. Girdiğ yer bellisiz olu çıkdıg yeri borda gapı aç-ı veri.

Gayrı harb ederkene aşadan Çukurbağ gibi yerden garınca gibi gayrı-y-ıp geli. Gögağas gadar geldi davara benzer. Sağa beri gelerek sivariydigi bell'oldu. Geldi şöyle sağ tarafımıza doğru dolanmaya durdu. Mener bizim sivari de var-ımuş. Yokardan bizim sivari bi egildi. Ta şöyle yeleye yatmış elinde öğendire gibi bi teynek gibi bi şey ucunda süngü. Atın üsdünde. At yetişdiği gibi guluncunun anına kak-ı yoru. Geriden bizim sivari önden de onnar geldi bi garışdılar Garışırka baraber onnar dönüverdiler. Gayrı hayvan-ıla yet-e bildiğini vurdu mu düşür-ü yoru. O elinde öğendire gibi şeyi ta şöyle yatır hayvanın üsdüne hayvana yetişirke süngü degecēni akli keserke yanaşdır-ı yoru. Yanaşdırdı düşü yoru. Bozuldumuydu bizimkine gendininkine duşman ataş eder. Bizimkine gendininkine *bindir-i veri*.

Yemen o yemen Acamısdan'dan geri gelike o Ali İhsan ingilizden kaçıp da. Ali İhsan gelmese ne tüvek veren var-ıdı ne elbise veren var-ıdı. Alihsan gel-i verdi itdiba Antalya'ya getdi. İtalya'dan elbisiyi aldı. Adana'ya getdi Fransızdan tüve aldı. Urusya'ya getdi para pul öte beri getirdi. Ondan geyri getdi bi de İzmir'i gez-di geldi. Ondan sonna orduyu düzdü de çıkar-ı verdiydi.

Gara Kâzım Paşa Erzulum'da orduyu bozmadıydı. Beş dene fırğa yolladı Tanazdepe'ye herifi İzmir'de as-a durdular. İzmir ahali olmasa asacaklar-ıdı. Garabekir Paşı'yı. Esger bütün esgeller gapan şeyi çeken hükümete dayandı. Asdırmācāz deyi. Masa gavgası. Yonan çık-ı verike masıyı elinden alacak. Benim seniñ-ile masa gavgam yok dedi. Onun-uçu ederseniz benim masa gavgam yok.

Ben masa isdemē-yorun dēdi. Akıllı adam canım. Onun cepesi Erzulum'da bizim cepe Acamısdan'da. Bağdat'dan on sekiz gün yürür de Acamısdan'a öyle varısın. Sonna o acamısdan'dan arap bozgunu çekilike ordu getdiği yolda ne davar gömuş, ne et gömuş. On sekiz gün ekmek yüzü görmedik. Biğün iki diken buldum-udu gevdim ağzıma bat-a yoru. Ümūğüme var-ıka batı bat-ı veri. Çıkar-ı veririn. Biğün bi davar derisi buldum. Ütdüm daşda dögdüm yeyemedim. Yakdım yanığını yeyemedim.

Biğün höyle gayfe gadar var a, bi çevlim var. Nasılız bilimin höyle göltüğümüza gireriz biribirimizin. Su dökesim geldimiydi hemmen buruyu dıkarın. Su dökesin geldiğinde buruyu patazlarsın, patazlamasañ akı veri. Et yok bi kemik.

Ordan hasdanadan bi eşşee iki gişi bi eşşee iki gişi bindirdiler. Musul'a āğşam geldik. Āğşam birer sahin yarma pilavı, birer sahin da et, pancar dogramışlar. Pancarin pürünü höyle höyle. Ondan sonna onar da cıgara verdiler. Āğşam bi yedik mi. Sen ölüsün benim habarım yok. Ben ölürün senin habarın yok. Herkez gendi canından acız. Gapıdan çorbacı girdi. İkis'ölü biri diri. Hemen bi zertabip geldi. Buranın tokduru kim dedi. Bu adamlara dedi. Yimi beş gıram ekmele yüz gıram doğrācādı dedi. Bağırsaklar çürümüş. Muayanaya vardık. Tepdil havalık verdiler üç ay. Yahu dēdi birisi eve varacak mı varmadan geri dönecek mi dedi. Tabi varacak dedi biri. Evel üç ayda eve varamaz a dedi. Ondan geyri alt'ay tebdilava verdiler. Herkez açkı. Animallah bu aşlık var mı?

Höyle biribirimizin göluna yapışdık da bakla tallasına endik. Öteden iki kürt çıkdı. Ellerinde şöyle birer saplık, ucu da böyle tokmak. Birisi üsdümüze geldi getdi. Gelike barabar benim arkadeş beni saldı da gıvrı-y-ı verdi. Yanı gēdecek, gıvrak gēdecek. Bi düşdü Düşerke barabar benim arkadeşin üsdüne çök-ü verdi Ümünü sıkdı mı ümūğünü sıkdı. Boğacak. Benim arkadeşin gözlerinden gan çık-a durdu. Küro küro dedim. Acız yahu aşlıktan geldik buraya Baña höyle dırseni bi gödu. Düşdüm. Bakdım benim arkadeş öl-ü yoru. Salmayacak da. Höyle bi kın buçağım var-ıdı. Çok cesur-udum ben evel Kürdün göluna bi çakdım. Çakarka gan püsgür-ü verdi mi. Lü lü dedi. Benim arkadeş orda kösülü. Yokardā kürt gel-i yoru. Çommā galdırdı ana'vrat goma-yoru. Öldürecekler gayrı canım. Kürt şu darının aya başı gadar geldi mi bilmen. Şurdan iki pulis çık-a gödu. Allāñ edecē var ya. Meñere devriye pulisler bizi görmüşler bu has-

dalar nere gider dêyi ardımıza düşmüşler. Onnar gelmese bi ço-
mağda öldürecekler canım hêş tanımâcaklar ayı gibi bi çoмаğda
öldürecekler. Ne oluyo dêdi. Ne bu ğan dêdi. Buçakladım dëdim.
Neden dêdi. Bak hunuñ halına dëdim. Bağdıydı donunuñ añı bat-
ğın. Gözlerinde ğan domurmuş. Boğ-a durdu dëdim. Boğ-a durdu.
Siz dêdi elli esgeri geşdi öldürdünüz keranacılar dêdi. Onnarı bağ-
ladı. Oraya tütün basdı yağlığa bağladılar.

Ğ orkağ adam her yêrde ğorkağ. Ben bura ev yaparķana bütün
bu boğazıñ adamı buraya ev mi yapılı sen nasıl adamsıñ? Burda
dāñ başına ev mi yapılı. Burda nahıl yatılır ğakılır dëdiler. Allah
var dëdim. Allah'dan başğa kimse sâbolamaz. Şindi herkez baña ye-
rini. Suda burdan dut-duk gëldik. Sonña Ğıcâşla'lı çamır eylemeye
su vërmedi. Hindi onnar benim su-y-ula su sulallar.

Pulis ğarağolunda pulis a yavrım dêdi. Bunu çig yêseñizde öle-
cëdiñiz, zaten biz varmasak sizi öldürecekler-idi. dêdi. Aşlıķdan es-
ger baklaya var-a yoru hepsini öldür-e yörüler dêdi. Onnarı orda bi
yê var-ıymış ğatdılar. Bize birer tayın vërdiler.

Bi dağdıyız. Şöyle şo ketiriñ başı beri yüzünde biz yatırız ötü
yüzünde urus yatır. Urus arķamızdan gëldi biz beleñi aşdıķ o da be-
leñe çıķdı. Bi furtuna bi tufan ne çadır ğur-a bildik ne hayvannar
ğörünür. Nöbet beklerke biribirin ğöremez. Birki ğaķar ğalğırız şa-
fağ atdı. Hayvannar ne semer ğomuş yemedik, ne ğuyruk ğomuş, bi
tüvëñ on dene hayvanı var, n'olmuş hayvannarıñ bacā sabah çek-e
durduk. Bacaklar doñmuş bükülmez. Ondan soñna semer de yok.
Hemen batdāneleri atdıќ bellerine onnarıñ. Ğocacı ğı demir demil-
leri üsdüne ğayrı sicim-ile yükletdik çekdik. Ferisge gibi vardık
Bölük dur dêdi yüzbaşı. Ğayrı arķamızdā sivari ğaldı. Dışarı çık es-
ger dışarıya hizeye gel. Bōgece nöbet bekleyenner çıksın bāalım.
Tufandan ğafañ çıkmı-yoruķu. Sen ğaçı beklediñ ombaşı ē ben biri
bekledim, esger ne acı ğır, ne susurar ne yorulur, ne ğorkar. Esgellik
böyledir ha. Ğayrı yağ-ı boturu furtına vız eder. Őñü ğöremesiñ on
ğünnük ac olsañ ğaravanıyı ğaravanaya ğatarsıñ, dök-ü vër-i yol'eli-
ñe alısıñ. Silâh başı çalın-ı-vêri isderseñ oñ günden ac ol ğaravanıyı
dök-ü vëri yol'eliñe alısıñ. Ğayrı ben nöbede Ahmad'ı ğaldırdım.
Gel ahmat baķıyın. Hayvannar semeri nêye yëdi Ahmat. Dört tey-
nek vuruñ bahālım. Bizim ombaşı dêdi ki Osmanı ğaldırdım dëdi.
Osman hayvannar semeri nêye yëdi dêdi. Efier efendim ataş yaķıp

da seni yecedik ya dedim. Ya seni yecedik ya birimizi yecedik dedim. Ülen oğlum insan yeni mi? Köpek de yeni, insan da yeni. Gaş gündür ekmek verin dedim. Gaş gündür tayın verdin, gaş gündür garavana verin dedim. Ey'oglum ben d'acın, hayvannar d'ac iş de yemiş. Höyle'd-i verdi. Hadi gusura bakman.

Anlatan : **Osman KORKMAZ (83)**
Ortaköy (Gızılcağışla)'dan

NAKIL

— 1 —

Bi zaman Gonya'ya Ali İhsan Paşa geldiğinde ben orda bulundum. İngilizler Amerikalılar gaz fıçısı içinde yarım milyon lira verdiler. Buraya getirdiler Ali İhsan Paşı'yu. Ben şahsî gördüm. Başından geçen manzarıyı anlattı. Şimdi ordan getdi Afyon cepesini keşvetdi. Esgeriye tevğifanesini Gonya'da keşvetdi. Kemal Paşa ya dedi. Hem bayağı Musdafa dedi. Bi bobayigit yigirmi senede meydana gelir, ölen dirilmez, bu cepiyi ele alacak bu kaçaklar dedi. İsdıklal mākemesini durutdu. Ğapatdı. Ondan soñna da Afyon cepesine geldi. İngiliz cepe ğumandanı Afyon cepesini keşvetdi. «Enere yetmiş senede bozarsa yedi senede bozdum desin» dedi. Tekrar Ali İhsan Paşa kisveti değışdirerek çoban ğılığında bi merkebe yoğurt yükledip yoğurt satmak mağsadiyla yonanın olduğu yelleri gezdi Gelike kömür yükletdi. Aynı cepeleri gene gezdi. Ondan soñna geldi. Bütün paşalara çağırđı. Gezdđi yerdēğ ağıllığı onnara ağnatdı Ğara Kâzım Paşa ya sen şu cepeden gireceksin diğer paşaların da her birine bir cepe gösderdi. Felan ayın felan günün felan sātında bütün harekete geçecēz deyi ğarer verdik Allah Allah dedik biz de bu harekete geşdik. Yonannar da önümüzde poyraz gibi uşdu Cepiyi yedi sātda bozduk. Yonanı ğırk sekiz sātda denize dökduk.

Konuşan : **Yusuf DİRİCAN**
Sarıveliler Köyü'nden

NAKIL

— 2 —

Burda yonanda ğaçıp Ğavır imam Venezelosa Afyon'un bi güzel dünya gözeli gibi bi ğızını verdi. Venezelos aldı Atine'ye ğaşdı. Atine'-

de aldı, yêdi sene üç çocuk yaptılar. Burdan bi cezalı Ali Beg Atineye kaçıp Venezelos'ın şüferi olarak ğaldı. Hanımı seyâtda gezmeye gêderke yola bi köpek yatdı. Ali Beg urumca köpeğe bağırdı. Köpek ğakmadı. Dayanamadı köpeğe Türkçe oşt dêdi ğakdı. Ondan soñra da Venezelos'un ğarısı Nezik, Ali Beg sen türksün? dêdi. Evet ben cezalıydım ğaşdım. Ben türkün. Pekêyi Ali Beg her masarıflar ben de beni Türküye'ye atabiliñ mi? Ben ataman Emme atdırırın. Yalñız beni Türküye'de afvetdirebili miñ? Yaparın dêyi söz vêrdi. Gêtdi ğayıkcıyı buldu Ben iki isgeleye oğrarın dêdi, olmadı gêttdi. Başğa bi ğayıkcı taha buldu. O ğayıkcı da ben burda cezalıyın hêç beni Türküye'de yaşad-a biliseñ ben de sizi hêç bi isgeleye gösdermeden İzmir'e yahut da İstanbul'a çıkarabilirin dêdi.

Oran herekete gêşdik. Ğadınñ üç de çocuğu var. Şindi ğadın düşündü. Ben buraya yêdi seneden beri gavır dölü mü ğazanmaya geldim-idi. Ben Türküye'ye bunnarı götürmem yağışmaz dêdi Üş yavıyı deñize atdı. Gêtdikce evkara ğaldı. Hemen aldı şarğı söylemeye başladı.

Domafili yağladım
İsgeleye bağladım
Atine'ye gêderken
Hüñgür hüñgür ağladım

Atine'niñ hammamı
Yandan çıkar dumanı
Kimselere sözüm yok
Asın Ğavır imamı

Gêdiñ bulutlar gêdiñ
Ğırala selam êdiñ
Üş çocuğu sorarsa
Deñizi tarif êdiñ

Atine hammam oldu
Halımız yaman oldu
Üş yavıyı sorarsañ
Balıklara ğurban oldu

Şindi de İzmir'e çıkdı. İzmir'e çıkınca mafazalar ğarağol altına aldılar. ğayığı Ğadiyi çağırın dêdi o ğadın Nezik. Gêldi bu ğayığı bizi teslim aldı. Yalñız bi dêyecem var-ısa paşam ben bu ğayığı

getirdim bu adamın affı gayıkcının Türkiye'de yaşaması. Pekeyi dedi Paşa da.

Şindi Ali Begi, Nezigi, Gayıkcıyı Aᅡgara'ya götürdüler. Neᅡadar mepusu var-ısa gel seni evlendiriyin dedi Nezige. Ben bunun birisini de alman dedi. Şindi gel Ali Beg ile evlendiriyin dedi. Ali Beg benim ġardaşım ben onu alman dedi. Ya sen kimi alın dediler. Benim Afyon'un felan köyünde bi nişannım var dedi. Alısa ben onu alırım dedi. Derhal adam çıkardılar. O çobanı getirdiler. Çoban-ı mış. Ayâ yalın sırtı perişan bi çoban. Çoban geldi. Alırım dedi. Şindi de bi düġün ġurdular. Hemen dünü yaptılar. Köyüne götür-dü getdi Ombeş ġün gelin güyeġi durdular. Sonra nezik öldü.

Anlatan : **Yusuf DİRİCAN**

Sarıveliler Köyü'nden

HOCA ON DÖRT ġISIMDIR

Yalançı hoca, dilençi hoca, dolandırıcı hoca, üfrükcü (cinci) hoca, yer doymaz hoca, aġlar gözlü hoca, utanmaz yüzlü hoca, tükenmez sözlü hoca, güler yüzlü hoca, hazırcevap hoca, micazçı hoca, salak hoca, killi hoca, huvar da hoca.

ZABIT VARAGASI TAKLİDİ

Fasülye vilayetinin Patetis sancaġına tabi İlahne ġazasının ġarınarık ġaryesinden meşhur Hacı Şalġa Efendi. Tas kebabının sol böġründe taze bezelye ġapısının önünde çavdar ekmeġiyle duz ırakı sinisine defn edilmiştir. Orada nokda beklemekte olan Fasülye piyazı tarafından derdes edilerek Badılcan merkezine gönderilmiştir. ġabâtın kâmilin ırakı üzümünde olduğundan mergum ġatile ombeş sene verilmiştir.

Ceza reyisi

Pir mühdüsü Şamboba Datlısı

Nakil : **Hüseyin ERTAŞ**

K. Karapınar Köyü'nden

ĞADIN YEDİ ĞISIMDIR

Ev avradı: Eviniñ işiyle meşgul hêş bi şeye Ğarışmaz.

Er avradı: Eriniñ emri ile iş yapar.

Özgedert: Sennik bennikle oğraşan Ğadın.

Zallañzort: İsbirteyi lambanın yanna Ğoymayan Ğadın zallañzortdur.

Köpêürküden : Yatır yatır öylene Ğadere. Gün doğdumu köpek Ğapıya gelir Ğadın da içerden saşları Ğarışık gözü cibilli yani çapaklı köpek bunu görünce Ğorkar Ğaçar.

Diñelen: İnegi sürmüş Ğetikden soñra, sabahdan āğşama Ğadar Ğoñşu Ğadına ilaf ediver-iken inek Ğeçer taha iki ilafım var-ıdı ya inek Ğeşdi der.

Ğolañsürüyen: Öñcek var-ıdı, elleriñ malları beleñi aşmış Ğuşak Ğuşanarak malları çobana utaşdırır.

Ğadın, köroğlu, küldöken, çorbacı, zenne, egsigetek, eşim, hanım, avrat, Ğarı.

CÜMLELER

Isıcakdan adam ölmez, Ğişizâdeden zarar gelmez. Ğork sovuğ-ula soysuzdan

Oñmadık yılıñ yağmırı harman vakdı yağar.

Ğündüz üyüsem Ğündüz de üyüyemedim.

Çoluğun çocuğun başında.

İnsaniñ tam beynine vur-a yoru...

Benimkini hoca Ğovalamış arıyı-yoruruz yok. Ona hurda bakdım.

Heralda burda doğdu. Maşallah gelmiyverdiñ hoyunū.

Ğetmemiysin hêç, ülen dur kepezeliğiñ lüzümü yok. Ğördük-müydük.

Dört yük desde yıkdı altından öl al-ı verdi.

Sañkında Topal Yusuf gibi almaycaklar mı?

Belki eceleye gelmişdir bu seherde. Natdıyın diñlê-y-e yörürün.

Dede ihi hu evi yaptı. Hu yakada Ğördüm.

O zamanıñ ırızağatı.

O denize bakıb-oturu bi zavrak var.
 Zavrakdâğı boducu görmemin?
 Köylüyü ölü say-a yörür.
 Tülbenin önünde.
 Taha hoşacak bi şey yoğ.
 Huna sor benim öküzü hu ğadar.
 Ora dolansın demiş.
 Neren gelin?

Yarın dört gün sonra elden bi çocuğ arı-y-a dururun.
 Ganından alıllar da kelezidiller mi?
 Alüf tasam o mu? Mezbur ölüsünü'sdüme atacak pertlek.
 Şehir yerinde o yoğ ölüya. Şindi hepimiz onu örzüleriz.
 Öterek get, cınna veriyin, bi dıkıcığını veriyin.
 Dinlendiñ mi yonusa hıllı mı yorduk?
 Hıllı mı hırsız mı?
 Bozulmuş bağa deşdivan.

O zamat bir iki kere girdi çıkdıydı der.
 Anası sabah beri burda öndü öndü var-dı getdi.
 Hülasa geriden geriye habarınızi al-a yoruruz.
 Dün del öndüğün. Uçcalık. şordan gel-i yoruz.
 Bazı ova malı hayvan da gel-e yörü yörü-y-e meyörü, dakılıp
 gal-ı yoru, kösden-e yörü.

Onun bobası olsam yahutkunu öyle yapardım.
 Ne yana gedersiniz hindi?
 İş onsun Ahmat.
 Ağızladın yolcuları ğayrı.
 Soñra bi köşe taha saldı der.
 Suyu beriye çevir-i verdi, çavdır-ı verdi.
 Ğarı da heşdin-i vermiş.

Desdeler tallada duruyoru. Taha bi seçim var, hemen genişi-yoru
 Mener o vât ordu sarılmışımış, yivekden geçer hayvan. Lapur-
 dunu aldı İzmir'e ged-ecēğ oldu.

Birez bi şeyler var-ıdı ener bulabilisem getiriyin.
 Sana ben geliş dur dedim idi. Ne deyi durmadın a ğardahım.
 Yan'alt'aylık filan bi yüklü ğadın olsa bırağır.
 Devriğün bi tā ıraslamış.
 Saleb içip durur-umuş.

Pek ağard-ı verme.
 Cehindeme gedecek.
 Sen gaviyi açarsan biriginti çoğ olu.
 Eyne deresine ötüyüzden gel-e yürürüz.
 Bu fursandı şeyde gördüm.
 Öküzü de değışige vermiş.
 Ana böğün hocaya danışdım-ıdı demiş.
 Adamın biri gurramparıymış.

KELİMELEK

lafazan	fırtla-
talla	böget
yağlık	böge-
cırık	egrik
sumsuk; sümsek	künne-
andaç	ğıllan-
merate : meresger	kömbe
āgman	ğalğı-
emindir-	ğınk
çeşle- : şeşle-	ğındır-
emniyet	zavrak
matıfla-	daraba
doşan	ıccık : gımıcık : bidıkı : dı-
doşanı-	kım : bigımık : bigımıcık
zeklen-	esgikgi
dumağı	pavlıka
yeynicek	ğarafilledim
inne vurun-	şalak
eveli gün	meravcı
ğatliyen	gedebet
pataatsız	köste-
siy-	kösten-
şindi	köstek kes-
ihi : ihinek	köstek
göcen	çelki

göynük	gölle
göyün- : göynü-	guzluk
ğurada	demşek
ğunna-	vidalı
yönetce	külük

Fil Ahmed'e âid olan şiirler :

— 1 —

Selavadın deresinde
Goş yigitlik sırasında
Melhemi yok yaresinde
Gelen geçen yolcu bakar
Melhemi yok yaresinde

Gızıl ganım aqdı benim
Datlı canım çıkdı benim
Yavıklı galan el gızı
Elim günüm yok mu benim

Yünsek dağdan bir geyicek meledi
Ne anasın ne ğardaşın diledi
Cenezem meydanda ğaldı
Elim günüm yok mu benim

Nâkil : **Yusuf DİRİCAN**
Sarıveliler Köyünden

— 2 —

Su tasın elinde emmimin ğızı
Al ğanın içinde ğandırdı bizi
Ah ğarip pederimin ğan ağlar gözü
İstifar etdirir ağlar pederim

Su tası nelinde emmimin Leyla
Gabahâtım yok tecellim böyle
Ak sakallı bobam halına ağla
İstifar etdirir ağlar pederim

Nâkil : **Yusuf DİRİCAN**
Sarıveliler Köyünden

— 3 —

Ah vatan yolları ne ğadar ırak
 İçerim doludur ğam-ıla marak
 Sağın Sarı Muñar sol yanıñ Yürek
 Başın Erenner mi Boyalı Dağı

Nâkil : **Ali DOĞRUL**

Küçük Karapınar Köyünden

— 4 —

Al kıana boyadılar sahra çölleri
 Ararmıñ bu sıra yanan cannarı
 Hamidiñ yêtişdirdiği geş fidannarı
 Dipden işlediler çürümez ğayrı

Heş ğalmadı ağlaşmadık analar
 İçeri ğoynunda ğalan sunalar

.....
 Mahşarda şafât umarız ğayrı

Nâkil : **Yusuf DİRİCAN**

Sariveliler Köyünden

— 5 —

Uyan hey Osmannım uyķudan uyan
 Göz dikmiş toprağa bulgar ı yonan
 Posdanayı dersanayı alırım dēyen
 Bu benim şanıımı duyan ağlasın
 Duşmanıñ gözünü Allah bağlasın

Toprak vêrdim kafilleri toķêtdim
 Azğın olan zabitleri defêtdim
 Bu benim şanıımı duyan ağlasın
 Duşmanıñ gözünü Allah bağlasın

Envar-ıla Niyazi ğumandan-ıdı
 Ondaķı adalet kimde var-ıdı
 Dünyada Osmannı cihanķar-ıdı
 Bu benim şanıımı duyan ağlasın
 Duşmanıñ gözünü Allah bağlasın

Envar'ıla Niyazı saraya geldi
Orada şefketlime üş gamçı vurdu
Yakasın dutdu tahddan endirdi
Durun enecegin dedi ağladı

Al gana boyandı Balkan çölleri
Arama bu sıra yanan cannarı
Hamidin yetiştirdiği geş fidannarı
Kökden işlediler çürümez gayrı

Nâil : Abdullah AYDIN
Turcalar Köyünden

— 6 —

Şindi yörükde, Takanın Tuna var o bi gız-ıla nişannılıymış. Gız gaze gürşunuyla ölmüş. O'na da Fil Ahmat söylemiş birki.

Gaza gürşununa oğradı canım
El degmedik tenden akıyor ganım
Düğünüm mahşara ğalmışdır benim
Genc-ike yitiren Tunam ağlasın

Tunam ben vuruldum yapış elimden
Ğan olmasın çez önceğim belimden
Ah ben ğaldım sen de ğalma yolundan
Anamırda eşin ğoyan ağlasın

Acı melhem datlı melhem düzmeyiñ
Yaram ğoyğun dügmelerim çezmeyiñ
Mezerimi yoldan ırak ğazmayiñ
Tunam geşdik-sire görsün ağlasın

Ah bu nasıl işdir ağalar begler
Sevdiceğim Tunam ah çekib ağlar
Göş çekib aşdığım ah kallı dağlar
Göç ile geşdigim dağlar ağlasın

Anamır çölleri yansın yakılsın
Külü savrılısın da yere dökülsün
Barcın Yaylasına göşler çekilsin
Göç ile geşdigim yollar ağlasın

Tunam getsin hocasında okusun
 Çarip bülbül gül dalinde şakısın
 Gelin anam al ısdarın dokusun
 El yerimi gördük - sıra ağlasın

Avrupa malının mor canfesiyyin
 Yörük kızlarının gayet hasıyyın
 Barcın yaylasının al lālesiyin
 Kokmadan solduran yigid ağlasın

Sürünün önünde sürmeli göşlar
 Ah akranım kızlar sallasın saşlar
 Eyne Deresi'ne çıkıncak göşler
 Gözünden işdigim muñar ağlasın

Fil Ahmat bunnarı yakdı yegāne
 Pambık gibi tenim batdı al kane
 Ah etdi ağladı hem yana yana
 Gelin gınamı yakamayan ağlasın

Nâkil : **Mustafa DEMİRCİ**
 Sarıveliler Köyü'nden

— 7 —

Anamır çölleri yansın gavrılısın
 Külü dökülsün de göge savrılısın
 Barcın Yaylası'na göşler çekilsin
 Göş çekip geçdigim yollar ağlasın
 Gözünden işdigim muñar ağlasın

Sürünün önünde sürmeli göşlar
 Eyne Deresi'ne çıkıncak göşler
 Akranım kızlar sallasın saşlar
 Göş çekip geçdigim yollar ağlasın
 Gözünden işdigim munar ağlasın

Barcın Yaylası'nın gül lālesiyin
 Altın yüzüklerin zeyver gaşıyyın
 Yörük kızlarının desde başıyyın
 Beni saramayan Tuna'm ağlasın

Acı melhem datlı melhem düzmeyiñ
 Yarem goygün dügmelerim çermeyiñ

Mezerimi yoldan dışarı gazmayın
Gelip geçdik - sıra Tunam ağlasın

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
Turcalar Köyü'nden

— 8 —

Otur sevdiğim otur halılar doku
Erkenden yükletmiş o güzel yükü
Adını sevdiğim Ermenek bükü
Ah çadır gurduğum yeller ağlasın

A sevdiğim yükletmiş mi göçünü
Ağlar-ıkan alamamış içini
Gözleri sürmeli ala geçimi
Sağıp yeyenim yok ona yanarın

Gög öncekdir aşiretin nakışı
Gögercin topuklu keklik sekişi
Adını sevdiğim zinhar yokuşu
Gözünden su işdigim muñar ağlasın

Nâkil : **Hüseyin ERTAŞ**
K. Karapınar Köyü'nden

— 9 —

Deryadan zuhretti düşman gemisi
Yakıp kül edecek Darabulus'u
Yetiş imdadıma Türkiye nası
Yetişin din İslamı der Darabulus

Cannar mı dayanır taze geline
Eñer geçer ise düşman eline
Millet feda olsun ırzın yoluna
Yetişin din İslamı der Darabulus

Düşman garşısında hazırız bizler
Ah vatan dedikce cigerim sizler
Düğüne hazıllanan gelinnik kızlar
Düşmana mı ğalsın der Darabulus

Nâkil : **Mustafa DEMİRCİ**
Sarıveliler Köyü'nden

Ahmed Onbaşı'ya âid olan şîirler :

— 1 —

Güz gelir de duman bürür başını
Bahar gelir nerkiz bağlar peşini
Zalım avcılar çıkar avlar ğuşunu
Nerde yigitlerin Boyalı Dağı

Nâkil : **Bekir DOĞRUL**
Küçük Karapınar Köyü'nden

— 2 —

İlk ağşamdan çıkdı avcının ucu
Av'aıklıma naldım dutdum orucu
Alma Boğazı'nda Püslü nardıcı
Nasıl unutduñ da ğaldıñ amıcam

Nâkil : **Ali DOĞRUL**
Küçük Karapınar Köyü'nden

— 3 —

Hallayı hallayı suların akar
Dolanı dolanı yolların çıkar
Sağın Sarı Muñar sol yanın Yürek
Saña mubareğ olsun Boyalı Dağı

Aşşâyınıña Söğütcüge göçeller
Ale kalli sovuk sular içeller
Gözel gelinner ğızlar sende ekin biçeller
Saña mubareğ olsun Boyalı Dağı

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
Turcalar Köyü'nden

— 4 —

Hey ağalar kimse bilmez benim işimi
Zehir etdiñ datlı aşımı
Her avcılar gelir avlar ğuşunu
Etiñ penzehirdir Boyalı Dağı

Erenner dedikleri bi yünsek yalım
 Gelme Apdillah üsdüme bu nasıl çalım
 Şindi teltige varısa elim
 Bir Fadimen ellere der galır

Erenner erenner ıssız örenner
 Ekmek yeyip su işdigim yarenner
 Ögsüz mısılına verip ağlatmañ yavrımı

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
 Turcalar Köyü'nden

— 5 —

Çevlik Yaylası'ndan göşdü mü noban
 Gelip geşdik - sıra alarmaz habañ
 Dengine vermemiş mañgafa boban
 Hayıf kül ömrüne ona yanarın

Yıkılası büyük yerin beleni
 A-y-Ütmelik Allah versin belanı
 Sevdigime gelmiş ölüm seleñi
 Son nefesde göremedim ağların

Nâkil : **Hüseyin ERTAŞ**
 Küçük Karapınar Köyü'nden

— 6 —

Çekene çoğ imiş gamıla merak
 Ah vetan yollarıñ ne gadar irak
 Sağın Sarı Muñar sol yanıñ Yürek
 Başın Erenner mi Boyalı Doğı

Nâkil : **Mustafa ÖZDEMİR**
 Sarıveliler Köyü'nden

— 7 —

İreşber idim harmanda yabam
 Hakgın halal etsin cigerden bobam
 Yar-uçun aldığım sırmalı habam
 Geyip salınmadım şona yanarın

Ğ ızıl ğanım akdı yere çay gibi
 Ğ uruldu ğaşlarım eğri yay gibi
 Solmadı gül beñzim doğan ay gibi
 Hasret mahşara ğaldı der yigit

Yeşil sandığımı Fil ağam atsın
 Söyleñ bobama da davemi dutsun
 Amıcam Apdillah duşmanı yaksın
 Umudum Mahşara ğaldı der yigit

Nâkil : **Hüseyin ERTAŞ**

Küçük Karapınar Köyü'nden

Deli Beşe'ye âid olan şitirler :

— 1 —

Erik Deresi'nde gördüğümüz dilki
 Tüvêğmiz olsa vuruduk belki
 Şahitlige getdik deyelik saykı

— 2 —

Ğardaşı sorarsañ ğurbet elinde
 Amanet kekligi yokdur yerinde
 Avcılar tüvegätsa dāğın birinde
 Esgi dertler yeñilendi büsene

* * *

Cemile gelinece alaylar dizildi
 Herkes sevdiğini aldı süzüldü
 Erkek mi dayanır zar buna
 Ğına yakdım elime
 Sürme çekdim gözüme
 Düşün müşderiler ardıma
 Cekcebek cekcebek deye dişiler öter

* * *

Beni ğoydular sürünün başına
 Kimse ğarışamaz benim işime
 Varısam çalıyı yıkarın başına
 Ğakğudurak Ğakğudurak

Beni getirdiler elden
 Habarınız'aldım bu yerden
 Gêlisen sen de geçersen serden
 Gakguburak gakguburak

Nâkil : **Mehmed SEZER**
 Adiller Köyü'nden

Muhtelif şiiirler :

— 1 —

Değirmen damı ğarannıkdır
 Döndüğünden belli olmas
 Kelpde keremet var emme
 Ürdüğünden belli olmas

Gadın ğocasına duşman
 Güldüğünden belli olmas
 Zenginde irfan olmassa
 Cingenden farkı olmas

Nâkil : **Mustafa UĞURELLİ (ÇAVUŞOĞLU)**
 Sarıveliler Köyü'nden

— 2 —

Gine ğeldi bahar temi
 Yaz aylarıdır şinden geyri
 Yaz gününün bulanığı
 Akar seli şinden geyri

Ğater ğater oldu ğoşler
 Donunu geydi ağaşlar
 Tüllü tüllü öten ğuşlar
 Ciger yakar şinden geyri

Ağaşlar geydi donunu
 Bülbül artırdı ününü
 Ğoş yigitler vatanını
 Anar ağlar şinden geyri

Hasda Garacoğlan hasda
Ağlar gözüm dilim yasda
Gavuşdurur dosdu dosda
Yayla yolu şinden geyri

Nâkil : **Mustafa DEMİRCİ**
Sarıveliler Köyü'nden

— 3 —

Başa söyle deller fitne derunu
Cihan fitne olmuş ben ne söyleyin
Evlatları olan çekmez gahrını
Şöyle valdelerin nesin söyleyin

Zengin olannar yeyemeyor malını
Sormayollar fukaranın halını
Bağladılar Şeriatın yolunu
Batıl meseb olmuş ben ne söyleyin

Aşık Ömer der ki taha ne ola
Gızlar çivte getdi gelinner bile
Belki bu dünyanın sahibı gele
İş Mehdi'ye galdı be ne söyleyin

Nâkil : **Mustafa Demirci**
Sarıveliler Köyü'nden

— 4 —

Hey ağalar var mı sözümde hata
Taha yol geder mi ölümden öte
Egersiz yularsız ağaşdan ata
Binmeyince gönül yardan ayrılmaz

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
Turcalar Köyü'nden

— 5 —

Ağşam olu sesler diñer
Depeden sürüler iner

Geçer guşlar akın akın
Bak ne deyör esen örüzger

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
Turcalar Köyü'nden

— 6 —

Baharın gèldigin neden bilisiñ
Ulu çaylar kinarından yol alı
Lale bitip sümbül boynu egince
Gız oğlana nergiz veri gül alı

Irmak kinarında otlayan gazlar
Boynunu eğiş eşini gözler
Gögercin topuklu gelinnik gızlar
Egleniñ yaylaya bile gedelim

* * *

Gede gède yarennerim çinledi
Getme deyi yar boynuma sarıldı
Bizim nasıp gurbet elden ayrıldı
Bi çalıdır mezer daşı garibiñ

* * *

Arkadeşler silaya mı yoluñuz
Siz gediñ de biz galalım yahñız
Eñer bizim memlekâta oğrarsa yoluñuz
Benden selâm söyleñ nazlı yare arkadeş

* * *

Havayı da deli gönül havayı
Ay dolandı şavkı vurdu ovayı
Yörük gızı gâtellemiş deviyi
Tülü mayaları zil dögüp geder
Daramış zülfün vermiş tımarın
Altın saş bağları bel dögüp geder

* * *

Bülbül ne ötersiñ Çukurova'da
Gırıldı ğanedim ğaldım yuvada

Gendim ğurbet êlde gönlüm silada
 Siladaĝı güzel ah çekip ağlar
 Adana'ya vardım günnük dördümüş
 Kimi fellah-ımuş kimi kürdümüş
 İlk gelişim ğıyma baña Adana

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
 Turcalar Köyü'nden

— 7 —

Döne döne uzar Çevliĝin düzü
 Üzerinde gezer gelini ğızı
 Yayla yollarında unutmañ bizi
 Ah çekip ağların ğurbet êllerde

Yayladan gêliken sitil getirir
 Basma donuñ yêli yolu süpürür
 Sizi gören yigit aqlın yitirir
 Atılan tüfeklere yanar ağların

Hüseyin ERTAŞ (Şâir)

— 8 —

Ğır atım boşandı bağlayamadım
 O domafilimi yağlayamadım
 Yigitsiz gelini egleyemedim
 Aman Allah böyle ölüm olu mu
 Geç yaşında böyle zulum olu mu

Bitdi m'ola bizim yêriñ söğüdü
 Beñ gêlike yapracığı göğüdü
 Ğatı nazlım kimden aldıñ öĝüdü
 Aslı nazlım almaz öĝüdü

Mekdup yazdım etirafı alalı
 Boğazında yağlı kendir dolalı
 Ğaş gün oldu ĝardaş idam olalı
 Aman Allah böyle ölüm olu mu
 Geç yaşında böyle zulum olu mu

İsdanbol'da ombeş sene okudum
 Şerâetde benim sözüm hak-ıdı
 Kötü kürtler idam emrim okudu
 Can gurtaran yok mu can elden getdi

Gar mı yağdı şu Gonya'nın dagına
 Buz mu dutdu potiniğin bağına
 Yolun uzak geledim yanına
 Beni bilen doslar ağlasın benim halıma

* * *

— 9 —

Ene ene endik örene
 Yıkıldı ğalbimiz döndü verana
 Alamadın beni enği vatana
 Ara yerde mor sümbüllü dağlar var.

Nâkil : **Abdullah AYDIN**
 Turcalar Köyü'nden

Elifnâmeler :

— 1 —

Elif ile Allah'ım eyledi meder
 Diyâr-ı ğurbetde olur kisb ü kâr
 Ne marakım ğaldı ne de evkar
 Be bapdır

Te-y-ile tā ezelden ğuruldu bina
 Hatırımdan getmez peder ve ana
 Selâmın teblig et cümle ihvana

Se ile serildi ğurbet ele posdumuz
 Fark olmadı duşmanımız dosdumuz
 Bize meder eder Hazreti Yonuz
 Cım ile cem oldu benim işlerim
 Silada safada arkedeşlerim

Ha-y-ıla habar aldım siladan
 Ğurtulmadım ğam ğasavet beladan
 Heç selam gelmedi hısım akrabadan

Hı-y-ıla harab olur halımız
 Ğırılmışdır ğanadımız ğolumuz
 Bilmen ki nerde ğalacağ ölümüz

Dal-ıla dar-ı dünya boş-durur
 Ebu dane ğismet dalda ğuş-durur
 Ğurbeti gezdi ğöñül hoş-durur

Zel ile zahmetler elbetde çekilir
 Diyar-ı ğurbetde boyun bükülür
 Nazlı arkedeşlerim yollara dökülür

Ra-y-ıla Rahime êylemez felek
 Kimine davıl çaldırır kimine dümbelek
 Şu alemde ğabul olur mu dilek

Ze ile zahide êder nazar
 Arzu êden Mevlayı ğurbeti gezer
 Bir mucib arkedeş desdanı yazar

Sin ile silindi ğalbimiñ pası
 Alamadım ana boba dovası
 Gendime güldürdüm alemi nası

Şın-ıla şen oldu benim ğöñüller
 Pehime veran oldu ötmez bülbüller
 Var olsun desdanı çıkarana diller

Şad-ıla sandım ki şu dünya fanı
 Geç yaşım içinde gezdim cihanı
 Var mıdır bu derdiñ acaba◊imkânı

Dad'ıla darb êtdi beni bu ğader
 Êyledi ğam yükünü êyledi keder
 Hatırımdan ğetmez birâder peder

Tı ile tarh oldu benim emekler
 Semada halımıza◊ağlar melekler
 Validem hemşirem yolumu bekler

Zı ile zari zari ağların
 Bozuldu mu mor menevşe bağlarım
 Ğusurumu afveyleyiñ beglerim

Ayın-ıla ar olmuyor ğurbetde
 Felek bizi ğoydu derd i mihnetde
 Arzu êden vatanına döner elbetde

Gayın-ıla gafil olma şu zaman
 Felegiñ elinden aman el-aman
 Ölüp de soñna dirildigimiz zaman

Fe-y-ile fayda olmaz kimseden
 Keramati bulur halına şükreden
 Gelmedi mekdubunuz esbabı neden

Gaf-ıla gahrettim ben de ğadere
 Hasret ğaldım valideye pedere
 Yeni düşdüm ben de tüllü tüllü kedere

Kef ile kâyinat bakışır bize
 Yüklendim düşünce yükünü endirdim düze
 Hediye edelim duşmanımıza

Lam-ıla lal olacak elbetde bu dil
 Taksiretim budur bunu böyle bil
 Feryadedib ağlar ğafesde bülbül

Mim ile muradım vermedi Mevlâ
 Dolaşdım gurbeti geziyom hâlâ
 Başımdan getmiyor görünmez belâ

Nun-ıla ne taraf garip mekânı
 Dolaşdım gurbeti gezdim cihanı
 Var mıdır bu dertlerin acaba◊imkanı

Vav-ıla vallaha sözlerim hağığat
 Diyar-ı gurbetiñ soñu berbat

He ile her işler olur da biter
 Diyar-ı gurbeti çekdigim yeter
 Bu hasretlik bize ölümden beter

Lamelifle lefde okurun
 Ğarip bülbül gibi durmaz şakırın
 Gusura bakmayıñ birez fakırın

Ye ile yuñruldu bizim bu hamır
 Talebim Mevladan uzun bi ömür
 Ğalbım uykuda gözlerim māmur

— 2 —

Elif İsdanbol'da İbrahim İprik yapardı
 Be Belgamada Bahri bahar satardı
 Te Tifliz'de Tēfik tüvekciymiş hala
 Cım Cihan'da Cemil camcıymiş hala
 Ha Harput'da Hayri hasırcıymiş hala
 Hı Horasan'da Hayri horuscuymuş hala
 Dal Davazda Davıd davıl çalardı
 Zel Zülüfgede Zülfü güzel zil yapardı
 Sin Süleymaniye'de Süleyman sülükciymiş hala
 Şın Şaalvan'da Şākir şeker satardı
 Sat Sandıklı'da Sait salatalık satardı
 Dat Tahran'da Tahir güzel tahra yapardı
 Fe Fetihya'da Fethi fener yapardı
 Ğaf Ğasaba'da Ğatrı Ğasabımış hala
 Kef Kemaliye'de Kāmil keman çalardı
 Mim Menemen'de Mēmet martin yapardı
 Nun Nigde'de Nūri sıyrmanefes satardı
 Vov Vahit'de vāli güzel zar atardı
 Ye Yemen'de Yahya yemeniciymiş hala

Nâkil : **Hüseyin ERTAŞ**

Küçük Karapınar Köyü'nden

— 3 —

Elif Allah halkeyledi üç yüz yıl evvel
 Be belā dēyen ruhlar gēldi revāne
 Te temiz olan cannar belā dēdiler
 Se Sābit olmayanlar oldu beyane
 Cim cefa ēdenner hāric oldu
 Ha Hak Tañrı dēyenner Mevlayı buldu
 Hı Hudayı bilmeyen arada ğaldı
 Dal dağıldı darık darık bir yane
 Zel Zelili bir yērde ğarar ēyledi
 Rı Rahim bu cannara neler ēyledi
 Ze zamanda Adem'i halk ēyledi
 Sin selāmet dört nesneden beyāne

Şın şükür atamız beyâne geldi
 Sad solundan Havva anamız oldu
 Dat dolandı takdir yerini buldu
 Tı tahirce yaslandılar Cinâne
 Zı zahir cennete şükür dediler
 Ayın a'lâ safalara êrdiler.
 Gayın gafil olup onnar buğdayı yediler
 Fe fâni deyenner çıkdı peygane
 Ğaf ğaldı peygannede ğarar eyledi
 Kef gederir göz yaşını büryan eyledi
 Lam lâyezeli olan Allah takdir eyledi
 Mim muğaddem buluşdular can-cane
 Nun can-cane cem oldular onnar
 Vov varup ikişer doğdu inşannar
 He hezeran padişahlar paşalar
 Lamelif layet oldu yeksane
 Ye yeksanede anı gecede gördüm

Nâkil : Mustafa DEMİRCİ

Yaşname :

Bir zaman atamın belinde durdum
 Hak emriyle ana rahmine êndim
 Yedim ğanı doydum oldum ebkâre
 O ğanı yeyerek dünyaya çıkdım
 Anamın rahmindan zağlandım akdım
 Anama bobama gül gibi kokdum
 Ğapdı beni sarmaladı yorgana
 Bir yaşında yorgana sarındım yatdım
 İki yaşında südüñ lezzetin datdım
 Üç yaşında ben bicigi terketdim
 Dört yaşında gezer oldum sibane
 Sibanem beş yaşına varınca
 Altısında belendim don geyerince
 Diş dişedim yedisine varınca
 Sekizinde henüz döndüm inşana
 İnşanam dokuzunda libas isdedim

On yaşında birez mektaba yaslandım
 On birinde pek begendi üsdadım
 On ikide cehd eyledim Gur'ane
 On üçünde Gur'an'ı tamam êdince
 On dördünde sere buluğ êrince
 On beşinde şaşdım güzel görünce
 On altıda gönül düşdü bir cane
 On yêdide bir gözele yapışdım
 On sekizde kimi görsem ğapışdım
 On dokuzda ğayet dillere düşdüm
 Yigirmide sanķı döndüm aslana
 Yigirmi beşinde aslan dêrdi çekilmez
 Otuzunda merdiñ ğolu bükülmez
 Otuz beşinde kimselere yıkılmaz
 Ğırķ yaşında ğarşı varır duşmana
 Ğırķ beşinde ağı ğarıyı seçer
 Ellisinde duşmandan gendisi ğaçar
 Elli beşinde her ne derseñ naçar
 Atmışında henüz olur peşmane
 Peşmanem atmış beşimde halime
 Yêtmışimde ğocalık düşdü dilime
 Yêtmış beşimde zabınım halime
 Seksenimde emeklerim oldu hayıfane
 Hayranem seksenbeşinde felek n'êyledi
 Doksanında kimi görsem bet söyledi
 Doksan beşinde beni hasda êyledi
 Yüz yaşında gözüm dikdim rahmane
 Rahmane gözüm dikdim yüz on yaşında
 Yüz yigirmide bezden ğakmaz başımda
 Yüz yigirmi altıda Arzail ğarşımda
 Aldı ruhum teslim êtdi Sübhana
 Sübhana ruhumu ben de feda êyledim
 Sağlığımda egri yollara ğêtdim
 Eli boş kelp gibi eli boş ğêldim
 İki günnük ömür-üçün dünyaya
 Bu dünyaya bu deli gönül çağladı
 Ğavım ğardaş meyitime ağladı
 Ah ı feryad êdip yüregimi dağladı
 Yuyup beni sarmaladılar kefine
 Kefine sardılar şol zayıf têni

Ahırî böyledir pak et sen seni
 Bi ğarannık yere ğoydular beni
 Melekler yanıma geldi bünhane
 Bünhanede iki melek yanıma geldi
 Dinden imandan haballar sordu
 Cevop veremedim topuzlar vurdu
 Ağlamakdan gözüm döndü büryane
 Büryane dönünce cigerim benim
 Görünce derdi şol zayıf tenim
 Birez hayır amel sakladı canım
 Beraberce rafık olduk tahtane
 Tahtane varıp ğaldık bir zaman
 Azep melekleri geliller hemen
 Vurullar topuzu vermezler aman
 Sañkı atdı ğetdi bizi dumana
 Dumancılar der ki bunda ğalındı
 Yılan akrap ezderhalar dêrildi
 Emir oldu ikinci sur üfürüldü
 Ğakdım ğetdim mahşer yeri meydana
 Mahşara varıp ben de yerim aradım
 Elli bin sene ayakda durdum
 Güneş valın gelip tere ğarkoldum
 Ğayıl oldum Hak'dan gelen fermana
 Fermanı eşiden aklını dère
 Mevlam cümlemize havillar vère
 Bizi ğetirdiler bi orta yère
 Hayrım şerrim hep ğoydular mizana
 Mizanda davecileri derildi
 Günahım ağır gelip terezide ğörüldü
 Emir oldu Zabaniya verildi
 Ğetirdiler beni sırat gibi yabana
 Ne aman günahım arkama aldım
 Ğederke göplünün yolunda ğaldım
 Ayağım ğopdu başım aşşağı saldım
 Êndim ğetdim niçe bin yıl zindana
 Zindanda ateşe yakdılar tenim
 Acap kimler olsun recacım benim
 Günahım affedip ğani Settarım
 Ğapdı beni çıkardılar fevgane
 Fevganeden mağsumları ğeldiler

GörüŖüp biliŖip beni aldılar
Bab-ı Cennet ġapısına vardılar
Beraberce rafık olduk Cināna
Cennete varıp bıraġa bindim
Varıp anda Havz-ı Nebiye endim
Meramımı tekmilince anda buldum
Nuranım Cennet içre yaslandım
Bize kerem etdi ganī Setdārım
Dertliyin ben de derman isderin
Ŗükür olsun böyle üstad-ı Lokmana.

Nâkil : **Mustafa DEMİRCİ**
Sariveliler Köyü'nden

S Ö Z L Ü K

- ağart- : Açıklamak C. 477/1
- ağızla- : Uğurlamak, yolcu etmek
C. 476/26
- ağızlan- : Uğurlamak, yolcu edilmek
SA. 467/9
- āğman : Kusur K. 477/17
- alūf : Hayret ve şaşkınlık bildiren bir
edat C. 476/11
- anah : anah, hayret ve şaşkınlık bildiren
bir edat. SA. 466/8
- andaç : Karşı K. 477/15
- añ : ara SA. 471/4
- at- : Açmak AO. 7/9
- batgın : pislikle dolu SA. 471/4-5
- beleñ : tepe SA. 471/19
- bıraç- : düşük yapmak C. 476/35
- bicik : meme Y./10
- bidıķı : azıcık K. 477/22
- biğımık : azıcık, biraz K. 477/23
- biğımıcık : azıcık, biraz K. 477/23
- bile : birlikte, beraber MŞ. 6/8
- birki : birkaç defa FA. 6
- boduç : testi C. 476/2
- boğaz : vâdi SA. 471/9
- boğuş- : uğraşmak SA. 466/12
- borda ğapı : çift kanatlı büyük kapı SA. 469/11

böge-	:	suyun ve hayvanların önünü bırakmamak K. 477/12
böget	:	suyun toplandığı yer, küçük bend
bünhane	:	gizlice Y. 59-60
büsene	:	bu yıl DB. 1/7
cekcebek cekcebek	:	dişi keklığın ötüş şekli DB. 1/14
cemile	:	Cemre DB. 1/8
cınna	:	biraz sonra, birazdan C. 476/13
cırık	:	bozlak kuşu K. 477/13
Cihan	:	Ceyhan E. 2/4
çakılı	:	dolu, pek ziyâde SA. 468/8
çavdır-	:	suya boğmak C. 476/28
çelki	:	oğlak ve davar katılan, etrafı tahta veya tel ile çevrili yer. K. 477/34
çeşle-, şeşle-	:	münâsib görmek, nişân almak K. 477/19
çez-	:	çözmek FA. 6/6
çiñle-	:	yorulmak MŞ. 6/9
çotul	:	çatal SA. 467/19-20
daraba	:	tahtadan yapılmış, kanat gibi menteşeli kapak K. 477/21
Darabulus	:	Trablus FA. 9/2-4
darı	:	mısır SA. 470/36-37
darık darık	:	darma dağınık E. 3/8
değişike vër-	:	değişmeye vermek C. 477/6
dël	:	değil C. 476/20
demşek	:	geveze K. 478/3
dêr-	:	toplamak Y./80
dêril-	:	toplanmak Y./73
deşdivan	:	bekçi C. 476/16
devrigün	:	ertesi gün C. 476/36
dıkım	:	1. azcık 477/22-23 2. ekmek ufağı K. 477/22-23
diñel-	:	dikelmek
diş dişe-	:	diş çıkarmak Y./14

- domafil : otomobil N₂. 473/18
- domur- : damla halinde çıkmak SA. 471/5
- don : elbise MŞ. 2/9
- doşan : eski, dağımık K. 477/22
- doşanı- : eskimek K. 477/23
- dumağı : nezle K. 477/25
- ē : değil mi, öyle ya OBD. 465/36
- ebe : nine, büyük anne OBD. 465/34
- egrik : Hayvanların yazın yattığı in K. 477/13
- el yeri : Dokuma tezgâhında el yapışılan yer FA. 6/24
- emindir- : ümid ettirmek K. 477/18
- emniyet : ehemmiyet, önem K. 477/20
- ener : eger FA. 9/6
- enği : yanındaki, senin bulunduğun yerde-
ki, elindeki veya önündeki MŞ. 9/3.
- er : koca, erkek SA. 467/16
- esgikgi : evvelki K. 477/24
- evelki : evvelki OBD. 465/38
- eveli gün : evvelki gün K. 477/28
- evkar : düşünce, efkâr E. 1/3
- fırtla- : Arpa destesinin dağılması K. 477/10
- fursand : fırsat C. 477/5
- gak- : kalkmak SA. 471/10
- galdır- : Harman kaldırmak OBD. 465/26
- gakğuburak : Erkek kekliğin ötüş şekli DB/22-26.
- gakğudurak : Erkek kekliğin ötüş şekli DB/18
- galğı- : segirtmek, koşmak. SA. 471/21
- garafille- : haberi yok bir şekilde takib etmek K. 477/26
- gardak : kardeş C. 476/34

- ğatliyen : katiyyen, kesinlikle K. 477/29
- ğavi : kahve C. 477/3
- gedebet : Arkalarda açılan yan arkın ana arka bağlandığı yer K. 477/29
- geñişi- : kabarmak, genişlemek C. 476/35
- geyri : sonra MŞ. 2/2
- ğıllan- : bir şeyin etrâfında dolanmak K. 477/15
- ğımıcık, ğımık : azcık, biraz K. 477/22
- ğındır- : kapı veya pencereyi az açık bırakmak K. 477/19
- ğınık : az açık K. 477/18
- ğivra- : hızlı gitmek, süratlenmek SA. 470/28
- ğivraq : hızlı, süratli SA. 470/28
- ğiy- : acımamak MŞ. 6/29
- ğö- : 1. bırakmamak, tüketmek
2. bırakmak, yerleştirmek
3. vurmak
- ğocacık : semer ağaçlarının birbirine geçen yerin üst kısmındaki el yapışılan yer SA. 421/25
- ğocalık : ihtiyarlık Y./17
- ğoyğun : müessir, tesirli FA. 6/10
- ğöcen : tavşan yavrusu K. 477/34
- ğölle : Mısır, nohut ve buğdayın pişirilmiş hâli K. 478/1
- ğöt : arka, art SA. 468/26-27
- ğöynü- : ateşin karşısında alevsiz olarak, sararak yanmak K. 478/2
- ğöynük : yanmış K. 478/1
- ğöyün- : ateşin karşısında alevsiz olarak, sararak yanmak K. 478/2
- ğulunc : dal, sırt yağrın SA. 469/18
- ğunna- : 1. yıkılmak K. 478/4
2. eşeğin ve kedinin doğurması K. 478/4
- ğurada : yıkılmaya yüz tutmuş K. 478/3
- ğuzluk : Kuzu ve oğlak katılan yer K. 478/2

günnük	:	yevmiye MŞ. 6/26
hangırda	:	nerede
heşdin-i ver-	:	umursamamak C. 476/34
hıllı	:	hayırlı C. 476/35
hıllı	:	ziyâde, pek fazla C. 476/34
hoyunu	:	yâ C. 475/25
höyle	:	şu şekilde SA. 468/9-27
hu	:	şu C. 475/32
hurda	:	şurada
ıccık	:	azıcık K. 477/22
ısdar	:	tezgâh FA. 6/23
ısıcak	:	sıcak SA. 466/16
iç	:	kendi, gönül FA. 8/6
ihi	:	işte C. 475/31
ihinek	:	işte K. 477/33
inne vurun-	:	iğne vurdurmak K. 477/27
isbirte	:	kibrit GYG. 3/5
istifar	:	istigfâr FA. 2/4-8
itdiba	:	önce, evvelâ
kelezi-	:	zayıflamak
kelezit-	:	zayıflatmak C. 476/10
ketir	:	kayalık tepe SA. 471/18
kinar	:	kenar, kıyı MŞ. 6/2
kömbe	:	sıcak ve ateşli küle gömülen ve külde pişen hamur topağı K. 477/16
kösden-	:	ayağı takılmak C. 476/22
köste-	:	Hayvanın ayağına ip bağlayarak süratli gitmesine mâni olmak K. 477/30
köstek	:	ayak bağı K. 477/33
köstek kes-	:	Yeni yürümeye başlayan çocukların ayaklarına ip bağlayarak yürümesinin açılması niyeti ile, bağlanan ipi kesmek âdeti K. 477/32
kösten-	:	ayağı takılmak K. 477/31

kösülü	:	kendinden geçmiş bir şekilde upuzun yatmak SA. 470/35
köşe	:	taş C. 476/27
külük	:	külde pişirilen hamur K. 478/5
künne- <künde-	:	Güneş karşısında koyunların başlarını birbirlerinin bacaklarının aralarına sokarak sıkışmaları K. 477/14
lafazan	:	çok ve nükteli konuşan K. 477/10
mağsum	:	günahsız Y./96
matıfla-	:	bunamak K. 477/21
meder	:	meded E. 1/1
meñer	:	meger OBD. 465/23
meñere	:	meger SA. 470/38
merate	:	meresger, vâris K. 477/16
meresger	:	vâris K. 477/16
meravcı	:	su tevziâtında bulunan su bekçisi K. 477/28
munar	:	pınar FA. 3/3, 6/32.
nahıl	:	nasıl SA. 471/10
n'atda-	:	ne iş yapmak SA. 466/7
oğra-	:	tesâdüf etmek, rastlamak FA. 6/1
oñ-	:	müsbet olmak C. 476/25
oñma-	:	murâdına ermemek, işi yolunda gitmemek, müsbet olmamak C. 475/20
ögendire	:	öküz ve eşek sürmek için kullanılan ucu çivili uzun değnek SA. 469/17
öl	:	nem, ıslaklık C. 475/28
öl al-	:	nemlenmek C. 475/28
öncek	:	önlük FA. 6/6
ören	:	yıkık yer, vîrânelik MŞ. 9/1
örüzger	:	rüzgâr, yel OBD. 465/27
ötüyüzü	:	arkası SA. 471/18-19
pampır	:	vapur SA. 466/26-27
pataz	:	avuç
patazla-	:	avuçlamak SA. 470/11

pavlıka	:	fabrika
pelit	:	meşe SA. 467/19
pertlek	:	gözleri dışına fırlamış insan C. 476/11
say kı	:	farzet ki DB. 1/3
seç-	:	harmana sap atmak
seher	:	sefer C. 475/30
selen	:	hastalık AO. 5/7
sıklat	:	sıkıntı OBD. 465/35
sıra	:	zaman, vakit FA. 5/20
sırt	:	üst baş, elbise 474/19 SA. 467/32
sıyrmanefes	:	esrar E. 2/17
sibane	:	çocuk Y./11
sikdirol-	:	defolmak SA. 466/19
sitil	:	bakracın küçüğü bir kap MŞ. 7/5
siy-	:	1. Kabın dışından akarak dökülmek K. 477/31 2. Tekelerin sidik akıtması 477/31
sumsuk	:	yumruk K. 477/14
sümsek	:	yumruk K. 477/14
sür-	:	döğen sürmek OBD. 465/30-31
şafât	:	şefaât FA. 4/8
şalak	:	delikanlılıkla çocukluk arası K. 477/28
şavk	:	ışık MŞ. 6/18
şavkart-	:	ışıklandırmak
şeşle-	:	karşıya nişân almak K. 477/19
şindi	:	şimdi OBD. 465/26 K. 477/32
şo	:	şu SA. 471/18
şora	:	şura SA. 469/3
taha	:	daha MŞ. 3/9
taka-da düş-	:	âniden patlamak SA. 469/14
talla	:	tarla K. 477/11
tavsit-	:	güneşe karşı kurutmak için bırak- mak SA. 466/10

teltik	:	tetik AO. 4/7
tem	:	dem, zaman MŞ. 2/1
tırılrat-	:	harman, döğen sürmek SA. 466/12
tüllü tüllü	:	çeşit çeşit, türlü türlü E. 1/60
uçcalık	:	Usulcalık, yavaşca C. 476/20
utaş-	:	ulaşmak, varmak, vasıl olmak SA. 468/6
uzuñkös	:	uzunlamasına, up uzun SA. 468/12
ümük	:	boğaz SA. 470/6-29
ün	:	ses MŞ. 7/10
ünne- <ün-de-	:	seslenmek, çağırarak
üş	:	üç FA. 5/16
üyü-	:	uyumak C. 475/21
vāt	:	vakit, zaman C. 476/31
vidalı	:	işveli, dönek ve kurnaz kadın K. 478/4
yaba	:	harmanda sürülmüş sapı yele vermeye yarayan âlet AO. 7/1
yağlık	:	mendil K. 477/13
yağ-	:	manzûm olarak söylemek FA. 6/33
yalım	:	sarp yer AO. 4/5
yalñ	:	yakıcı Y. 78
yeleye yat-	:	at üstünde görünmez şekilde yeleden tutarak yatmak SA. 469/17
yeynicek	:	Hafifmeşreb, şakacı K. 477/26
yivek	:	sarp yer C. 476/31
yorak	:	kenar, harmanın kenarı
yönetçe	:	uygun bir şekilde K. 478/5
yuñrul-	:	yoğrulmak E. 1/81
yüñsek	:	yüksek FA. 1/10
zabın	:	zebûn Y. 38
zağlan-	:	zıllamak, sağılarak yılan gibi akmak Y. 5
zamat	:	zaman C. 476/17
zavrak	:	pencere C. 476/2
zeklen-	:	eğlenmek, alay etmek K. 477/24
zeyver	:	zîver, süs, bezek FA. 7/12.

ŞEHİRİYAR'IN TÜRKİYEDE NEŞREDİLMEMİŞ BAZI TÜRKÇE ŞİİRLERİ

Yavuz AKPINAR

Güney Azerbaycan (İran)ın en meşhur azerî şairi Seyyid Hüseyin ŞEHİRİYAR'ın Farsca ve Azerî Türkçesiyle şiirler yazdığı bilinmektedir. Türkiye'de bunlardan **Haydar Babaya Selam** (1 ve 2. kısımlar), **Rahim Bey'e Mektup** ve **Behcet-Abad Hatırası** gibi manzumeler yayınlanmış bulunmaktadır.

Şehriyar'ın bunlardan başka, birçok Türkçe şiiri olduğu bilinmektedir. Nitekim Bakû'da muhterem **Prof. Gulam Hüseyin Bekdili**, Şairimizin, **Memmed Rahim Hezretlerine Cevap** (veya Rahim Bey'e Mektup), (1) **Şehriyar'ın Bayatıları**, (2) **İki Manzum**

-
- (1) M. Rahim Hezretlerine Cevab Edebiyyat ve İncesen'et (Mecmuası), Baku, 29 İyun (Haziran) 1968, Nu: 26.
 - (2) Şehriyar'ın Bayatıları. Edebiyyat ve İncesen'et. Bakû, 4 Sentyabr (Eylül) 1971, Nu: 36 (1643).

Mektup (B. K. Sehend'in Şehriyar'a ve Şehriyar'ın Sehend'e Mektubu; **Sehendim**) (3), **Bilmeyirem** (4), **Behcet-Abad Hatireleri** (5) adlı manzumelerini muhtelif tarihlerde neşrettirmiş bulunmaktadır. Bu saydıklarımızdan başka, Azerî Türkçesiyle yazmış olduğu bazı şiirlerinde olduğunu biliyoruz (6).

Bu araştırmamızla, Şehriyar'ın Azerî Türkçesiyle yazmış olduğu mezkûr şiirleri Türkoloji muhitine ve edebî çevrelere sunmanın bahtiyarlığı içindeyiz.

Şair'in Haydar Babaya Selam adlı, iki kısımdan ibaret manzumesinin yayınlandıktan sonra, İran, Kuzey Azerbaycan, Türkiye ve Irak'da büyük bir sevinç ve takdirle karşılandığı malumdur. Birçok şair, Şehriyar'a olan hayranlığını dile getirmiş, şiirler, nazîreler yazmıştır. Şehriyar da bunlardan bazılarına manzum cevaplar söylemiş bulunmaktadır.

Şehriyar'ın Kuzey Azerbaycanlı şair Mehmed Rahim Bey (1907-1977)e yazmış olduğu mektup Türkiye'de tarafımızdan neşredilmiş idi (7).

Yine B. K. Sehend'in Şehriyar'a gönderdiği manzum mektubu (8) ve Behcet-Abad Hatırası (9) adlı şiiri de yayınlamış bulunuyoruz.

Şimdi sunacağımız şiirler: Şehriyar'ın B. K. Sehend'e cevaben

-
- (3) İki Manzum Mektub. Azerbaycan (dergisi), Bakû, 1 Yanvar (Ocak), Nu: 1.
- (4) Bilmeyirem. Kirpi (mecmuası), Bakû, Yanvar (Ocak) 1973, Nu: 1 (493).
- (5) Behcet—Abad Hatireleri. Azerbaycan Gençleri (gazetesi), Bakû, 24 Noyabr (Aralık) 1973, Nu: 139 (8335).
- (6) Muhterem Prof. G. H. Bekdili'ye bir mektup yazarak, **Sehendim** manzumesinde anlayamadığımız yerleri sormuştum. 27.1.1978 tarihli mektubunda gerekli açıklamaları gönderdiği gibi, kendisinde **Şehriyar**'ın burada adları belirtilenlerden başka Azerî Türkçesiyle şiirleri bulunduğunu bildirmiştir. Muhterem Bekdili, ayrıca bu yakın tarihlerde Şairimizin **Seçilmiş Şiirlerini** yayınlayacağını ve buraya bütün Türkçe şiirlerin toplanacağını da ifade etmişlerdir. Kitabın neşrini sabırsızlıkla bekliyoruz. Çalışmamız sırasında bize elinden gelen yardımı esirgemediği için Bekdili'ye burada teşekkürü borc biliriz.
- (7) Ocak (dergisi), Anakara, 1972, Nu: 3.
- (8) Ocak (dergisi), Ankara, 1974, Nu: 3.
- (9) Töre (dergisi), Ankara, Ekim 1977, Nu: 77.

yazmış olduğu manzum mektup — ki, adı **Sehendim**'dir—, **Bilmeyi-rem** ve **Bayatılar**'dır. **Behcet—Abad Hatırası**'nı daha önceki neşrinde birçok baskı hataları bulunduğu için tebliğimize ilâve etmeği uygun bulduk.

Sehend'e Mektub (Sehendim)un elimizde iki nüshası vardır: **Birincisi** matbu olarak; Prof. G. H. Bekdili Bey'in neşri, **İkincisi** ses olarak; Tebriz radyosu spikerlerinden **Rıza Vetendust**'un doldurduğu söylenen Kaset. Birincide 160 mısra, ikinci metinde ise 229 mısra bulunmaktadır (10). Biz, kasete kaydedilmiş metni tarih bakımından daha yakın zamana aid olması, daha mükemmel görünmesi sebepleriyle esâs olarak aldık. Anlaşılan Şehriyar, **Sehendim** manzumesi üzerinde çalışmış, ilavelerde bulunmuştur. Bu durum, **Behcet-Abad Hatiresi** adlı şiir için de geçerlidir: Manzume Bekdili neşrinde 13, bizim elimize geçen metinde ise 15 beyittir.

Sehendim, Aruz vezninin 4 Feilâtun kalbiyle yazılmış bir serbest müstezaddır. Ziyade mısralar umumiyetle 2 takti'den ibârettir. 3 veya 1 takti'den -yalnız bir yerde kurulmuş- ziyade mısralar da vardır. Ziyade mısralar düzenli aralıklarla gelmemektedir. Şair lüzûm gördüğü yerlere, şiirin musikisini de gözönünde tutarak ziyade mısraları serpiştirmiştir. 2 Feilâtün'den kurulu mısra'ların Azerî Halk Şiirindeki Geraylı (8 heceli bir nev'i koşma)lara benzerliği enteresandır. Herhalde Şehriyar, yeni ve kuvvetli bir ahenk sağlamak arzusuyla hem hece hem de aruza uygun bir kalıbı seçmiş olmalıdır.

Behcet-Abad Hatiresi. Bu manzume, Şehriyar'ın kendi sesinden banda kaydedilmiş olarak elimizde bulunmaktadır. Şiir, Bekdili neşrinde, önce de belirttiğimiz gibi 13, bizdeki nüshada ise 15 beyittir. Bu neşrimizde Şehriyar'ın banddaki sözlerine ve sesine sadık kalmayı tercih ettik. Şiirin, Bekdili neşrinde eksik olması sebebiyle manasının bozulmuş olduğu açıkça bellidir. Hiç şüphesiz nâşirin eline eksik ve bozuk bir nüsha geçmişti.

Manzumenin mevzuu, gençlik yıllarına aid bir aşk macerasının

(10) G. H. Bekdili Bey, mezkûr mektubunda **Sehendim**'in 1972 deki neşrinde sonra, Şehriyar'ın elyazısı ile bir nüshanın eline geçtiğini, bu nüshada ise 228 mısra'nın bulunduğunu, önceki neşrin eksik olduğunu bildiriyor. Yayınladığımız metindeki 1 mısra'lık farkın nereden ileri geldiğini anlayamadık.

terennümünden ibarettir. Tahran'da Tıp Fakültesinin son sınıfında talebe olan Şehriyar, mektebi bitirmesine iki-üç ay kala sürgün edilmiştir. Tahrandan ayrılacağı günün gecesinde sevdiği kıza Behcet-Abat denilen yerde randevu verir, uzun zaman beklerse de kız gelmez. Şiir, bu intizar (bekleyiş)in tahassüsüyle kaleme alınmıştır. Behcet-Abat Hatiresi'nin farscası da vardır ve daha uzundur.

Bilmeyirem ve **Bayatılar** ise Bekdili neşirlerinden aynen alınmışlardır.

Bilmeyirem, Tebriz'de 1972 yılının karlı bir kış gecesinde Şairimizin bir evden diğer bir eve taşınırken karşılaştığı hırsızlık hadisesini ve buna bağlı olafak bası ihsâsları ihtivâ eden, mizahî bir manzumedir.

Bayatılar, Güney Azerbaycan'ın ve İran'ın en büyük hanendelerinden **Ebülhasan Han İkbâl**'in ölümünden sonra bir münasebetle yapılan anma toplantısında (1970) Şehriyar tarafından, o toplantıda söylenmiştir. Bu Bayatıların birkaçını Fethi Ateşbeyli «Ümmid-i İran» gazetesinde neşreder. Bekdili, de buradan alarak Kuzey Azerbaycanlı okuyuculara sunar. Biz de Türk efkâr-ı umumiyesine takdim ediyoruz.

Sehendim'i daha iyi anlayabilmek için, B. K. Sehend'in Şehriyar'a gönderdiği Manzum Mektub'u kısaca gözden geçirmek gerekir. Sehend, Şehriyar'a yazdığı bu mektubda Güney Azerbaycan'ın umumî manzarasını çizdikten sonra, sözü Azerî Türklerine getirerek:

Dövlletliye şahsı lâzım olanda,
Vurup sındırmışığ öz kûzemizi,
Çıhdığımız gını beyenmemişik,
Biz éli atmışığ él atıp bizi

der, kendi sosyal ve ekonomik problemlerine yabancılaşan, ruhen İranlı olan azerî münevverlerini kınar, Şehriyar'a halkın dertleriyle birlikte uğraşmayı teklif eder:

Bugün men **Sehend**'em, sen **Şehriyar**'san
Gel başın ucaldag goca Tebriz'in,
Bir kere yadların dışını atag,
Çekek gaygısını öz élimizin.
Şâirim, yubanma yoldadır kervân,
Gulag as, dünyada gör bir ne sesdir:

Bağrını sıhmasın atılan toplar,
Gırılan zencirdir, sınan gafesdir. (11)

Bu seslenişe karşı Şehriyar, lâkayd kalamazdı. Nitekim, hele **Haydar Babaya Selam** adlı manzumesinde (1950 yılları ve sonraki yıllar) ve M. Rahim Bey'e **Mektup**'unda (1967), **Güney Azerbaycan Mes'elesi** hakkındaki görüşlerini söylemişti :

İnsanlarız insanlığı hoşlayın,
Bir milletiz, birleşmeye başlayın,
Bu han, hanlık hükümetin boşlayın,

Bugün bizler gerek olag bir millet,
Bir milletde olar mı yöz hükümet!

Bizler ki, lap bir-dil, bir-gan gardaşıg,
Gardaş galsın, insanlarıg, yoldaşıg
Ayaglara pis sarmaşıp sarmaşıg (12).

Bu misaller Şehriyar'ın Güney Azerbaycan Türklerinin dertlerine, davalarına ne kadar yakından eğildiğini göstermektedir.

Sehendim (1970 den sonra) adlı manzumede, Şairimizin bu görüşlerinin tekrâr edildiğini, bazı mes'elelerdeki kanaatinin daha açık bir surette belirtildiğini görüyoruz. Esasen, M. Rahim Bey'e ve Sehend'e cevaben yazmış olduğu manzumelerde siyasî ve ictimâî görüşlerini açıkca söylemiş, milliyet hususundaki kesin tavrını ortaya koymuştur. Bu şiirde, Sehend'i kendi tahayyülündeki dünyaya davet eder: Burası güllerle, yeşilliklerle bezeli, suların şırıltısıyla, kuşların ötüşüyle, çobanların kavaliyle seslenmiş muhteşem bir diyardır. Sehend Dağı Devamend'den bac alır, Simurg'dan fend öğrenir. Şâir'in bindiği atın ayakları tozlu buludlardadır. Yergök lülenenir, zaman-mekan birbirine karışır. Şâir, kuduza, zâlime karşı savaşıır. Memleketi cennetin bağları gibidir: Gölde kuğu kuşları uçar, altından ve akik taşından yapılmış köşklerin, en eski zamanlardan kalma Rafael tablosuna benzer, göz kamaştırır sahneleri vardır... Şâir, bu rüya-vatan tasavvuruna daha fazla dayanmaz, daha yükseklere çıkmak için kanat lâzımdır. «Haydar Baba» şeytanın azdığı bir çağda na'ralarla darda kalmış bir aslan gibi bağırır. Gelen ses «Dede Korkud»un gür, erkek sesidir. Sehend,

(11) Bak. 8. dipnotu.

(12) Bak. 7. dipnotu.

Haydar Babaya arka olunca, Şâir Savalan dağı gibi yücelir. Bu sırada Coşkun'un da kanı coşar, bir hayli ses olur. Böylece göklere yükselen çağırışlara, Bakû dağları da ses verirler. Sel gelip nehre katılır. «Korkma geldim» diyen sesler düşmanı yıldırır, Arazın süt gölü taşar; kayalıklar bağ, laleler yanak olur. Zalim avcı korkar, kısılr. Fakat Haydar Baba da bilmektedir ki, bütün dağlar birbirlerine köleler gibi zincirlerle bağlıdırlar! Bulutlar bu zincire vurulmuş aslanlara ağlamaktadır. Dağların tabiatı küskündür : güller acacak yerde solar... Bu durumu çok sürmeyecek, nihâyet volkan olacaktır. Zulm dünyası kana boyanacak, **Azer Eli** hasretine kavuşacak, medeniyet modasını, bedeviliğe çevirenler, cevherin kıymetinden anlamayan basit tacirler, boş öğünmeleri bırakıp kendi hâllerine yanacaklardır. Şâir, sözlerini Sehend'e hitapla bitirir:

«Emma menden sarı sen arhayın ol, şanlı Sehend'im!
Deli ceyranlı Sehendim!»

Benim arş-ı âla gölgesi gibi başımda tacım, elimde Fravun'u çâ-resiz bırakan değeneğim var, ben karanlakları aydınlığa kavuşturan, insanları hakka, imana çağırın Alioğluyum, Başımda kırılmaz siperim, elimde körlenmez kılıcım vardır!

Şiirin birinci kısmında bir rüya-vatan tablosu çizilir. İkinci kısmında bu vatanın zalimlerin elinde kaldığı anlatılır. Son kısımlarda ise «Dede Korkud» sesli yiğitler sâyesinde zulm dünyasının muhakkak yıkılacağı ifâde edilir. En son mısralarda ise Güney Azerbaycan Türkleri, Şâirin şahsında temsil edilerek, Yezid'den zulm gören Ali evlâdına benzetilir.

Bu manzume, çağdaş Güney Azerbaycan'ı çok canlı ve hisli tablolarla tasvir etmektedir. Şehriyar, ictimaî, siyâsî ve millî fikirlerini, bildiğimiz hiçbir Türkçe şiirinde bu kadar büyük bir kudret ve açıklıkla söylememiştir. Manzume, Şâirin son eserlerinden biri olması bakımından da ayrıca değere sahiptir.

Şiirlerdeki anlaşılması zor kelime ve tabirleri numaralayılarak, notlar kısmında izâh etmeğe çalıştık. Her manzumenin notları ayrı ayrıdır.

ŞEHİRİYAR'IN HAYATI

Asıl adı, Seyyid Mehemmed Hüseyin Şehriyar'dır. Önceleri **Behcet** tahallüsünü kullanmıştı. 1285 (1906-7) de Tebriz'in Bağ-meşe mahallesinde doğdu. Babası Tebriz'de adliye vekilliği (avukatlık) yapmaktaydı.

1905-1911 yıllarında Tebriz'de cereyan eden siyasî hadiseler sebebiyle, ailesi ata-baba yurtları **Huşgenab** köyüne geçtiler. Bu köy **Haydar Baba** denilen güzel bir dağın eteğinde; **Kayış-kurşak** ve **Şengül-abad** köylerinin yakınlığındadır. Çocukluğunu bu yörede geçirdi.

İlk tahsiline, Kayışkurşak'da ileri görüşlü bir din adamı olan Ahud Molla İbrahim'in mektebinde başladı. Daha sonra ilk ve orta tahsilini Tebriz'de **Müttehîde** ve **Füyuzat** mekteplerinde tamamlayarak, yüksek tahsiline **Tahran Üniversitesi'nin** Tıp Fakültesinde başladı. Bu sıralarda (1925 civarı) kendisini genç bir şair olarak kabul ettirmişti. Fakültenin 5 ci sınıfında iken, mektepten çıkarıldı. Kendisi, ayrılış sebebini bir aşk macerasına ve ruhunda kopan fırtınalara bağlar. Babası para göndermedi. Maddî sıkıntılar ruhî sıkıntılarını daha da artırıyordu. Bu sıralarda bazı kimse-lerin O'na müracaat ederek, bir tabip olarak değil de bir molla olarak O'na hastalıkları veya çeşitli dertleri için nüsha yazdırdıklarını biliyoruz.

1932-36 yılları arasında Meşhed, Nişabur gibi şehirlerde **Sebte-esnâd** (noter) idaresinde memur olarak çalıştı. 1937 de Tahran'a döndü. **Felahet** (ziraat) Bankasında çalışmaya başladı.

1938 de babasının ölümünden sonra, ilk olarak kısa bir süre için Tebriz'e gider. Bu gezintisiyle ilgili olarak yanık gazeller yazmıştır. Bu şiirlerinde ailesine, memleketine karşı beslediği büyük sevgi, parlak bir şekilde görülmektedir. Bankacılık onun yaradılışına uygun bir iş değildi; bir şikâyetnafe yazdı. Bu yıllarda şair hastalanır. Annesi Tebriz'den Tahran'a gelerek oğluna bizzât bakar. Şehriyar 35 yıl Azerbaycan'ın dışında Meşhed, Nişabur, Kasım, Şebriyar ve Tahran şehirlerinde yaşadığı halde, daima memleketini

özlemiş «buğda yeyip cennetten çıktım» diye pişmanlığını belirtmiştir. Nihayet 1953-54 üncü yıllarda Tahran'ı terkederek Tebriz'e döner. Bu şehirdeki **Felahet** bankasında çalışmağa başlar.

Tebriz'de kendi akrabalarından bir kızla evlenir. Şimdi onun iki kızı vardır. Musikî ile de yakından ilgilenir. Çok güzel tar çalar. İran'ın meşhur musikîşinaslarından Ebülhesen Seba, Şehriyar'a Dervişhan'dan kalan kıymetli bir tar hediye etmiştir. İyi derecede Arapca ve Fransızca bilmektedir. Arapca birkaç şiir de yazmıştır.

ŞEHİRİYAR'IN SEHEND'E MEKTUBU

S E H E N D İ M !

1. Şah dağım, çal papağım, (1) el dayağım, şanlı Sehend'im,
Başı dumanlı Sehendim, başı tufânlı Sehendim.
Başda Heyder Baba tek garla, girovla (2) ğarışıpşan (3),
Son ipek telli buludlarla ufüğde sarışıpsan.
5. Savaşırken barışıpsan.
Göyden ilhâm alalı, sirri semâvâta deyersen.
Hele ağ kürkü bürün, yazda yaşıl don da geyersen.
Goradan (4) halva yeyersen.
Döşlerinde sonalar sînesi tek (5) şüh memelerde,
10. Ne şirîn çeşmelerin var.
O yaşıl telleri yel hörmede, (6) ay nazlı Sehend'im,
İşveli eşmelerin (7) var.
Goy yağış yağsa da yağsın, sel olup ahsa da ahsın,
Yanlarında dereler var.
15. Goy gelemğaşların (8) uçsun ferelerle, hamı (9) bahsın.
Başlarında hereler (10) var, sıldırımlar, (11) sereler (12) var.
O eteklerde ne kızlar yanağı lâlelerin var.
Guzular otlayarağ neyde ne hoş nâlelerin var.
Ay kimi hâlelerin var.
20. Gül-çiçekden bezenende, ne gelinler kimi nâzın,
Oynayar güllü gotazın. (13)
Suların zemzemesinde, ne derin râz-ı niyâzın. (14)
Titreyir saz teli tek şâhelerin (15) çayda, çemende,
Yel o tellerde gezende, ne Kôroğlu çalı (16) sazın.
25. Ördeyin helvet edip gölde perîlerle çimende,
Gol ğanaddan ona ağ hövle (17) açar gemzeli ğazın
Gış gedir, ğoy gele yazın.
Hele Novruzgülü var, gar çiçeyin var, gelecekler,
Yel, yağışda yuyunarken, (18) güneşiyle gülecekler.
30. Üzlerin tez silecekler.
Gışda keklik hevesiyle çöle (19) ğaçdığda cavânlar,

- Garda ğaĝĝıldayanın nâzlı ğelemĝaşların olsun,
 Yaz o döşlerde (20) nahar mendesin (21) açdıĝda çobanlar,
 Bollu, südlü sürüler, dadlı ğavutmaçların (22) olsun.
35. Ad alıp senden o şâir ki, sen ondan ad alarsan.
 Ona her dâd veresen yüz o muĝâbil dad alarsan.
 Tarıdan (23) her zad (24) alarsan.
 Adaş olduĝda sen onla daha artıĝ ucalırsan,
 O celâletle Demâvend daĝından bâc alırsan,
40. Şir elinden tâc alırsan.
 O da şe'rin, edebin şâh daĝıdır, sânlı Sehendi,
 O da sen tek (25) atıp ulduzlara şe'riyle kemendi,
 O da Simûrgdan almaĝdadı fendi,
 Şe'r yazanda ğeleminden görisen dürr sepelendi, (26)
45. Sanki ulduzlar elendi.
 Söz deyende görisen ğatdı gülü, püsteni, (27) gendi, (28)
 Yaşasın şâir efendi.
 O ne şâir ki, hıyâl merkebine şav (29) şıĝıyanda, (30)
 O neheng (31) at ayaĝın tozlu bulutlarda ğoyanda,
50. O ne şâir ki, daĝın vesfine misdâĝ (32) onu gördüm,
 Men senin tek ucalıĝ meşĝine (33) meşşâĝ (34) onu gördüm,
 Eşĝe, (35) eşĝ ehline müştâĝ onu gördüm.
 Lülelenmekdedi (36) yer-ĝöy nece tûmar sarıyanda, (37)
 Göreceksen o zamânda,
55. Ne zamân varsa, mekân varsa kesip biçdi bir anda,
 Gececekler, gelecekler, ne bu yanda, ne o yanda,
 Ne bilim ğaldı ha yanda.
 Bah ne hürmet var O'nun öz demişi (38) tek papaĝında,
 Şirin'in tâci eyilmiş, ĝaşı durmuş ğabaĝında, (39)
60. Başına savrulan inci, çarıĝ olmuş ayaĝında,
 Vehy edir şe'ri meleklerdi pıçıldır (40) ğulaĝında,
 Arzulardır dodaĝında.
 O'da daĝlar kimi (41) şe'ninde (42) ne yazsam varaşandır,
 O da zâlım ğoparan, gar küleĝiyle (43) duruşandır,
65. Guduz, zâlîma ĝarşı sine germiş vuruşandır,
 Guduzun kürküne zâlım bireler tek daraşandır,
 Emma vechinde (44) faĝır (45) helĝi eğilmiş soruşandır, (46)
 Gara millet, hüneri bilse hünerle araşandır,
 Garalarla ĝarışandır, sarışandır.
70. Gece hakĝın gözüdür tûr (47) töretmiş ocaĝında,
 Eriyip yaĝ tek üreklerdi yanırlar çıraĝında,

Mey-mehebbetden içip lâle bitipdir yanağında,
O bir oğlan ki, perîler su içerler çanağında,
İnci gaynar bulağında, (48)

75. Teb'i (49) bir sevgili bülbül ki, oğur gül budağında,
Sarı sünbül gucağında.

Sular efsâneni söyler, o'nun efsûnlu bağında,
Seherin çenli (50) çağında,

80. Şairin zövgü, ne efsûnlu, ne efsâneli bağlar,
Ele bağlar ki «Elifleyli» de, efsânede bağlar,
Od yağıp dağları dağlar,
Gül gülerse, bulağ (51) ağlar.

Şâirin âlemi ölmez, ona âlemde zavâl yoh,
Arzular orda ne hatirliye imkândı, mahâl yoh,

85. Bağ-ı cennet kimi orda bu harâmdır, bu halâl, yoh,
O mehebbetde melâl yoh,
Orda hâldır, daha gal (52) yoh,

Geceler orda gümüşdendi, gızıldan (53) ne günüzler, (54)
Ne zümürrüd kimi dağlardı, ne mermer kimi düzler,

90. Ne sarı telli inekler, ne alagözlü öküzler,
Ay ! nece ay kimi üzler,

Gül ağaçları ne tavus kimi çetrim (55) açıp elvân,
Hille (56) kervânıdı çöller, bezenir sürse bu kervân,
Deve kervânıdı, dağlar yükü etlesdi bu heyvân,

95. Sâbir'in (57) şehrine doğru gâtari çekmede servân,
O hıyâlımdaki Şirvân.

Orda gar da yağar emmâ daha güller sola bilmez,
Bu tebîet o terâvetde mahâldır ola bilmez,
Ömr peymânesi orda dola bilmez.

100. O ufûğlerde baharsan ne denizler, ne boğazlar,
Ne periler kimi gu guşları uçmağda, ne gazlar,
Gölde cimmekde ne gızlar.

Bahğ ulduz kimi göllerde, denizlerde parıldar,
Yel güşuldar, (58) su şarıldar.

105. Ğesler vardı gızıldan, (59) galalar vardı eğiğden, (60)
Rafeel tablosu tek sehneleri ehd-i etiğden, (61)
Dovmasan köhne refiğden.

Cennetin bağları tek bağlarının hûr ü gusûri,
Düzülüp ğurfede, (62) balğunda cevâhir kimi hûri,

110. Elde hûrîlerinin tûng-i bülûri, (63)
Tûngünün gül kimi sehbâ-ye tehûri, (64)

- Ne merâğlar ki, ayıg gözlere rö'yâdı déyersen,
 Ne şefâğlar ki, derin bahmada deryâdı déyersen,
 Uyduran cennet-i me'vâdı déyersen.
115. Zöhrenin ğesri brilyan, (65) hisarı incidi, yağut ?
 Gesri câdüdu, (66) mühendisleri Hârut ile Mârut,
 Orda Mânî dayanıp (67) ğalmış o sûretlere mebhut,
 Gapı ğulluğçusu (68) Hârut.
 Ordadır şér ü müzik menbeyi, serçeşmedi ğaynar,
120. Ne periler kimi fevvârelerden efşân olup oynar,
 Şâir ancağ onu anlar.
 Dolu mehtâb kimi istehrdi (69) fevvâreleriyle,
 Meleke orda çimer ay kimi mehpâreleriyle,
 Güllü ğüşvâreleriyle. (70)
125. Şér ü musığı şabaş olmada (71) efşandı, perişân,
 Sanki ağşâhıdı (72) olmağda gelin başına efşân,
 Ne gelinler ki, ne ennik (73) üze sürtellene kirşân, (74)
 Yaħa ne tülkü ne dovşan.
 Ağ periler sarı köynekli buludlardan énirler,
130. Süd gölünde meleke ile çimerken sévinirler,
 Sévinirler, öyünürler,
 Govzananda (75) here (76) elde dolu bir câm aparırlar, (77)
 Sanki çengîlere, şâirlere ilhâm aparırlar,
 Deryâ ğızlarına peyğâm aparırlar,
135. Denizin örtüyü mâvi, ufüğün seğfi semâvi,
 Avnadı her yana bahsan, yer olup göyle müsâvi,
 Ğerğ onun şér'ine râvi, (78)
 Gurfeler (79) ay bulud altında olar tek görünüller,
 Göz acıp yumma çırağlar kimi vandığda sönüller,
140. Sehneler Çerh-i felek tek durulup ğâh da cönüller, (80)
 Kölgelikler sürünüller,
 Zöhre balğunda ilâhe şinilinde (81) görünürken.
 Bahısan Hâfiz'i de orda celâletle görersen.
 Ne séversen.
145. Ēah ğören Hâfiz-i Şirâz ile balğunda duruplar,
 Ēah ğören ortada şetrenc ğurupken oturuplar,
 Ēah ğören söz ile, âvâz ile eyvence ğuruplar,
 Sanki sâger de vuruplar.
 Hâce elhân (82) oħuyanda hamı işden dayanırlar (83)
150. O nevâlerle periler, ğâh uyup, ğâh oyanırlar,
 Lâleler şö'lesi elvân şişe rengi boyanırlar,

Ne humâr gözlü yanırırlar.

Ganad ister bu fezâ, göy gala terlanlı Sehendim,
Eşit öz gissemi, destânımı, destânlı Sehendim,

155. Seni Heyder Baba ol ne'releriyle çağıranda,
O sefil, darda galan, tülkü gövan şîr bağıranda,
Şeytanın şillağa, galhan (84) gâtırı noğta (85) gıranda,
Dede Gorgud sesin aldım, dedim arhamdı, inandım,
Arha durduğda Sehendim, Savalan (86) tek havalandım,
160. Sele garşı gavalandım.
Çoşgun'un (87) da ganı coşdu, mene bir haylı ses oldu,
Her sesiz bir nefes oldu,
Bakı (88) dağları da hay verdi sese, gıy (89) hâ ucaldı,
O tavın (90) ne'releri sanki bu taydan da bac aldı,
165. Gurd acıldıhda göcaldı.
Râhim'in (91) ne'resi govzandı deyen toplar atıldı,
Sel gelip nehre gâtıldı.
Rüstem'in (92) topları seslendi, deyen bomlar açıldı,
Bize gül-gonça saçıldı.
170. Gorhma geldim deve sesler de mene, cân dedi gârdaş,
Mene cân cân deyerek, düşmene gan-gan dedi gârdaş,
Şehriyâr söylemeden gâh mene sultân dedi gârdaş,
Men de cânım çıgırıp cân sene gurbân dedi gârdaş,
Yaşa oğlan! size dağdan deli ceyran dedi gârdaş,
175. El size gaflan dedi gârdaş,
Dağ size aslan dedi gârdaş.
Dağlı Heyder Baba'nın arhası her yerde dağ oldu,
Dağa dağlar dayag oldu,
Arazım (93) ayna çırağ goymada aydın şefeğ oldu,
180. O tayın ne'resi govzandı ürekler gulağ oldu,
Yene gârdaş deverek gaçmada başlar ayağ oldu,
Gaçdığ üzleşdik (94) Araz'da yine gözler bulağ oldu,
Yene gemler galağ (95) oldu,
Yene gârdaş sayağı, (96) sözlerimiz bir sayağ oldu,
185. Vesl ivin (97) almada, el çatmada eşgim damağ oldu, (98)
Helelik gem saralarken gayalar döndi ağ oldu,
Araz'ın süd gölü daşdı, gayalıglar da bağ oldu,
Sarı sünbüllere zülf içre, orağlar darağ oldu,
Yoncalıglar yene bildirçine (99) yay-yaz yatağ oldu,
190. Gözde yaşlar çırağ oldu, lâle bitdi yanağ oldu,

- Gonca güldi dodağ oldu, neyise solda sağ oldu,
Elimi arhamı gördükde zalım ovçu gınsıldı, (100)
Sel kimi zülmü basıldı, zine (101 arh oldu kesildi,
Özü getdi yeri ğaldı.
195. Tor ğuran (102) ovçu atın ğovmada sındı, (103) geri ğaldı,
Emma Héyder Baba da bildi ki, biz tek hamı dağlar,
Bağlanıp ğol-ğola zencirle buludlar, odur ağlar,
Ne bilim, belke tebîet özü, nâmerde ğün ağlar,
200. Eyri yolları açarken, düz olan ğolları bağlar,
Saf olan sîneni dağlar.
Dağların her ne ğoçu terlanı, (104) céyranı, maralı,
Hamı düşğün, hamı pozğun, sineler dağlı, yaralı,
Ğül açan yérde saralı. (105)
205. Mehşer olmağdadı bunlar, daha vulğın olacağdır,
Zülm dünyâsı yanarken de tilit (106) ğın olacağdır,
Vay! ne'túfân olacagdır!
Dedin Azer Éli'nin bir yaralı nisgiliyem (107) men,
Nisgil' olsam dá'ğütüm, bir ebedi sévgiliyem men,
210. El meni atsa da öz ğülşenimin bülbülüyem men,
Élimin Farsıca da derdini söyler diliyem, men,
Diyer doğru, ne ğaranlığ ise, el meş'eliyem men,
Ebediyet ğülüiyem men.
Nisgil ol çerçive (108) ğalsın ki, cevâhir nedî ğanmır, (109)
215. Medeniyet debin' (110) éyler bedeviyet, bir osanmır,
Ğün ğedir, az ğala batsın, ğecesinden bir oyanmır,
Bir öz ehvâlına yanmır.
Atar insanlığı, emmâ yalan ensâbı (11) atammaz, (112)
Fitne ğovzatmasa (113) bir ğün, ğeçe âsûde yatammaz.
220. Başı başlara çatammaz.
Emma menden sarı (114) sen arhayın (115) ol, şanlı Sehend'im
Deli cévranlı Sehendim,
Men, daha erş-i-elâ kölgesi tek başda tacım var;
Elde Mûsa kimi Fir'ona ğenim (116) bir ağacım (117) var,
225. Herecim (118), yoh, ferecim (119) var.
Men, Eli oğluyam, (120) âzâdelerin merdi, murâdi,
O ğaranlığlara meş'el, o işiğlılara hâdi, (121)
Hağğa, îmâna münâdi,
229. Başda sınımaz (122) şiperim, (123) elde kütelmez (124) ğılıcım
var.

N O T L A R

- (1) Çalpapak : Beyaz renkli kalpak.
- (2) Kırağı ile.
- (3) Karaşmışsın.
- (4) Yetişmemiş üzümünden.
- (5) Sinesi gibi.
- (6) Örmeye.
- (7) Eşme veya eşmeh : kolsuz, süslü bir elbise.
- (8) Kalemkaşlıların, ayrıca Golargaş : Gözleri ve tüyleri mavi, kaşı siyah bir kuş. Daha çok tut ağaçlarında görülür.
- (9) Herkes.
- (10) Here : Aşırım; dağın beli.
- (11) Uçurumlar.
- (12) Tepeler; hafif meyilli tepe.
- (13) Püskülün.
- (14) Gizli yalvarman.
- (15) Dalların.
- (16) Çalışıyor, çalar.
- (17) Havlu.
- (18) Yıkanırken.
- (19) Dışarıya, kıra.
- (20) Döş : dağın eteği.
- (21) Öğlen sofrasını, çıkımını.
- (22) Govutmac : Yoğurda veya süte ekmek doğranarak yapılan yemek.
- (23) Tanrıdan.
- (24) Şey.
- (25) Senin gibi.
- (26) İnci sepildi.
- (27) Püste : Ağız kısmı açık olan fıstık.
- (28) Kant : şeker.
- (29) Birden, ansızın.
- (30) Şıgımak : Hamle etmek, yumulmak, üstüne varmak. Şav şıgımak : «Birden atı binerek topluklamak, sürmek».
- (31) Çok büyük, şahane.¹²⁰⁰⁰
- (32) Misdak : Bir şeyin doğruluğunu isbata yarıyan şey, doğrultan, temsil ettiren.
- (33) Ucalığı meşgi : Yücelme arzusu, gayreti.
- (34) «Yücelmek için çok gayret sarfeden».
- (35) Aşka.

- (36) Birbirine dolaşmakta, lüle haline gelmektedir.
- (37) Tomar sarınca, bükünce.
- (38) Kendisinin söylediği, kendi dediği.
- (39) Önünde.
- (40) Fısıldıyor.
- (41) Gibi.
- (42) «Hakkında».
- (43) Kar fırtınasıyle.
- (44) Önünde.
- (45) Yoksul.
- (46) Kanını emendir.
- (47) Soy, çoluk, çocuk, neve-netice.
- (48) Pınarında.
- (49) Tab'ı, şairlik gücü.
- (50) Dumanlı, sisli.
- (51) Pınar.
- (52) Kavl, söz,
- (53) Altından.
- (54) Gündüzler.
- (55) Dal ve yaprak. Aslı «Çetir»dir.
- (56) Hille : Saf ipek ve kumaşlarıyla meşhur eski bir şehrin adı.
- (57) Sâbir (1862-1911) Hophopnâme adlı manzum eserin sahibi, hicivleriyle tanınmış meşhur Azerî şairi. Sâbir, Şirvan'a bağlı Şamahı'da doğmuştur.
- (58) Güşuldamak : Rüzgârın çıkardığı ses.
- (59) Altından.
- (60) Akik taşından.
- (61) En eski zamanlardan.
- (62) Yüksek ev, oda.
- (63) Billur kadehi.
- (64) Temiz şarabı.
- (65) Pırlanta.
- (66) Sihirlidir.
- (67) Mani durup (Mani dininin kurucusu meşhur nakkaş).
- (68) Hizmetcisi.
- (69) Büyük havuzdur.
- (70) Küpeleriyle.
- (71) Şabaş olmada : Bahşiş olarak dağıtılmada.
- (72) Ağşahı : İran'da kullanılan bir gümüş para çeşidi.

- (73) Allık.
- (74) Pudra.
- (75) Ayağa kalkınca.
- (76) Herbiri.
- (77) Götürüyorlar, götürürler.
- (78) Rivayet eden, anlatan.
- (79) Yüksek evler.
- (80) Dönüyorlar.
- (81) Giyiminde.
- (82) Şarkılar.
- (83) İşi bırakıyorlar, duruyorlar.
- (84) Şilliğa galhmag : Azmak, tekme atmak.
- (85) Nokta : Gem.
- (86) Savalan : Güney Azerbaycan'da bir dağ.
- (87) Çoşgun : Güney Azerbaycanlı bir şair.
- (88) Bakú. Burada Kuzey Azerbaycan kasediliyor.
- (89) Ses, seda.
- (90) O tarafın. Burada Aras nehridin kuzeyi, Sovyet Azerbaycanı kasediliyor.
- (91) Memmed Rahim (1907-1977) : Kuzey Azerbaycanlı bir şair.
- (92) Süleyman Rüstem (1906-) : Kuzey Azerbaycanlı bir şair.
- (93) Benim Arazım; Aras nehri.
- (94) Koştuk yüzleştik.
- (95) Kalak : Bir şeyin üst üste birikmesi, yığılması.
- (96) Usulü, biçimi.
- (97) İy : koku, kavuşma kokusunu.
- (98) Damağ olmak : Tadı damağında kalmak.
- (99) Bildirçin'a.
- (100) Kısıldı, çekindi, sindi.
- (101) Küçük ark, sızındı su.
- (102) Tuzak kuran.
- (103) Atını sürerken «yıkıldı», vazgeçmek zorunda kaldı.
- (104) Terlan : Avcı, kıymetli bir kuş cinsi
- (105) Saralıyor, saralır.
- (106) Tilit : Bir şeyin parça parça olması, küçük küçük parçalara ayrılması, karıştırılması. Burada «her şey bir birine karışacaktır, her şey parçalanacaktır manasına kullanılmış.
- (107) Hasretiyim, arzusuyum.
- (108) Seyyar satıcıya.

- (109) Anlamıyor.
- (110) Usulünü, modasını.
- (111) Yalan öğünmeleri, soyu sopu.
- (112) Atamaz, bırakamaz.
- (113) Fitne kaldırmasa, çıkarmasa.
- (114) Benden taraf, benim için, benden dolayı.
- (115) Emin.
- (116) Düşman olmuş.
- (117) Asam, değeneğim.
- (118) Ziyanım yenikliğim, felaketim.
- (119) Üstünlüğüm, kazancım.
- (120) Eli : Hz. Ali'nin soyundan gelen : Seyyid. Şehriyarin kendisi de sey-yittir.
- (121) Kurtarıcı, doğru yolu gösteren.
- (122) Kırılmaz.
- (123) Kalkanım.
- (124) Körlenmez, keskinliğini yitirmez.

BEHCET — ABAD (1) HATİRESİ

1. Ulduz (2) sayarah gözlemişem her gece yârî
Géc gelmededir yâr, gene olmuş gece yari.
2. Gözler asılı (3) yoĥ ne ğaraltı, ne de bir ses;
Batmış ğulaĝım (4) gör ne döşürmekdedi dari (5).
3. Bir ğuş ayıĝam (6) söyliyerek ğâhdan (7) inilder, (8)
Ġâhdan, onu da yél diye : (9) laylay, (10) huş apari. (11)
4. Yatmış hamı (12) bir Allâh oyaĥdı (13) daha bir men,
Menden aşıĝı kimse yoĥ, ondan da yuĥari.
5. Gorĥum budu : (14) yâr gelmiye, birden yarıla subĥ,
Baĝrım yararılır, subĥum, açılma, seni tarı! (15)
6. Dan ulduzu (16) ister çıĥa, göz yalvari (17) çıĥma!.

-
- (1) Behcet - abad : Eskiden Tahran'ın kuzeyinde ma'mur ve safalı bir mesire yeri idi, Şimdi burası Tahran'ın bir semti olmuş, şehre kavuşmuştur. Şair, burada sınıf arkadaşı, sevdiği bir kıza randevu verir, kız gelmez. Ertesi gün de Tahran'dan sürgün edilir.
 - (2) Yıldız.
 - (3) «Bir noktaya saplanıp kalmış».
 - (4) «Sessizliğe gömülmüş».
 - (5) Darı devşirmek : «en ufak bir sesi bile duymak» anlamına bir deyim. Şair, sessizlik içerisinde darı toplayan kuşların gaga sesini kastediyor olmalı.
 - (6) Uyanığım, yatmamışım.
 - (7) Arada bir.
 - (8) İnlere.
 - (9) Rüzgâr diye, söyliye, söylese.,
 - (10) Ninni.
 - (11) Huş aparmak : uyku bastırmak. «Arada bir rüzgâr ninni söylese onu da (kuşu da) uyku basar.»
 - (12) Kamu, herkes.
 - (13) Uyanıktır.
 - (14) Budur.
 - (15) Sen Allâh! Allâhını seversen!
 - (16) Tan yıldızı.
 - (17) Yalvarır, yalvarıyor.

- O çıhmasa da ulduzumun yohdi çihari! (18)
7. Gelmez, tanıram bahtimi indi ağarar subh;
Gaş beyle (19) ağardıhça (20) daha baş da ağari.
8. ‘Êşğın ki gerârinde vefa galmıyacağmıŝ; (21)
Bilmem ki, tebiet, niye goymuŝ bu gerârî!
9. Sanki horuzun son bani (22) hançerdi soħuldi;
Sinemde ürek (23) varsa, kesip girdi damari.
10. Riŝhend (24) ile ğircandı (25) seher söyledi : durma,
Cân ğorhusi var ‘eşğın, (26) utuzdun (27) bu ğumari.
11. Oldum gara ğün, ayrılalı o sarı telden,
Bunca ğaragünlerdi eden, rengimi sari.
12. Ezbes (28) meni yarpah kimi hicrânla saraldıp
Bahsam üzüne, sanki ğızıl ğıldı ğızari. (29)
13. Göz yaşlari, her yerden aharsa meni tuŝlar; (30)
Deryâya bahar, bellidir çayların ahari. (31)

(18) Çıkacağı.

(19) böyle, bu şekilde.

(20) Gaş ağarmak : sabah olmak. (kaş kararmak : Gece olmak).

(21) *Bekdili* neşrinde bu kelime yerine «olmayacağı».

(22) Banlaması.

(23) Yürek.

(24) İstihsa, alay etme.

(25) «Kırıldı, açıldı».

(26) Aşkın,

(27) Ütüldün, kaybettin.

(28) O kadar.

(29) Kızarır, kızarıyor.

(30) «Beni bulur, bana doğru gelir.»

(31) Suların akış yönü.

14. Méhrab-ı şefegde (32) özümü secdede gördüm,
Gem (33) içre, gemim yoĥ üzüm olsun sene sari (34)
15. ʻÉşġi var idi ŞEHİRİYAR'ın gülli çiçekli
Efsûs ki, (35) geza vurdi (36) hezân oldi bahâri.

(32) Tan yerinin mihrabında. Bu beyte dair farsça açıklamasında *Şehriyar*; «Burada Hz. Ali'den bahsediyorum. Şafak vaktinde kendimi O'nun gibi kana bulanmış gördüm. Fakat gamım yoktu. Çünkü kalbim Tanriya doğru yönelmişti. O anda mecâzî aşk irfânî aşka dönüştü» diyor. Bahsettiğimiz banda kaydedilmiş metinde *Şehriyâr*, her beytin Türkçesini okuduktan sonra mensur olarak farsçaya çevirmekte ve bazı açıklamalar yapmaktadır.

(33) *Bekdili'de* bu kelimenin yerine «Halk».

(34) Sana doğru.

(35) Ne yazık ki, yazıklar olsun ki,

(36) Kaza vurdu.

BİLMİYİREM

Bu gece men ki, yata bilmeyirem,
Başı-başlara ğata bilmeyirem.
Yuhusuzluğ meni ğatlaşdırdı,
Men bu namerde bata bilmeyirem.
Oğru (1) ğaldırdı ğazan-ğablamanı, (2)
Kim el atsın hacata bilmeyirem?
Oğrunun kim yetişip, ombasına (3)
Zıhlaya (4) bir zopa, (5) ta bilmeyirem?
Aylıĝ aldıĝ, kira verdik, getdi,
Ne yeyek? Ey vây, ata, (6) bilmeyirem!
Dedemiz yoh, kime çekmek baratı (7)
Kimi salmağ barata, bilmeyirem?
Cibde ğalmıssa da bir beş manatım, (8)
Ne alım beş manata, bilmeyirem?
Deli şeytan da deyir yorğanı sat,
Gışdı, yorğandı, sata bilmeyirem.
Gar deyir : Gel, kişisen, pambıĝ atağ (9)
Kişi, men pambıĝ ata bilmeyirem.
Hey gelip menden alıplar şitili (10)
Kim salıp mazı (11) mata (12) bilmeyirem
Zindeĝanlık (13) horata (14) bir şey olup,
Neye lâzım horata, bilmeyirem?
Bir sümükdür (15) ki, boğazlarda ğalıp,

-
- (1) Hırsız.
 - (2) Kap-kacaĝı.
 - (3) Kalçasına.
 - (4) Dürte, vura.
 - (5) Sopa.
 - (6) Baba.
 - (7) Havale, kime müracaat etmeli.
 - (8) Manat : Ruble'nin Kafkasya havalisindeki adı.
 - (9) Pamuk atmak : Burada; Güreşmek, elleşmek, kuvvet denemek.
 - (10) Sital : Bir çeşit vergi. Oyunculardan alınan para.

Kim ata ya ki uta, (16) bilmeyirem.
 Gar-yağışda bu ne gondum-köçdüm? (17)
 Niye düşdük bu oda, bilmeyireni?
 Bu kitaplar azı (18) bir at yüküdür,
 Bunu kim çatsın ata, (19) bilmeyirem?
 Héy soyuğdan büzülüp bey duraram, (20)
 Kimde yéngé-muşata, (21) bilmeyirem?
 Gécemiz sübh olacağı ya hele var,
 Bahıram héy saata, bilmeyirem?
 Guş uçar, amma ne dermân élemek
 Daş deyen göl-ğanata, bilmeyirem?
 Ay gadaşlar, (22) mene bir el yétirin, (23)
 Yüküm ağırdı, çata bilmeyirem.
 Teb'i-şé'rim dayanıp (24) zoncuğ atır, (25)
 Men de ki, zoncuğ ata bilmeyirem.

(11) ve (12) Mazı-mata : Maz-mat : Pula pula denilen bir oyunla ilgili sözler.

(13) Yaşayış, hayat.

(14) Dedi kodu.

(15) Komiktir.

(16) Yuta.

(17) Kandum-göçtüm.

(18) En az, en asından.

(19) Çatmak, yük çatmak : Yükleme. Ata kim kitapları yüklesin.

(20) Bey durmak : Dim-dik, kasıntılı durmak.

(21) Muşata : Meşşata : Bezeyen, süsleyen kadın.

(22) Kardeşler.

(23) Yetiştirin, el uzatan.

(24) Durup.

(25) Zoncuk atmak : Kıvırmak, azmak, şuursuzca çırpınmak.

B A Y A T I L A R

Hezen geldi gül apardı,
 Bir şeyda bülbül apardı.
 Yanmışdım men, kül olmuşdum,
 Yel de geldi kül apardı.

Üzdüm el bir nâzlı yârdan,
 Gözel üzlü gülüzârdan.
 Sevgilim tek bir cevâhir,
 Bir de doğmaz ruzigârdan.

Yar her yere mennen getdi,
 Ecel gelecek onnan getdi;
 Dayan, gelim yola salım,
 Hoş günü de sennen getdi.

Yarı kâş görmiyeydim.
Vesli hoş görmiyeydim,
 Öledim yardan ğabağ (1),
 Yerin boş görmiyeydim.

Elim getdi, ölüm ğaldı,
 Alovlandım, külüm ğaldı.
 Uçurdu bülbülüm bağdan,
 Deyeydi bir gülüm ğaldı.

Üzügüm ğaşsız ğaldı.
 Çemenim ğuşsuz ğaldı.
 Ay aman, İğbal (2) getdi,
 Tebriz'im başsız ğaldı.

(1) Önce

(2) Ebülhesen Han İkbâl : Şehriyar'a musiki dersleri vermiş meşhur bir hanende.

Ahmet Caferoğlu'nun Dil Derlemeleri

Belkıs GÜRSOY

Dörtyüzün üzerinde ilmî araştırma ve incelemeleri olan Caferoğlu'nun eserleri şunlardır : Kitâbü'l-idrâk li-lisâni'l-Etrâk, (Abû Hayyan, 1931), Türk Lisânı Tarihi Dersleri Tatbikat Nümûneleri (1932), İlk Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmut (1938), Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme (1. Cilt. 1940, 11. Cilt. 1941), Doğu İlleri Ağızlarından Toplamalar 1 (1942), Anadolu Ağızlarından Toplamalar (1943), Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar (1944). Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar (1946), Orta Anadolu Ağızlarından Derlemeler (1948), Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler (1951), Türk Dili Tarihi (1. Cilt. 1958, 11. Cilt. 1964), Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü (1968).

Kökü daha da eskilere dayanan 1940-51 yılları arasındaki kesif çalışmalarıyla Anadolu'yu karış karış dolaşarak, XI ciltlik derlemeleriyle bize ilk toplu ve hacımlı folklorik malzemeyi veren Caferoğlu, böylece zengin bir edebiyat âleminin kapılarını açmış oldu. Hemen hemen halk edebiyatının bütün türlerinde malzeme bulabileceğimiz bu eserler, 23 ayrı bölgeden alınmış mesel, tatmaca, mesel vurma, metel, matal, tapbaca, düğün adlarıyla da anılan bilmeçeler grubu, 18 destan, 48 dua, 107 fıkra grubu, 7 hikâye, 42 mâni, 8 ninni, 181 oyun, 29 tekerleme, 738 türkü, 4 yanılmaç grubu ve 141 masal ihtiva etmektedir.

Caferoğlu, yalnız Halk Edebiyatı türlerini kendi bölge ağzıyla zaptetmekle kalmamış; hangi edebî nev'inin, hangi vesileyle ve ne zaman söylenildiğini de belirtmek sûretiyle, mahallî âdetler hususunda da bilgi vermiştir. Eski devirlerin sosyal hayâtı ve beşerî münâsebetleri hakkında da ma'lûmât edinebileceğimiz bu derlemlerden bir ramazan mânisi altına şöyle bir dipnot düşürülmüştür :

«Burdur, İsparta, Denizli ve Antalya gibi vilâyetlerde, davulcular ramazan ayı zarfında ahaliyi sahura kaldırmak için, sokak sokak dolaşarak her evin karşısında beyitler söylerlerdi, bu o kadar i'tiyâd hâline gelmişti ki, hattâ belediye muayyen rüsûm mukabilinde ramazan münâsebetiyle her yıl bu hakkı münakaşa ile ihâle ederdi. Her mahalle başına bir lira veriliyordu, sonraları 80-90 ve daha fazlaya ihâle edilirdi. İmtiyaz sahibi davulcu her evin karşısında içinde oturan kimsenin hâline ve mevkinde göre beyit söyleyerek para toplardı. Şimdi bu âdet yasak edilmiştir.» (Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme 1, Aydın Vilâyeti Ağzı, VIII. Bölüm, 1 — Antalya Vilâyeti, Ss. 131-136).

Sivas-Tokat İlleri Ağızlarından alınan bir «Mesel»in söyleniş sebebi şöyle izâh edilmektedir. «Bu meseller bilhassa Yıldızeli'nde gelin getirmek için bir köyden diğer bir köye gidildiği zaman, sancağı şerifi taşıyan bayraktarlar arasında yapılan deyişmede söylenir. Cevaptan âciz kalan bayraktar mağlûp sayılır ve elindeki sancağı dürmeye mecbûr tutulur. Bazan galip ve mağlup taraf arasında ihtilâf çıkar ve kız alınmadan geri dönülür. Bazan da mağlup bayraktarı iki kollu sediyeye bindirip ahali arasında gezdirirler. Boyuna kütük asıp gezdirildiği de olur.» (Sivas-Toakt İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Sivas Vilâyeti Ağzı, 1. Bölüm, Ss. 56-57).

Sivas-Tokat İllerinde söylenen «Davar Yüzü» Türküsünün söyleniş sebebi de şöyledir : «Kışın davarların kuzulamasından elli gün evvel yapılan bir merasimin adıdır. Bu merasim esnasında grup hâlinde toplanan çocuklar ellerindeki çan ve keleklerle bacaları birer birer dolaşarak bu çanları içeri salarlar. Ve bu türküvü söylerler. Ayrıca kısır gelinler için söylenir. (Sivas Tokat İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Tokat Vilâyeti Ağzı, 11. Bölüm, Ss. 167-168).

Teknolojik ilerlemeye paralel olarak yavaş yavaş kaybolan folklorik değerler veyâ maddî ağırlıkları dolavisiyle terkedilmeye yüz tutmuş birçok âdetler bugün artık havalisi halkınca bile unutulmakta veyâ unutulmaya yüz tutmaktadır. Bizi biz yapan değerlerimizi ebedileştiren bu derlemelerden birinde İzmir ve dolavlarında yaşayan ve Anadolu'nun birçok yerlerinde de hâlâ geçerliliğini koruyan «gelin hamamı»ndan bahsedilir : «Bu türkü vaktile İzmir'de gelin hamamında söylenmekte idi. Hamam ustaları omuzlarında tuttukları dümbelekle, gelinin etrafında üç def'a dolaşırken işbu şarkıyı söylemekte idiler. Bu merasimde gelinin peştemalini hamam

ustası alır ve ustanın boynuna birkaç arşın basma konur. Gelinin başına ise telli duvaklı takılır. İki genç kız gelinin elinden tutarak havuzun etrafında dolaştırır. Gelinin annesi kızının başına arpa, buğday, para ve buna benzer şeyler serper. Hamam bittikten sonra, gelin elbiselerini giyerken yine gelinin annesi, mevsimine göre kuru veyâ yaş meyve ikram eder. Tanıdık hamamcı da kendi tarafından şerbet ikram eyler. (Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme 1, İzmir Vilâyeti Ağzı, VI. Bölüm, S. 99).

Âşıkların atışmasından Yörük-Terökeme ağızlarına kadar çok geniş bir sahaya yayılmış olan Halk Edebiyatı malzemelerinde adları efsânelere konu olmuş eşkıyalara, âşıklara yer verilerek, bunların halk muhayyilesi ile beslenmiş hikâyelerinden bahsedilir. Bir destan, bir ağıt, bir özel isim arkasından başka kaynaklarda zor rastlayabileceğimiz bir izâhata yer verilir. «Dervişoğlu-Karârî Değişmelerinden» adlı bir parçanın altında şöyle bir not bulunmaktadır : «Kavalcı Recep Dervişoğlu, Ahlat'ın meşhur halk şâiridir. Vaktiyle Batum'a gitmiş, orada yerli halk şâirlerinden Karârî'ye rastlamıştır. Aralarında bir muhavere cereyan etmiştir. Bu parça o deyiştir.

Derlemelerde yalnız âdetlerle kalınmayarak, bugün için kullanılmayan veyâ belirli bir bölgede kullanılan bir kelimenin izâhına da yer verilir. Çorum Vilâyeti oyunlarına isim olan «çığsak» kelimesini Caferoğlu şöyle izâh ediyor : «Çığsak» kelimesinin asıl anlamı oyunda birisini «hicvetmek, tezyif etmek»tir. Bu yüzden «yüzüg» oyununda söylenen beyitlere bu ad verilmiştir. Aynı kelimeden «çığsaklıca gö du» ta'biri tezyifederek «koydu» ma'nâsındadır? (Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme 11, Çorum Vilâyeti Oyunları, V. Bölüm, Ss. 108-116).

Tarihî hâdiselerin, halk muhayyilesinde türküler, destanlar veyâ diğer edebî nev'ilerle yaşadığını görürüz. Kars Vilâyeti'nde Rus Generali Behbudof için söylenmiş «Behbudovon Vartında» adlı türküye şöyle bir dipnot düşürüldüğünü görürüz : «Rus Generali Behbudof'un zamanında, Kırım Harbi esnasında söylenmiş bir türkü ki 1855 harbine âiddir.» (Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Yerli Kars Ağzı, VII. Bölüm, S. 156).

Aşık Kerem için söylenmiş bir türkü hakkında da şu ma'lûmâta rastlarız. «Aşık Kerem, eşkıyadır. Erzurum'un Almalar deresindedir. Aslı çerkes olup İran'da, Türkiye'de ve Rusya'da eşkıyalığı ile

şöhret bulmuştur». (Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar, Toplamalar, Erzurum Vilâyeti Ağızı, VIII. Bölüm, S. 191).

Görüldüğü gibi titiz bir ilim adamı olan Caferoğlu, sadece derleme yapmakla kalmamış, daha derinlere giderek, kökü belki de Orta Asya Türk Tarihine kadar dayanan birçok âdet ve efsânelere yer vermiştir. İklim değiştirerek, asırların potasında yoğrula yoğrula bugünkü kıvamını bulmuş olan Türk Kültür mirâsını, şifâhî kaynaklardan yazıya geçirerek; kurumaktan ve unutulmaktan kurtarmak millî varlığımız için bir zarûrettir.

Ömrünü kesif bir çalışmayla dolu olarak geçiren Caferoğlu'nu, rahmet ve minnetle yadederken; O'nun açtığı çığırı devam ettirecek genç araştırmacılarımızın var oluşu tesellimiz olacaktır.